

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Macid YILMAZ

ERGENLERDE ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE
DİN EĞİTİMİNİN ROLÜ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Abbas ÇELİK

ERZURUM-2010

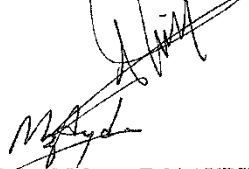
TEZ KABUL TUTANAĞI

Bu alışma, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nın, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

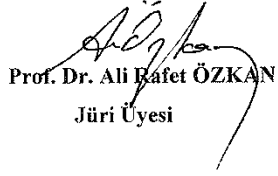


Prof. Dr. Faruk KARACA
Jüri Üyesi

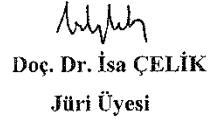
Doç. Dr. Abbas ÇELİK
Danışman Jüri Üyesi



Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN
Jüri Üyesi



Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN
Jüri Üyesi



Doç. Dr. İsa ÇELİK
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

15.02.2010

Prof. Dr. Mustafa Yıldırım
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
TABLolar LİSTESİ	V
KISALTMALAR	X
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Problemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı	3
C. Araştırmanın Önemi.....	4
D. Denenceler	5
E. Araştırmanın Yöntemi.....	5
F. Uygulama.....	7
G. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
İ. Kavramlar.....	8
1. BİRİNCİ BÖLÜM	9
ŞİDDET.....	9
1.1. Kavramlar.....	9
1.1.1. Öfke.....	9
1.1.2. Saldırganlık	12
1.1.3. Saldırganlık Teorileri	15
1.1.4. Şiddet	19
1.2. Şiddetin Çeşitleri.....	26
1.3. Şiddetin Nedenleri	28
1.4. Şiddetin Sonuçları.....	34
1.5. Bir Süreç Olarak Şiddet	37
1.6. Okullarda Saldırganlık ve Şiddet.....	40

2. İKİNCİ BÖLÜM	47
DEĞERLER VE DİN	47
1.1. Değerler ve Din.....	47
1.2. Dinî- Ahlakî Değerlerin Eğitimi	53
1.3. Değer-Şiddet İlişkisi	58
1.4. Değerler Eğitimi Yoluyla Şiddetin Önlenmesinde Çıkış Yolları	60
1.4.1. Şiddet Önlenebilir Bir Olgu Olarak Görülmelidir	60
1.4.2. Değerler Eğitimi İnsanların Şiddet Duygusunu Köreltmelidir	61
1.4.3. Değerler Eğitiminde Amaç Hayata Anlam Katmak Olmalıdır	64
1.4.4. Değerler Eğitiminde Okul ve Aile İşbirliği İçerisinde olmalıdır	65
1.5. Duygu Eğitimi.....	72
1.6. Ayet ve Hadislerde Şiddet Olgusu	76
1.6.1. Ayetlere göre Şiddet Olgusu	76
1.6.2. Hadislere göre Şiddet Olgusu	80
1.7. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri	86
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	89
BULGULAR VE YORUM.....	89
3.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri	89
3.2. Demografik Değişkenlere Göre Din Öğretimiyle İlgili Bulgular ve Yorumlar .	101
3.3. Demografik Değişkenlere Göre Ahlaki Tutumlarla İlgili Bulgular ve Yorumlar	118
3.4. Demografik Değişkenlere Göre Dinin Olumlu Etkisiyle İlgili Bulgular.....	124
3.5. Din Öğretimine Yönelik Soruların Saldırganlık Ölçeği ile Karşılaştırılması.....	131
3.6. Ahlaki Tutumlara Yönelik Soruların Saldırganlık Ölçeği ile Karşılaştırılması...	142
3.7. Dine Yönelik Tutumlar ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması.....	151
3.8. İkili ve Çoklu Karşılaştırmalar	162
SONUÇ	185
KAYNAKLAR	190
EK:1 Uygulanan Anket Örneği.....	202
EK 2: İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatları.....	206
ÖZGEÇMİŞ.....	215

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ERGENLERDE ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE DİN EĞİTİMİNİN ROLÜ

MACİD YILMAZ

Danışman: Doç Dr. Abbas ÇELİK

2010 - SAYFA:X+215

Jüri: Doç. Dr. Abbas ÇELİK
Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN
Prof. Dr. Faruk KARACA
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN
Doç. Dr. İsa ÇELİK

İnsanlar değerlerle yaşarlar ve toplumu ayakta tutan bu değerlerin büyük bir kısmı inançla ilgili ahlaki değerlerdir. Toplumsal yaşamın sağlıklı ve ahenk içerisinde sürmesini sağlayacak bu değerlerin eğitim alanındaki ihmali geleceğimizde onarılmaz yaralar açabilir. Dolayısıyla değerlerin eğitime eğitim sistemimizin içinde gereken yerin verilmesine büyük ihtiyaç vardır.

Araştırma ergenlerde şiddetin önlenmesinde dini-ahlaki değerlerin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca ailede ve okulda alınan din eğitimi, bireyi değerler açısından şiddet ve saldırganlığa karşı donanımlı hale getirmektedir. Özellikle küçük yaşlarda alınan değerler eğitimi bireyde duygu eğitiminin tamamlanmasına yardımcı olmaktadır. Değerlerin eğitimi bireyde saygı, bağışlayıcılık, kardeşlik, hoşgörü, paylaşma ve iyimserlik gibi birçok olumlu duygunun içselleştirilmesinde etkin rol oynamaktadır. Günümüzde ergenlerde karşılaşılan şiddet olaylarının tırmanan bir seyir göstermesi konunun önemini pekiştirmektedir.

Çalışmada uygulanan anket ile ergen bireylerin saldırganlık düzeyleri ölçülmüş, ailede ve okulda alınan din ve değerler eğitimi ile olan ilişkinin nasıl olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Ph. D. THESIS
THE ROLE OF RELIGIOUS EDUCATION
IN THE PREVENTION OF YOUTH VIOLENCE

MACİD YILMAZ

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Abbas ÇELİK

2009-PAGE:X+215

Jury: Assoc. Prof. Dr. Abbas ÇELİK

Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN

Prof. Dr. Faruk KARACA

Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

Assoc. Prof. Dr. İsa ÇELİK

People live with some values and a large part of these values that sustain the society are the moral values related to the faith. It can cause some remediless traumas on our future, to default these values which keep the social life healthy and harmonious on the scope of education. Thereby it is so necessary to give the full treatment to education of values in our educational system.

This study emphasizes on importance of religious-moral values to prevent the violence of youths. Besides, the religious education in the family and school makes the individual well-equipped against violence and aggression. The training of values, especially received at early ages, aids to the completion of the sensual education of individuals. The training of values has a great effect on assimilation of various good senses by individuals such as respect, forgiveness, brotherhood, tolerance, sharing and optimism. Today, upward movement of the events of violence by adolescents intensifies the importance of the subject.

In the study, it was measured, with an inquiry, the level of aggression of adolescent individuals and tried to state how the relation between the religious was and values education in the family and the school.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Örneklem Grubunun Okudukları Okul Türüne Göre Dağılımı.....	89
Tablo 3.2. Örneklem Grubunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	89
Tablo 3.3. Örneklem Grubunun Cinsiyetlerine Göre Dağılımı	90
Tablo 3.4. Örneklem Grubunun Okudukları Sınıflara Göre Dağılımı.....	90
Tablo 3.5. Örneklem Grubunun Ailelerinin Sosyo ekonomik Durumuna Göre Dağılımı:	90
Tablo 3.6. Örneklem Grubunun Başarı Durumuna Göre Dağılımı:	91
Tablo 3.7. Örneklem Grubunun İkamet Ettiği Yere Göre Dağılımı:	91
Tablo 3.8. Örneklem Grubunun Yaşadıkları Aile Türüne Göre Dağılımı:.....	91
Tablo 3.9.Örneklem Grubunun Okul Dışı Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılımı:	92
Tablo 3. 10. Örneklem Grubunun Annelerinin Mesleklerine Göre Dağılımı:.....	94
Tablo 3.11. Örneklem Grubunun Babalarının Mesleklerine Göre Dağılımı:	95
Tablo 3.12. Örneklem Grubunun Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı:	95
Tablo 3.13. Örneklem Grubunun Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımı:.....	96
Tablo 3.14. Kendi Algılamalarına Göre Örneklem Grubunun Annelerinin Çocuklarına Yönelik Tutumları Açısından Dağılımı:	96
Tablo 3.15. Kendi Algılamalarına Göre Örneklem Grubunun Babalarının Çocuklarına Yönelik Tutumları Açısından Dağılımı:	97
Tablo 3.16. Kendi Algılamalarına Göre, Örneklem Grubunun Ailesinin Dindarlık Düzeyi Dağılımı:.....	97
Tablo 3.17. Annenin Hayatta Olma Durumuna Göre Örneklem Grubunun Dağılımı:	97
Tablo 3.18. Babanın Hayatta Olma Durumuna Göre Örneklem Grubunun Dağılımı:	98
Tablo 3.19. “Başkalarının Hakkına Saygılı Olmak Bu Dünyayı Daha Yaşanır Hale Getirir” İfadesine Katılıp Katılmama Durumuna Göre Dağılımı	100
Tablo 3.20. “Barış, Huzur ve Kardeşlik İçerisinde Yaşamak Dini Değerlerden Birisidir” İfadesine Katılıp Katılmama Durumuna Göre Dağılımı.....	100
Tablo 3.21. “Ben İyi ve Ahlaklı Olursam Çevrem de Ona Göre Şekilleneceğine İnanırım” İfadesine Katılıp Katılmama Durumuna Göre Dağılımı	100

Tablo 3.22. Din Öğretiminin, Örneklemin Yaşına Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular.....	101
Tablo 3.23. Din Öğretiminin Örneklemin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular	102
Tablo 3.24. Din Öğretiminin Örneklemin Akademik Başarı Durumuna Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular	103
Tablo 3.25. Din Öğretiminin Örneklemin Anne Tutumuna Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular.....	105
Tablo 3.26. Din Öğretiminin Örneklemin Baba Tutumuna Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular.....	106
Tablo 3.27. Din Öğretiminin Ailenin Dindarlık Düzeyine Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular.....	107
Tablo 3.28. Din Öğretiminin Örneklemin Yaşına Göre İnsanlara Karşı Hoşgörülü Olmasına Etkisiyle İlgili Bulgular	110
Tablo 3.29. Din Öğretiminin Örneklemin Anne Tutumuna Göre İnsanlara Karşı Hoşgörülü Olmasına Etkisiyle İlgili Bulgular	112
Tablo 3.30. Din Öğretiminin Örneklemin Aile Dindarlık Düzeyine Göre İnsanlara Karşı Hoşgörülü Olmasına Etkisiyle İlgili Bulgular.....	113
Tablo 3.31. Din Öğretiminin Örneklemin Baba Tutumuna Göre Hayata Bakışta Olumlu Etkisiyle İlgili Bulgular	114
Tablo 3.32. Din Öğretiminin Örneklemin Ailesinin Dindarlık Düzeyine Göre Hayata Bakışta Olumlu Etkisiyle İlgili Bulgular	115
Tablo 3.33. Dinî Ahlaki Öğütlerle, Örneklemin Aile Dindarlık Düzeyine Göre Hayattaki Etkisiyle İlgili Bulgular	118
Tablo 3.34. Dinî Ahlaki Öğütlerle, Örneklemin Aile Dindarlık Düzeyine Göre Değer Oluşturmaya Etkisiyle İlgili Bulgular	119
Tablo 3.35. Dinî Ahlaki Öğütlerle, Örneklemin Sosyo Ekonomik Duruma Göre Çevreye Saygılı olmayla İlgili Bulgular	121
Tablo 3.36. Dinî Ahlaki Öğütlerle, Örneklemin Baba Tutumuna Göre Ahlak-Çevre İlişkisi İle İlgili Bulgular.....	122
Tablo 3.37. Sosyo Ekonomik Durumuna Göre İbadetlerin Olumlu Etkisi ile İlgili Bulgular.....	124

Tablo 3.38. Aile Dindarlık Düzeyine Göre İbadetlerin Olumlu Etkisi ile İlgili Bulgular	125
Tablo 3.39. Aile Dindarlık Düzeyine Göre Sabır Kavramıyla İlgili Bulgular	127
Tablo 3.40. Aile Türüne Göre Ahiret İnancının İnsan Hayatına Etkisiyle İlgili Bulgular	128
Tablo 3.41. Aile Dindarlık Düzeyine Göre Şiddetten Kaçınma İlgili Bulgular	129
Tablo 3.42. Din Öğretimi Saldırganlık İlişkisi İle İlgili Bulgular	131
Tablo 3.43. Hadis/Kıssa Öğrenimi ve Saldırganlık İlişkisi	134
Tablo 3.44. Din Öğretiminin Davranışa Etkisi İle Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırılması	139
Tablo3.45. Ahlaki Tutumlarının Hayattaki Yeri ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması	142
Tablo 3.46. Örneklemin Saygılı Olma Durumu ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması .	145
Tablo 3.47. Örneklemin Dini Değerlere Bakışı ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması .	147
Tablo 3.48. Ahlakın Çevreye Yansıması ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması.....	149
Tablo 3.49. Sabırlı Olma ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması	151
Tablo 3.50. Merhametli Olma ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması	155
Tablo 3.51. İnançlı Olma ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması.....	158
Tablo3.52. Saldırganlık Ölçeği İçin Okul Türü Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	162
Tablo 3.53. Saldırganlık Ölçeği İçin Cinsiyet Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	163
Tablo 3.54. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Sosyo ekonomik Durumları Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	165
Tablo 3.55. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Akademik Başarı Durumları Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	168
Tablo 3.56. Saldırganlık Ölçeği İçin Okul Dışında Din Eğitimi Almama Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	171
Tablo 3.57. Saldırganlık Ölçeği İçin Din Eğitimi Dinî Kitap/Dergi Okuyarak Alıp Almama Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi.....	173
Tablo 3.58. Ölçekler için Din Eğitimi Cami/Kur'an Kurslarına Giderek Alıp Almama Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi.....	174
Tablo 3.59. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Annelerinin Tutumları Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	176
Tablo 3.60. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Babalarının Tutumları Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	179

Tablo 3. 61. Saldırganlık Ölçeği İçin Ailenin Dindarlık Düzeyi Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	182
--	-----

ÖNSÖZ

Günümüzde sosyal bilimcilerin en çok ilgilendiği, toplumsal bir yara halini alan şiddet konusu her geçen gün güncelliğini korumaktadır. Yazılı ve görsel basında her gün yayınlanan şiddet olayları, gündemlerinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Saldırganlık ve şiddet davranışları kişiden kişiye göre değiştiği gibi, kültürden kültüre de değişiklik göstermektedir. Farklı şekillerde kendini gösteren şiddet, bireylerin eğitimine, yaşına, içinde yetiştiği çevreye ve dini inanç durumuna göre de değişen bir yapıya sahiptir. Davranış ve tutumlarımıza yön veren dini ahlaki değerlerin mutlaka şiddet konusunda sosyal bilimcilere katkı sağlayacaktır. İnançtan kaynaklanan bilgilerle kişiliğini ve duygularını doğru bir şekilde eğitmiş bireyler önce kendisine sonra da çevresine zarar verecek, rahatsız edecek olaylardan uzak kalacaklardır. Bu çalışmada ergen bireylerde şiddetin önlenmesi ve azaltılmasında din ve değerler eğitiminin neler olabileceği üzerinde durulacaktır.

Çalışmamın en başından beri, her aşamasında fikir ve yönlendirmeleriyle bana yardımcı olan danışmanım Sayın Doç. Dr. Abbas ÇELİK'e, ve zaman zaman fikirlerine danıştığım, desteklerini esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca çalışmanın ampirik bölümünde bana zaman ayırarak rehberlik yapan, anket formunun hazırlanması ve yorumlarında kendilerinden sıkça istifade ettiğim Sayın Prof. Dr. Faruk KARACA ve Y.Doç.Dr. Bozkurt KOÇ'a teşekkür ederim. Yine tez izleme komitesindeki katkılarından dolayı ise Sayın Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN ve Doç. Dr. İsa ÇELİK'e de teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

TDK	: Türk Dil Kurumu
Üniv.	: Üniversite
WHO	: World Health Organization
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
İHL	: İmam Hatip Lisesi
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
p	: Page
Vol.	: Volume
ed.	: Editör
vd.	: Ve Diğerleri
Çev.	: Çeviren

GİRİŞ

A. Araştırmanın Problemi

Dünyada ve ülkemizdeki yapılan araştırmalar ve bu doğrultuda alınan veriler, insanoğlunun şiddetle kuşatılmış bir dünyada yaşadığını düşündürmektedir. Şiddete başvurma, saldırganlık ve çevreye zarar verme şeklindeki davranışlar, ciddiye alınması gereken insanlık sorunları hâline gelmiştir. Bu durum araştırmacıları bireysel ve sosyal şiddet içeren olaylarla ilişkili çalışmalara yöneltmiştir.

Ergenlerin şiddet ve saldırganlık davranışının altında birçok neden yatmaktadır. Fakat bu çalışmanın da problemi olmak üzere, dinî-ahlaki değerlerden yoksun ya da eksik bir hayat süren bireyler çatışma çözümlerinde, toplumla ilişkilerinde saldırganlıklarını ve şiddet davranışlarını dizginlemekte zorlanmaktadır. Ergen bireyler iyi ilişkiler kurma, arkadaşça geçinme, bağışlama, kendisine ve çevresine saygı duyma, barış içinde yaşama gibi birçok hayatı kolaylaştıracak değerden uzak görünmektedirler. Bu bağlamda ergenlerin sahip olduğu dinî, ahlaki değerlerin günlük hayatlarında ne kadar etkili olduğu, saldırganlıklarının hangi düzeyde olduğu bu araştırmanın temel problemidir.

Şiddet davranışının nedenleri incelendiğinde, bu tür davranışların hem genetik hem de bir takım çevresel etkenlerin bir sonucu olduğu görülmektedir. Ergenlerde saldırganlık, şiddet ve suç işleme davranışlarına neden olan risk etkenleri şu şekilde sınıflandırılabilir¹:

- a. Kişisel Etkenler: Erken yaşlarda saldırganlık olaylarına karışma, şiddeti destekleyici inançlar, kişisel eğilim, sosyal becerilerden yoksunluk vb.
- b. Aileye Ait Etkenler: Ana babaya ait problem davranışlar, ebeveynlerin sıcak ilgi göstermemesi/tıbbi yardım alması, çocuklara yönelik denetim eksikliği, çocuğun şiddete maruz kalması, yetersiz aile işlevleri.
- c. Akran ve Okul Etkenleri: Olumsuz akran gruplarının etkileri, okula bağlılığın az olması, akademik başarısızlık, belirli okul çevreleri.

¹ Mayer, G.R., "Antisocial Behavior: Its Causes And Prevention Within Our Schools", *Education and Treatment of Children*, 2001, 24/4, 414-429'den nakleden, Raşit Avcı, **Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi**, Y. Lisans Tezi, Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006.

d. Çevresel ve Bölgesel Etkenler: Düşük sosyo ekonomik düzeye sahip insanların yoğunlaştığı yerleşim alanları, çok yer değiştirme, aile huzursuzluklarının yaşanması, düşük sosyal ilişki, ekonomik olanakların azalması.

Ergenlerde şiddet davranışının gelişiminde aile ilişkilerinin önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yapılan bir çalışmada², aile işlevlerinin şiddet ve suç işleme davranışına zemin hazırladığı belirlenmiştir. Şiddet ve suç işleme davranışına karışan ve karışmayan ergenlerin aile işlevlerinin karşılaştırıldığı bir başka çalışmada ise iki grup arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Şiddet ve suç işleme davranışına karışan ergenlerin ailelerinde şiddet ve suç işleme davranışına karışmayanlara göre, ebeveyn-çocuk arasında düşük düzeyde bağlılık olduğu ve ergenin denetimi açısından problem yaşandığı belirlenmiştir. Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada ise, aile bireylerinin problem çözme konusunda yetersiz kalmasının ergenin yıkıcı davranışlar sergilemesinde önemli olduğu saptanmıştır. Ayrıca aile içinde davranış kontrolünde yaşanan problemlerin, ergenin saldırgan davranışlar göstermesinde ve sosyal sorunlar yaşaması üzerinde açıklayıcı olduğu ve ailenin genel işlevlerinde yaşanan problemlerin ergenin suça yönelik davranış problemlerinin öngörülmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.³

Şurası bir gerçektir ki ailede yaşanan sorunlar, çatışma huzursuzluk ve kavga ile çözümlenme yolu tercih ediliyorsa, bunları izleyen çocuk da sorunlarını çözerken aynı yolları kullanacaktır. Anne babanın öfkeli olması, çocuğun davranışlarına ve duygulanımına etki etmektedir. Zira çocuklar bu gibi ortamlarda endişeli, mutsuz ve korku gibi duyguları yaşarlar. Ailedeki kavgalı ortamlarda stres yaşayan çocuk, yaşamında karşılaştığı benzer durumlarda benzer davranışlarda bulunabilmektedir. Ailenin, ergenlerin şiddete yönelmesinde temel risk faktörlerini barındıran bir ortam olması araştırılması gereken bir konudur. Çünkü aile ortamında din ve ahlak eğitimi yeterince almış bireylerin şiddete başvurma davranışları diğer bireylere oranla daha az olacaktır. Ergenlerde şiddete yönelik davranışları ortaya çıkaran koşulları, şiddete yol açabilecek risk faktörlerini belirlemek, bu bulgular ışığında önleme programı ve

² P. H. Tolan vd., "Assessment Of Family Relationship Characteristics: A Measure To Explain Risk For Antisocial Behavior And Depression Among Urban Youth", **Psychological Assessment**, 1997:9, s. 212–223.

³ R. Bahçivan S. ve T. Gençöz, "Aile İlişkileri, Ebeveyn Çocuk Yetiştirme Tutumu ve Kendilik Değerinin Gençler Tarafından Belirtilen Davranış Problemleri İle Olan İlişkisi", **Türk Psikoloji Dergisi**, c. 20, sayı: 55, yıl: 2005, s. 68 vd.

projelerini planlamak; çocuklar, ergenler, aileler ve eğitimciler açısından oldukça önemli ve güncel görünmektedir.

Uzun bir zaman şiddet olgusu büyümenin bir parçası olarak görülmüş ve çocuklar büyüdükçe bu davranışlarından vazgeçeceklerine inanılmıştır. Şiddet olayı çocuklar arasındaki günlük çekişmelerden ayırt edilmeli, şiddetin nedenleri bilimsel ve çok yönlü ele alınarak değerlendirilmelidir.⁴

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, bu dinî ve ahlaki değerlerin, uygun yaş ve dönemlerde bireyin hazır bulunuşluk düzeyine uygun gerek aile gerekse örgün eğitim kurumlarında hangi yöntem ve teknikler kullanılarak kazandırılabilceği ortaya konulmalıdır. Aynı şekilde bireyin şiddet eğilimini azaltacak, kendisine öfke kontrolünde kullanabileceği gerekli materyalin sağlanmasında değerler ve dinin yeri açıklanmalıdır.

B. Araştırmanın Amacı

Şiddet dünyanın bütün ülkelerinde daima var olan ve çözüme muhtaç bir olgudur. Bu olgu ülkeden ülkeye iktisadi, sosyal ve kültürel sebeplerle farklı şekillerde tezahür etmektedir. Yaşanan bu şiddet olayları ülkemizin eğitim hayatında ve kurumlarında da kendisini hissettirmektedir. Bununla da sınırlı kalmayıp ailelerde huzursuzluk sebebi olmaktadır. Kentleşme, okullaşmanın artması ve iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi bir dizi etken bu konunun ve bu kapsama giren muhtelif olayların ülkenin gündemine taşınmasını sağlamıştır.

Şiddet uygulamaları ancak, öldürme noktasına ulaştığında toplumun dikkatini çekmektedir. Bu durum bile, şiddetin ne kadar kanıksandığını göstermek için yeterlidir. Şiddeti ortadan kaldırmayı önermek çok iddialı olacağı için, şiddeti azaltmanın-zayıflatmanın yolunu öncelikle aramak gerekir. Çünkü şiddet bir birikimin sonucu ise onu zayıflatmanın bir süreç ve birikim olacağını da öngörebilmek gerekir. Sosyal kurumların şiddeti zayıflatması ve etkisiz hâle getirebilmesi, şu temel varsayımın ele alınması ya da düşünülmesi ile sağlanabilir: Bireysel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanma oranı ile şiddet arasında ters bir ilişki vardır. Bu ihtiyaçlar giderildiğinde öfke azalır, şiddete varacak boyutlara ulaşması engellenmiş olur.

⁴ **Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı**, MEB, Ankara, 2006, s. 5.

Şiddet çok yönlü bir kavram olduğu için, bu konunun irdelenmesi ve çözümlenmesinde birçok bilim dalından faydalanmak gerekir. Örneğin; psikoloji, sosyoloji, ahlak (etik) ve din bilimleri, şiddeti kendi açılarından yorumlamaya ve ona karşı çözüm üretmeye çalışırlar.

Ergenlik, öfkeli ve saldırgan davranışların sıkça görüldüğü bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaşlarda gençlerin içinden geçmekte olduğu çalkantılı dönem, duygu ve davranışlarına da doğrudan yansımaktadır. Bu nedenle öfke ve saldırganlığı içeren davranış bozukluğu ve suç davranışı gibi durumların da ergenlikte doruğa ulaştığı bilinmektedir. Şiddet ve suç davranışı sıklıkla öfke ve saldırganlık içermektedir. Kolay öfkelenildiğini söyleyen ergenlerin daha fazla şiddet davranışı sergilediği bilinmektedir. Bu nedenle öfkenin anlaşılması ve kontrol edilebilmesi, günümüz toplumunun en önemli problemlerden birisi, gelen şiddet davranışını azaltmaya da yardımcı olacaktır. İnançlardan kaynağını alan değerlerin bu konuda eğitimcilere zengin bir muhteva sunduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu çalışma bireysel ve toplumsal açıdan şiddeti önleme ve azaltmaya yönelik bir çalışmadır.

Bu çalışmanın amacı; şiddeti başta psikoloji ve sosyolojinin verilerinden yararlanmak suretiyle irdelemek, değerler ve din eğitimi açısından yorumlayarak, yaşanan şiddet olgusunun bilinçli bir din ve değerler eğitimi çerçevesinde nasıl zayıflatılabileceği/azaltılabileceği üzerinde durmaktır. Bunu yaparken de temel dinî kaynaklarımız başlıca referanslarımız olmuştur.

C. Araştırmanın Önemi

Her zamankinden daha fazla dünya gündemini meşgul eden şiddet konusunda eğitim uzmanları da kendi açılarından bu olgu üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Şiddetin çok yönlü oluşu sosyal bilimler alanında bütün bilim dallarının ortak çalışmasını ve çözüm sürecine katkı sağlamasını gerekli kılmaktadır. Araştırmanın anket bulguları ve yorumları ise toplumda şu an okul hayatını sürdüren ergenlerin şiddete karşı tutumları, hem okul hem de ailede edindikleri din eğitimi formasyonlarının şiddete bakış ve yaklaşımlarını nasıl etkilediklerine dair bilgileri göz önüne sermesi açısından önemlidir. Anket sonuçları incelendiğinde; içselleştirilmiş ve ailede/okulda planlı bir şekilde eğitimi yapılmış dini değerlerin bireylerin zihin yapılanmaları üzerindeki etkisi üzerinde de yorum yapmamıza imkân tanımaktadır.

D. Denenceler

1. Ailede ve okulda verilen dinî değerler, bireyin karşılaştığı zorlukları aşmasına ve öfkesini kontrol altına almada etkin rol oynar.
2. Olumlu rol modeller din ve ahlak öğretiminde gençlerin hoşgörü kazanmasını sağlar.
3. Dinî ve ahlaki değerler gençler için de vazgeçilmez öneme sahiptir.
4. DKAB ve İmam Hatip Lisesi meslek dersleri ders kitaplarındaki konular, gençlerin dinî ahlaki değerlerinin oluşmasında etkin role sahiptir.
5. İçselleştirilen dinî inanç ve ibadetler, kişiyi şiddete başvurmaktan alıkoyar.
6. İslam dininin öngördüğü ahiret vb. inançlar inananların davranışlarını düzenler.
7. Gençler şiddetten uzak kalmanın dînin de bir gereği olduğuna inanırlar.
8. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders müfredatında işlenen dinî ahlaki konular gençleri şiddetten uzaklaştırıcı niteliktedir.
9. Genel liselere oranla daha fazla din eğitimi alan İmam Hatip Lisesi öğrencileri, daha az saldırgan davranışlar sergilerler.

E. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma iki teorik ve bir uygulama olmak üzere toplam 3 bölümden oluşmaktadır. İlk aşamada konuyla ilgili literatür taranarak, şiddet konusunda yazılmış kitap ve makaleler, daha önce yapılmış araştırma sonuçları incelenmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında tezin konusuyla ilgili teorik bir çerçeve hazırlanmıştır. İkinci aşamada, uygulanan anket formu yardımıyla araştırmaya katılan deneklerin dini, ahlaki değerlere karşı tutumu ve saldırganlık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anket sorularında demografik değişkenlerin yanı sıra, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi/İHL Meslek Dersleri müfredatının ergenler üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Ayrıca ergenlerin saldırganlık düzeylerinin belirlenmesine yönelik 30 sorudan oluşan ve İpek-İlter Kiper⁵ tarafından geliştirilen saldırganlık ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte ise yıkıcı, atilgan ve edilgen olmak üzere üç alt saldırganlık boyutu bulunmaktadır. Bu envanterin güvenilirliğini saptamak amacıyla Orta Doğu

⁵ İpek İlter Kiper, **Saldırganlık Türlerinin Çeşitli Ekonomik, Sosyal ve Akademik Değişkenlerle İlişkisi**, Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1984, s. 33, 34.

Teknik Üniversitesi İngilizce hazırlık sınıfı ‘C’ kuru öğrencilerinden 19 kişiye envanter 10 gün arayla iki kez uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı tekniği ile değerlendirilmiş ve sonuçlar şu şekilde ortaya çıkmıştır:

<u>Yıkıcı Saldırganlık</u>	<u>Atılganlık</u>	<u>Edilgen Saldırganlık</u>	r_{PM}
0,81	0,93	0,8	

Yüzeysel geçerliliği ile ilgi olarak ise 90 maddelik bir pilot envanter oluşturulmuş ve çoğaltılarak bu konuda uzman kişilerden oluşan 15 kişilik bir jüriye dağıtılmıştır. Kendilerinden ilgili türü en iyi ölçeceğine inandıkları 10 maddeyi seçerek bunlara 1 ila 3 puan vermeleri istenmiştir. Toplanan verilere göre en yüksek puan alan ilk onar madde seçilerek 30 soruluk bir saldırganlık envanteri geliştirilmiştir.

Verilerin elektronik ortama aktarılması ve istatistiksel analizlerinin uygulanmasında SPSS 15.0 paket programından faydalanılmıştır. Analiz için öncelikle uygun olan sorular için sıklık dağılımları verilmiş, ortalama ve standart sapma değerleri bulunmuştur.

Öğrencilerin eğitim gördükleri okul türleri, cinsiyetleri, öğrencilerin aile türleri, öğrencilerin okul dışında ve ailede din eğitimi alıp almaması, dini kitap okuyarak öğrenme, cami/Kuran kurslarına gidip gitmemesi, öğrencilerin annelerinin çalışıp çalışmaması ve diğer sorulardaki fikirlere katılıp katılmamaları bakımından ölçekler için karşılaştırmalarını ortaya koymak amacıyla ilgili analizler uygulanmıştır.

Öğrencilerin yaş grupları, devam ettikleri sınıf, sosyo ekonomik durumları, başarı durumları, ikamet ettikleri yer, öğrencilerin babalarının mesleği, öğrencilerin annelerinin ve babalarının öğrenim durumları, öğrencilerin kendilerine karşı anne ve babalarının tutumları, öğrencilerin kendi algılamalarına göre dindarlık düzeyleri bakımından saldırganlık ölçeği için karşılaştırmaları ortaya koymak amacıyla tek yönlü ‘ANOVA’ analizi uygulanmış, fark çıkan gruplarda farklılığın kaynağını bulmak amacıyla da ‘Tukey B’ testi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca demografik değişkenlerle, din öğretimine, ahlaki tutumlara ve dine yönelik sorular arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla ‘Ki Kare’ analizi uygulanmıştır.

Demografik sorulardan sonra sorulan ilk 12 soru puanlaması için Hiç (1), Bazen(2), Çoğu zaman (3), Her zaman (4) iken 13–14–15. sorular için, Katılıyorum (1),

Katılmıyorum (0); saldırganlık ölçeğindeki sorular için; Hiç Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4), Tamamen Katılıyorum (5) şeklindedir.

Ölçeğin alt ölçeklerini oluşturan ‘Yıkıcı saldırganlık’ ile ilgili sorular, 16, 17, 18, 28, 29, 30, 37, 38, 39, 44. sorulardır. ‘Atılgan saldırganlık’ ile ilgili olanlar, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 34, 35, 36, 43. sorular iken; ‘Edilgen Saldırganlık’ soruları ise, 22, 23, 24, 31, 32, 33, 40, 41, 42, 45. sorularda yer almıştır.

Elde edilen ortalamalar sonucunda ‘Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği’ için en düşük 10, en yüksek 50; ‘Atılganlık Ölçeği’ için en düşük 10, en yüksek 50; ‘Edilgen Saldırganlık Ölçeği’ için en düşük 10, en yüksek 50; Saldırganlık Ölçeği için ise en düşük 30, en yüksek 150 puan alınabilmektedir.

F. Uygulama

Uygulama 2009 yılında Erzurum il merkezinde bulunan Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı Cumhuriyet Lisesi, H.Sami Boydak Anadolu Lisesi, Erzurum Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Merkez İmam Hatip Lisesi olmak üzere 5 ortaöğretim kurumunda uygulanmıştır. Anket uygulamasını araştırmacının bizzat kendisi, adı geçen okullara giderek bir haftalık süre içerisinde yapmış ve uygulama süresince herhangi güçlükle karşılaşmamıştır.

Örneklem grubuna toplam 1032 anket uygulanmış olup, bunlardan 10 tanesi eksik veya boş anketler olduğundan dolayı analize dâhil edilmemiştir. Bu nedenle 1022 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. 1022 öğrencinin 637’si genel lise öğrencileri, 385’i ise İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden oluşmaktadır.

G. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Erzurum il merkezinde öğrenim gören 9. 10. 11. ve 12. sınıftaki ortaöğretim öğrencileri ile sınırlıdır. Ayrıca konu ile ilgili kaynakların sağladığı veriler, çalışma anket soruları, uygulanan saldırganlık ölçeği ve uygulandığı yıl olan 2009 yılı ile sınırlıdır.

İ. Kavramlar

a. *Saldırganlık*: Başka bir canlıya fiziksel ya da psikolojik olarak zarar verme niyeti taşıyan davranış şekli olarak açıklanabilir.

b. *Yıkıcı Saldırganlık*: Kişinin kendine zarar verdiğiğine inandığı kaynağa doğru hareketle, zarar verme amacını taşır. Bu saldırganlık türü düşmanlık duygusu içermektedir. İnsanlar beklentilerini gerçekleştiremediği zamanlarda hayal kırıklığı, üzgünlük, korku gibi karmaşık duygular içerisine girebilmektedirler. Bu duygu yoğunluğu içindeki kişi, toplumun kabul etmeyeceği saldırgan bir tutum sergileyebilir.

c. *Atılğan Saldırganlık*: Başkalarının haklarını ihlal etmeden, kişinin kendi haklarını kabul edilebilir biçimde savunmasıdır. Atılğanlık, dolaysız yollardan faydalanılarak kurulan dürüstçe, etkileyici ve açık bir iletişim çeşididir. Atılğanlığın yapıcı saldırganlık olarak değerlendirilmesi gerekir.

d. *Edilgen Saldırganlık*: Başkalarına yönelik olarak hissedilen öfkeli, saldırgan hislerin, doğrudan söz ya da davranışla ifadesi yerine, işte başarısızlıklar, işi geciktirme, oyalama ve hastalıklar ile başkalarını dolaylı olarak olumsuz etkileme şeklinde kendini göstermektedir.

e. *Şiddet*: Saldırganlığın aşırı şekli, ciddi fiziksel zarar verme düşüncesi taşıyan eylem olarak tanımlanmaktadır.

f. *Değer*: Bir toplum, inanç, ideoloji içinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideolojik veya ilahi kaynaklı her türlü duygu, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetlerdir.

g. *İçselleştirme*: Benimseme, kendine ait kılma, yeni karşılaşılan bir bilgiyi, değeri veya normu; bağlayıcı, yönlendirici ve temel bilişsel-davranışsal süreçlerinin işleyişini biçimlendirecek unsurlardan biri haline getirecek düzeyde benimseyerek, kendine mal etme.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞİDDET

1.1. Kavramlar

Şiddetin yeterince anlaşılması için şiddetle yakın ilişkisi bulunan bazı kavramların ele alınması gerekir. İnsanlığın ilk gününden beri var olan ve birbiriyle iç içe geçmiş durumda bulunan öfke, saldırganlık ve şiddet kavramları, şiddetin teorik olarak ortaya konmasında anlaşılması ve ayrıştırılması gereken kavramlardır.

1.1.1. Öfke

Öfkeyi, “engellenme, saldırıya uğrama, tehdit edilme, yoksun bırakma, kısıtlama vb. durumlarda hissedilen ve genellikle neden olan şeye ya da kişiye yönelik şu ya da bu biçimde saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen olumsuz bir duygu” şeklinde açıklayabiliriz.⁶

Genel olarak öfkenin tanımlarına bakıldığında, öfke kavramının orta düzeyde sinirlenme ya da sıkıntı, hiddet ve şiddetli öfkeye (köpürme, tepesinin atması) kadar değişen geniş çerçevedeki bir duygusal yaşantıyı tanımladığı görülmektedir. Fakat burada öfkenin yaşanmasında ve yansıtılmasında kişiden kişiye farklılıklar görüldüğü de söylenmelidir. Bu farklılık öfkenin süresi, yoğunluğu, sıklığı şeklinde cereyan etmektedir.

Öfke, zaman zaman herkes tarafından hissedilen, insanların günlük hayatlarında ortaya çıkan temel duygularından biridir. Öfkenin bir başka yönü ise en çok ilgi uyandıran ve en az anlaşılan duygulardan biri olmasıdır. Sıklıkla istenmeyen bir duygusal durum olarak görülmesine rağmen, kendini korumak, amaca ulaşmak ya da engelleri aşmak amacıyla, bireyi motive ettiği için öfke, bazen uyumsal işlevleri de olan sağlıklı bir duygusal durum olarak da açıklanabilir.⁷

İnsanları öfkelendiren nedenler araştırıldığında en çok isteklerin engellenmesi, önemsenmeme, aşağılanma, keyfi bir davranışla karşılaşma, haksızlığa ve saldırıya uğrama (psikolojik yönden hakarete uğrama, fizyolojik yönden bedensel saldırıya uğrama) gibi etkenlerin öfkelenmede öncelikli sebepler olduğu görülür. Amaçlarına

⁶ Suna K. Özmen, “Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, yıl: 2004, cilt: 37, sayı: 2, s. 28.

⁷ Serap T. Sütçü, **Ergenlerde Öfke ve Saldırganlığı Azaltmaya Yönelik Bilişsel Davranışçı Bir Müdahale Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 8.

ulaşması ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında insanı engelleyecek her durum, olay ya da kişi, öfke duygusunun ortaya çıkmasına sebep olur.⁸ Öfkenin önemli bir özelliği de bireyin onu başkalarında görmeyi istememesidir. Çünkü onların mutlu ve iyi huylu olmalarını isteriz. Aynı şekilde onlarda meydana gelebilecek korku ve hayal kırıklıkları tahammül edebilirken, öfkelenmeleri istenmeyen bir davranıştır. Bunun sebebi ise birisinin bize karşı öfkelenişinde kendimizi tehdit altında hissetmemiz ve bizim de buna karşı öfkelenmememizdir.⁹

Öfkenin seyri kimi zaman kısa süreli, orta şiddette ve hatta kişiye faydalı; kimi zaman ise, çok şiddetli, yoğun, sürekli ve tahrip edici olabilmektedir. Bu duygunun açık bir şekilde, doğrudan ifade edilmesinin yıkıcı bir özelliği olduğu düşünüldüğünden, öfke pek çok kültürde olumsuz bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu şekilde ifade edilen öfke duygusunun, kişiyi, sözel ve fiziksel saldırılara açık bir hale getirebildiği, aile içinde ve kişilerarası diğer ilişkilerde çatışmalara neden olabildiği ileri sürülürken kişinin benlik saygısının, önemli ölçüde düşmesiyle de sonuçlanmaktadır.¹⁰

Kişinin sahip olduğu yoğun öfkenin ve saldırgan davranışın şiddet ve suçta olduğu gibi çevresindekilere zararı olduğu kadar, öfkeli kişilerin bizzat kendilerine de zararı vardır. Literatürde öfkeli ve saldırgan olmanın kişiye verdiği zararları bildiren pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bunun en uç noktası intihar olmakla beraber, öfkeli ve saldırgan davranışlar bireyde kalp damar hastalıkları gibi fiziksel sağlığı doğrudan etkileyen sonuçların yanı sıra akademik başarısızlık, okul sorunları (okuldan atılma, okuldan kaçma... vb.), arkadaş çevresinde zorluklar yaşama, suç işleme davranışlarına neden olmaktadır.

Öfke, insanın kendini ifade etmenin bir biçimi olarak karşımıza çıkar. Yani öfke de bir iletişimdir. Ancak istenmeyen onaylanmayan, olumlu sonuçlar oluşturmayan yıkıcı bir iletişimdir. İnsan kendini söz, duygu, mimik, jest, ya da bir başka biçimde neden ifade edemez? Her insan çevresinden kabul görmeyi ve kendini değerli hissetmeyi ister. Bunu duyumsamadığı dönemlerde, kendini ifade etmede güçlük ortaya çıkar. İnsan kendini neden ifade edemez? Muhtemelen öğrenemediği, bu olanağı bulamadığı ve kendini değerli hissetmediği için, bu durum ise, geçmişin bir birikintisi

⁸ Atılğan Erözkan, “Öfke İle Başa Çıkma: Bilişsel Davranışçı Terapilere Dayalı Bir Program”, **Milli Eğitim Dergisi**, sayı: 171, yıl: 2006, s. 55.

⁹ Clifford T. Morgan, **Psikolojiye Giriş** (Ed.Sirel Karakaş), Hacettepe Yayınları, Ankara, 1998, s. 231.

¹⁰ J.M. Scherger, **Understanding And Controlling Anger: Helping Clients with Special Concerns** (Eds), London Houghton Mifflin Company, England, 1979, s.79-81.

olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Çünkü insan davranışlarının gösterildiği an, bir sonuçtur. Bu sonucu ise yaratan bir geçmiş süreç vardır.¹¹

Aşırı öfke ve saldırgan davranışın hem şu anda yarattığı hem de ilerisi için öngördüğü pek çok sorun, Batılı ülkelerde öfke kontrolü ve önlenmesi konusuna yönelmeye neden olmuştur. Amerika ve Avrupa'daki konuyla ilgili literatür gözden geçirildiğinde, öfkeyle ilgili bozukluklara yönelik olarak hazırlanan özgün tedavi ve önleme programlarına ve bu programların etkililiğini araştıran pek çok çalışmaya rastlanmaktadır. Bu tedavi programlarının bir kısmı farklı kuramsal temellere sahip olsa da, öfke ve saldırganlığın kontrolü ya da azaltılmasında çoğunlukla davranışçı ve bilişsel davranışçı temellere dayanan programların kullanıldığı görülmektedir. Bu tedavi programlarının da bazıları öfkenin tek bir bileşenine odaklanmakta (örneğin, sadece düşmanca atıf eğilimini ya da sadece fizyolojik uyarımı azaltmaya) bazıları da birden fazla öfke bileşenini (örneğin, hem fizyolojik uyarı, düşmanca atıf eğilimini hem de saldırgan davranışı) hedef almaktadır.¹²

Çocuk ve ergenlerde öfke ve saldırganlık problemi özellikle okullarda büyük sıkıntı yaratan bir durum olduğu için, bu problem sınıf öğretmeni ve rehber öğretmenlerin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Ülkemizde ancak ciddi düzeyde saldırganlık ve şiddet davranışı gösteren ya da davranım bozukluğu, dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu gibi tanı düzeyinde problem gösteren çocuklar, psikiyatri kliniklerine ya da tedavi merkezlerine yönlendirilmektedirler. Fakat sorunu bu düzeye varmayan, kolay öfkelenen ve öfkelenildiğinde bunu kontrol edemeyen, saldırgan davranışlar gösteren çocukların yararlanabileceği kurum ya da önleme merkezleri yoktur. Öfke ve saldırganlık probleminin çocuk için o andaki sonucu çok olumsuz olmadığından hatta ona saygınlık ve güç kazandırabildiğinden ve çocuk uzun vadeli sonuçlarını değerlendiremediğinden durumdan şikâyetçi değildir. Bunun yanı sıra problem çevre tarafından da henüz çok ciddi görülmediği için zaten yeterince yoğun olan psikiyatri kliniklerine başvurulmamaktadır. Aslında ülkemizde Batılı ülkelerde olduğu gibi öfke ve saldırganlığı kontrol etmeye yönelik olarak geliştirilmiş ve etkililiği sınanmış özgün tedavi programları da yok denecek kadar azdır.¹³

¹¹ Mehmet Yapıcı, “İnsan ve Şiddet”, <http://www.universite-toplum.org/text.php?id=275>, (Erişim tarihi: 13.10.2008).

¹² Sütçü, “Ergenlerde Öfke ve Saldırganlığı”, s. 3.

¹³ Sütçü, “Ergenlerde Öfke ve Saldırganlığı”, s. 5.

1.1.2. Saldırganlık

Saldırganlık kavramı genelde şiddet kavramı ile karıştırılan, bazen de birbirleri yerine kullanılan kelimeler olagelmıştır. Oysa saldırganlık ve şiddet birbirinden farklı olgular olarak ele alınmalıdır. Çünkü saldırganlık, diğer bireye zarar vermek amacıyla kasıtlı olarak yapılmış herhangi bir davranıştır. Aslında saldırgan kişi, davranışının hedef alınan kişiye zarar vereceğine ve karşısındaki insanın bu davranıştan kaçınacağına inanmaktadır. Aşağıda inceleneceği üzere şiddet kavramı ise saldırganlıktan farklı olarak içerisinde öldürme, yaralama vb. aşırı şiddet içeren davranışlar barındırmaktadır. Saldırganlık kelimesi genelde olumsuz bir davranış olarak algılanmasına rağmen, temel anlamda bir yere veya kimseye yaklaşmak, bir şeye başlamak fakat aynı zamanda saldırmak üzere atılmak anlamlarına gelmektedir. Fakat günümüzde saldırganlık, canlı ya da cansız herhangi bir objeye zarar verici, yaralayıcı, hatta öldürücü, zedeleyici davranışlar olarak tanımlanmaktadır.¹⁴

Saldırganlık kavramı, “Hâkim olmak, yenmek, yönetmek amacıyla güçlü, şiddetli, etkili bir hareket, fiil, işlem; bir işi bozma engelleme, boşa çıkarmaya karşı düşmanca, yaralayıcı, hırpalayıcı veya tahrip edici (yıkıcı, yok edici) amaç taşıyan bir davranış” şeklinde açıklanabilir.¹⁵

Beslenme, korunma gibi ihtiyaçlarının doyuma ulaşmasına, tehdit altında ve tehlike içinde bulunmamasına rağmen, kendi türüne saldıran, işkence eden, yaralayan, öldüren tek canlı insandır. İnsanda başkalarını, doğayı, nesnelere yakmaya, yıkmaya, yok etmeye yönelik saldırganlık davranışlarının kaynağı, bütün canlılardaki doğal ve evrensel saldırganlık dürtüsü değildir. Öğrenilen bir eylem biçimidir. İnsanlarda, uyumu sağlamak, hayatı sürdürmek amacıyla ortaya çıkan, savunmaya yönelik saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri beynin belirli yapılarından ve işlevlerinden kaynaklanır. İnsan zihni işlevleriyle hayatını tehdit eden tehlikeli ortamı önceden anlayabilir, açıklayabilir, sezebilir ve yorumlayabilir. Buna göre tedbir alabilir. Geçmiş hayatından örnek alarak, gelecek tehlikeyi karşılamaya hazırlanır. Plan, program yapar. Başkalarından, toplumsal kurum ve kuruluşlardan yardım ve destek arar.¹⁶

¹⁴ N. F. Kesen vd., “Ergenlerde Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Arasındaki İlişki: Yetiştirme Yurtları Üzerinde Bir Araştırma”, **Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı:17, yıl: 2007, s. 353.

¹⁵ Yavuz Erten ve Cahit Ardalı , “Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları”, **Cogito** (Şiddet Sayısı), Sayı: 6-7, yıl: 2001, s.143.

¹⁶İbrahim Balcıoğlu, “Şiddetin Bireysel Yönü”, <http://www.ailem.com/templates/library/1732.asp?id=7784> adlı, (Erişim tarihi:09.03.2009).

Öfke ile saldırganlık arasında belirli bir ilişki olmasına rağmen, öfkenin aynı zamanda yarı bağımsız bir duygu olduğu söylenebilir. Öfke; saldırganlığın iki şekilde ifade biçimlerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Fiziksel saldırganlık hedef yönelimlidir, yani motor davranışlarla ilişkilidir ve amaç karşıdaki kişiye veya objeye zarar vermektir. Ancak saldırgan davranışın temelinde her zaman öfke olmayabilir. Örneğin profesyonel tetikçi olan birisi, bir başkasına zarar verirken bunu öfke duygusuyla değil, muhtemelen maddi nedenler gibi başka sebepler yüzünden yapmış olacaktır. Saldırganlığın ikinci şekli olan, sözel saldırganlık boyutu ise daha çok, dışa vurulmuş öfke olarak açıklanabilir.¹⁷

“Güç” ve “saldırganlık” kavramlarının şiddetle doğrudan ilişkisi olduğu söylenebilir. Gücün birey, gruplar ya da daha genel anlamda toplumsal temelde zarar verici nitelikte saldırgan bir eğilim içinde kullanılmasına genel olarak şiddet diyebiliriz. Bu kavramların birbirini besler nitelikte ve zincirleme bir süreçte hareket ederek şiddeti oluşturduğu gözlenir. Bu noktada şiddeti tanımlamada yaşanan güçlükler, saldırgan eğilimlerin boyutu ve niteliğinden kaynaklanmakta, böylece saldırganlık kimi zaman bireysel düzeyde içgüdüsel bir eylem olarak tanımlanırken, kimi zamanda toplumsal düzeyde kolektif bir etkileşimin ürünü olarak algılanmaktadır.¹⁸

Saldırgan eylemin nedeni, ortaya çıkış biçimi veya boyutu, yönü, niteliği ve sonucu şiddet konusunda farklı tanımlamalara gitmenin veya farklı bakış açılarıyla şiddeti değerlendirmenin nedenini oluşturmaktadır.¹⁹

Ayrıca saldırganlık bazen de anti-sosyal davranışlar gösteren ergen bireylerde sıkça rastlanılan bir durumdur. İlgisiz ebeveyn tutumları, okulda yaşanan uyum sorunları, zayıf sosyal çevre ve arkadaşlık ilişkileri, okul ve ailenin sürekli cezalandırıcı tutumları ergeni yaşadığı dünyaya yabancılaştırmakta ve zaman zaman saldırganlık göstermesine neden olmaktadır. Burada asıl vurgulanması gereken şey, bu tutum ve davranışları sergileyen ergenlerin öz denetimlerinin oldukça düşük olması ve kişisel faktörlerin onu böyle davranmaya ittiğidir. Fakat aile ve toplum örgüsündeki ihmallerin telafisi bilinçli bir eğitimle sağlanabilir.²⁰

¹⁷ Kesen vd., “*Ergenlerde Saldırganlık*”, s. 354.

¹⁸ Sezer Ayan, “*Şiddet ve Fanatizm*”, *Cumhuriyet Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt 7, sayı 2, 2006, s. 193.

¹⁹ Ayan, “*Şiddet ve Fanatizm*”, s. 193.

²⁰ G. Roy Mayer, “*Preventing Antisocial Behavior In The Schools*”, *Journal Of Applied Behavior Analysis*, 4:28, 1995, p.474, 475.

Ergenlerde saldırganlığın artması, asi tavırlar, kurallara karşı duyarsızlık bir çok anne baba ve eğitimcinin şikâyet ettiği bir konudur. Bu çağdaki saldırganlık sosyo-kültürel etkenlerin yanı sıra biraz da biyolojiktir. Ergenlik döneminde bireyin vücut hormonlarında ve dolayısıyla duygularında önemli değişiklikler meydana gelir. Bazı hormonların vücutta az yahut normalden fazla salgılanması genelde ergende pozitif ve negatif duyguları doğururken, saldırganlıktaki belirgin artış bu negatif etkiden kaynaklanır.²¹

Saldırganlığa ilişkin en önemli belirleyicinin, kişinin niyeti olduğu söylenebilir. Eğer kişi birini incitmeye çalışıyorsa genellikle biz onu saldırgan biri olarak görürüz. Eğer zarar vermeye ya da incitmeye çalışmıyorsa, saldırgan davranışta bulunmuyordur. Bu nedenle saldırganlık, “başkalarını incitmeyi amaçlayan, (niyet) her türlü davranış ya da eylemdir” biçiminde tanımlanabilir. Bu kavramın saldırganlığa uygulanması çok güçtür. Çünkü yalnızca gözlenebilir davranışa bakılarak varlığına ya da yokluğuna karar verilemez. Çoğu kez kişinin niyetinin ne olduğunu bilmek zordur ve bu yüzden saldırgan olup olmadığı hakkında bir yargıya varmak oldukça zordur. Fakat bu sınırlılığı kabul etmek zorundayız çünkü saldırganlığın sağlıklı bir tanımlamasını yapmak ancak niyetten de söz edilerek tanımlandığında mümkün olacaktır.²²

Kişinin sahip olduğu eşyalara zarar verme gibi her türlü yıkıcı davranışı saldırganlık olarak sınıflamak mümkündür. Saldırganlık açık ya da örtülü, şiddetli ya da hafif, özel ya da genel, tepkisel ya da planlı, görünür bir nedene bağlı ya da açık bir nedene bağlı olmadan, sözel veya fiziksel olabilir. Hangi biçimde olursa olsun, eğer davranış zarar verme niyetiyle yapılmışsa, karsısındakini incitmemiş veya acı vermemiş bile olsa saldırganlık olarak nitelenir. Diğer taraftan istemeden/kazara karsısındakini inciten veya acı veren davranışlar saldırganlık değildir. Saldırganlığın iki temel grupta ele alınabileceğine dair genel bir kabul vardır. Birinci grubu düşmanlık içeren, duygusal ve oç alma biçimindeki saldırganlık oluştururken, bunun karşıtı olan ikinci grubu araçsal, amaçlı ve yağmalama yönelimli saldırganlık oluşturmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalar incelendiğinde görülüyor ki, öfke kavramı bir duyguyu, saldırganlık kavramı ise daha çok bir davranışı ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan

²¹ Elizabeth J. Susman vd., Hormones,” *Emotional Dispositions, and Aggressive Attributes in Young Adolescents*”, **Child Development**, Vol. 58, No. 4 (1987), s. 1116.

²² N. F.Kesen vd., “*Ergenlerde Saldırganlık*”, s. 355.

saldırganlık ölçeğinde alt ölçekleri bulunmaktadır. Yıkıcı, atılgan ve edilgen saldırganlık şeklinde yer almaktadır.

1.1.3. Saldırganlık Teorileri

İnsanın saldırgan davranışına ilişkin tartışmalarda, temel soru saldırganlığın içgüdüsel mi yoksa sonradan kazanılan bir davranış mı olduğudur. Saldırganlık ve şiddet olaylarının yorumlanmasını temellendiren teorilerde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu konuda yaklaşımlar genel olarak iki temele dayanmaktadır.

Saldırganlığın kaynağına ilişkin içgüdüsel ve biyolojik teoriler, saldırganlığı doğuştan gelen, insan tabiatının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Öğrenme teorileri ise saldırganlığın gözlem ve taklit yoluyla sonradan öğrenildiğini savunmaktadırlar. Bu iki yaklaşımı birleştiren engellenme teorisi de üçüncü farklı bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır.

1. İçgüdüsel ve Biyolojik Teoriler

İçgüdü teorileri saldırganlığı açlık, susuzluk, cinsel uyarılma gibi doğuştan gelen bir saldırganlık içgüdüsü olarak açıklarlar. Bu teorilerde insanlar, diğer hayvanlar gibi, kendilerini saldırgan davranışlarda bulunmaya eğilimli kılan bir saldırganlık içgüdüsü veya dürtüsü ile doğmaktadır. Saldırgan davranışların temelinde yatan bu içgüdü ya da dürtüdür. İnsanların sahip oldukları iç dinamikler Freud ve Lorenz saldırganlığı bir saldırganlık içgüdüsü ile açıklayan bilim adamları arasında en çok tanınanlarıdır.

İçgüdü teorileri insanların saldırganlık davranışını doğuştan gelen içgüdülerle açıkladığı için saldırganlığın azaltılabileceğine dair bir umut taşımamaktadırlar. Saldırganlığı içgüdülere dayandırınca bu açıklama bireyler arası ilişkilerde problem alanı olan saldırganlığın normal karşılanması anlamına geldiği için özellikle sosyal öğrenme teorisyenlerinin yoğun eleştirisine maruz kalmaktadırlar.²³

Freud, kişiliğin gelişim dinamiği ile ilgili süreçte ortaya çıkan sorunları ve gerilimleri saldırganlığa yol açan nedenler arasında sayarken; ikinci aşamada

²³ Meliha Tuzgöl, **Ana Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Y.Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 24.

saldırıcılığı doğrudan doğruya biyolojik bir içgüdüye bağlayarak daha katı ve değişmez bir model ortaya koymuştur.²⁴ Bireylerin fizyolojik ihtiyaçlarını kapsayan içsel uyarıların psikolojik tezahürleri olarak tanımladığı içgüdüleri, yaşam ve ölüm içgüdüleri olarak ikiye ayırmaktadır. Açlık, susuzluk ve cinselliği yaşam içgüdüleri olarak belirtirken, saldırıcılığı da ölüm içgüdüünün bir türevi olarak belirtmiştir. Freud'a göre eylemlerimizin birçoğu içgüdüler, özellikle de ölüm ve cinsel içgüdü tarafından belirlenir. Bu içgüdülerin ifade edilmesi engellendiği zaman saldırıcılık dürtüsü ortaya çıkar.²⁵ Freud, insanlardaki saldırıcılık eğilimini sahip olunan içgüdüsel bir özellik olarak görmektedir.

Saldırıcılığa ilişkin içgüdüsel ve genetik teoriler, organizmalardaki biyolojik bir mekanizmanın kaçınılmaz bir biçimde saldırıcılık ve şiddet içeren davranışlara yol açtığını varsaymaktadır. Ancak içgüdü teorisini kabul etmeden de saldırıcılığa ilişkin biyolojik bir teori ortaya konulabilmektedir.²⁶ Bazı teorisyenler beyin, merkezi sinir sisteminin ve endokrin sisteminin saldırıcılığa yol açtığını öne sürmektedirler. Ayrıca beyindeki tümörleri saldırıcılık davranışlara yol açtığı şeklinde açıklamalar da bulunmaktadır. Bazı bilim adamları ise beyinde saldırıcılık davranışına neden olan merkezler olduğunu savunmaktadırlar.²⁷

Saldırıcılığı etkilediği öne sürülen bir diğer faktör de erkeklik hormonu olan androjenidir. Androjenin, beyin işleyişini etkilemesinin yanı sıra, kas gelişimini ve fiziksel büyümeyi etkileyerek dolaylı olarak saldırıcılığa yol açtığı savunulmaktadır. Bu görüş, genetik ve hormonal bulgular üzerinde yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır.²⁸

Biyolojik temelli yaklaşım, somut ve nesnel verileri içermesi açısından önemli olmakla birlikte, saldırıcılığın oluşumunda etkili olan, bireyin zihinsel, duygusal ve sosyal süreçlerini göz ardı etmesi nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan temel yapı

²⁴ Yavuz Erten ve Cahit Ardalı, "Saldırıcılık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları", **Cogito** (Şiddet Sayısı), sayı:6-7, 1996, s. 146, 147.

²⁵ Stal Bjorkly, "Psychological Theories of Aggression: Principles and Application to Practice", **Violence in Mental Health Settings**, (Ed: D. Richter ve R. Whittington), New York, 2006, s. 29,30.

²⁶ İlhan Yalçın, **Aileden Aldıkları Destek Düzeyi Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırıcılık Düzeyleri**, Y. Lisans Tezi, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 20.

²⁷ Aynur Uysal, **Şiddet Karşıtı Programlı Eğitimin Öğrencilerin Çatışma Çözümleri, Şiddet Eğilimleri ve Davranışlarına Yansımaları**, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2003, s.15,16.

²⁸ Erkan Efiltili, **Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırıcılık, Denetim Odağı ve Kişilik Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi**, Doktora Tezi, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 24.

olarak göz önünde tutulurken, psiko-sosyal değişkenlerle birlikte ele alınmasında fayda vardır.

2. Sosyal Öğrenme Teorisi

Psikologların birçoğu, insanlarda saldırganlığın yalnızca doğuştan gelen faktörlere indirgenemeyeceğini, öğrenmenin saldırgan davranışın türü ve miktarı üzerinde etkisi olduğunu savunmaktadırlar.

Sosyal Öğrenme Teorisyenleri saldırgan davranışları çevresel faktörlerle açıklamakta, bunda da model alma ve pekiştirme-cezalandırma süreçlerinin önemli olduğunu savunmaktadır. Çocukların davranışlarının en çok anne babaları tarafından pekiştirilip cezalandırıldığı göz önüne alındığında bu teoriye göre saldırganlık davranışlarının gelişiminde anne-baba tutumlarının etkisi önem kazanmaktadır.²⁹

Sosyal Öğrenme teorisyenleri insanın doğuştan saldırgan olmadığını saldırganlığın toplumsallaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bireyi saldırganlığa iten güçlerin içsel olmaktan çok dışsal olduğunu savunmaktadırlar. Diğer teorilerle karşılaştırıldığında bu teori dış etkilere daha fazla önem vermektedir. Ancak kişi yalnız çevresel etkenlere tepkide bulunan güçsüz bir organizma değildir. Kişi ve çevrenin karşılıklı etkileşimleri bireyin sahip olduğu davranışları oluştururlar. Böylece hem çevre etkinlikleri davranışları şekillendirir, hem de çevre davranışlar tarafından etkilenir.

Sosyal öğrenme teorisini farklı kılan şey; saldırganlığı değiştirilebilir ve engellenebilir bir olgu olarak ele almasıdır. Oysa saldırganlığı içgüdüyle açıklamaya çalışan görüşler, saldırganlığı kaçınılmaz ve genetik olarak programlanmış bir davranış olarak görme eğilimindedirler. Aksine sosyal öğrenme teorisyenleri ise saldırganlığın öğrenilebildiği gibi unutulabileceğini ya da uygun koşullar altında hiç öğrenilmeyebileceğini savunur.³⁰ Yani saldırganlığın azaltılması gerekli ortam ve şartlar söz oluşturulduğunda sağlanabilir.

Sosyal öğrenme teorisi, saldırganlık konusunda cinsiyetler arasındaki farklılıklara da çeşitli açıklamalar yapmaktadır. Araştırmalarda bebeklikten erken

²⁹ Albert Bandura, "Social Learning Theory of Aggression", **The Control Of Aggression**, (Ed: John F. Knutson), İmlication From Basic Research, USA, 2009, s. 201.

³⁰ Tuzgöl, Ana-Baba Tutumları, s. 35.

çocukluk dönemine kadar, saldırganlık konusunda bir cinsiyet farkına rastlanmadığını ancak erkek çocukların biraz büyümeye başladıktan sonra daha saldırgan ve iş bölümüne kapalı oldukları, kız çocukların ise toplumsal ve bilişsel olarak daha gelişmiş oldukları görülmüştür. Erken yaşlarda bu konuda cinsiyet farkının görülmemesi, ileri yaşlardaki davranış farklılıklarının kökeninin biyolojik olmadığını, bu davranışların öğrenildiği tezini desteklemektedir. Aslında saldırganlık konusunda cinsiyetler arasında görülen bir diğer fark da, saldırganlığın dışa vuruş biçiminde olduğu görülmüştür. Kendilerine gösterilen davranış modellerine bağlı olarak erkek çocukların saldırganlıklarını fiziksel ve sözel olarak sergilerken, kız çocuklarında saldırganlık karşılıklı ilişkilerde geçimsizlik biçiminde sergilenir.³¹

3. Engellenme Saldırganlık Teorisi

Engellenme kaçınılmaz olarak saldırganlığa yol açmamakta ve saldırganlık her defasında engellenmenin ardından gelmemektedir. Çünkü saldırganlığı engelleyen birçok güç vardır. Bununla birlikte teori sosyal ödül kazanmak için yapılan araçsal saldırganlık ya da kendini savunmak için yapılan saldırganlık gibi engellenme olmaksızın yapılan saldırgan davranışları açıklamakta da yeterli olmamaktadır. Engellenme duygusu bu teoriye göre daima bir şekilde saldırganlığa yol açar. Bir başka ifade ile saldırganlık daima engellenmeden kaynaklanır.³²

Engellenme-saldırganlık teorisi, bir gerilim azaltma modelidir. Teoriye göre engellenme bireyde bir gerilim yaratmakta, bu gerilim azaltılmadığı takdirde, patlama şeklinde bir saldırgan davranış ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, engellenme-saldırganlık teorisi içgüdü teorileriyle bir paralellik göstermektedir. Diğer yandan saldırganlığın doğuştan gelen içgüdüsel bir davranış olmadığını savunması açısından, engellenme-saldırganlık teorisi öğrenme teorileriyle de bir paralellik göstermektedir.

Engellenme teorisi ile saldırganlığı açıklamanın oldukça popüler bir yaklaşım olmasına rağmen beraberinde bazı güçlükler getirdiği vurgulanmaktadır. Çünkü saldırganlık, tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. Hangi davranışın saldırgan hangi davranışın saldırgan olmadığını söylemek oldukça güçtür. Aynı şekilde engellenme kavramının bir tanımının yapılması da o derece zordur. Dikkat edilirse herhangi bir

³¹ Aslı Zülal, “Çağımıza Özgü Bir Sorun Mu? Şiddet”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, sayı: 37 (399), yıl: 2001, s. 35–37.

³² Aynur Uysal, s. 20.

engellenme yaratan durum farklı şartlar altında ya da farklı bireyler üzerinde engellenme duygusu oluşturmayabilir. Engellenme sonucunda saldırganlık tepkisinin onaya çıkıp çıkmamasını etkileyen en önemli faktörlerden biri de engellenmenin keyfi olup olmadığıdır.³³

Engellenmenin birey üzerindeki etkisi ne kadar güçlü olursa huzursuzlukta o kadar yoğun olacaktır. Şiddet davranışı doğrudan doğruya huzursuzluğun kaynağına yönelmektedir. Eğer bu yasaklanır ve engellenirse, dolaylı saldırganlık ya da öznenin kendi kendine karşı geliştirdiği saldırganlık hareketleri görülmeye başlar. Kısaca saldırganlık, huzursuzluğun boşalması ve patlama şeklinde oluştuğu açıklanmaktadır.³⁴

Görülüyor ki engellenme teorisi engellenme sonucunda mutlaka bir saldırgan davranış gösterileceğini ancak bunun engellenmenin şiddeti, süresi ve sıklığı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Ayrıca gösterilen tepkinin bireyi yeni engellenme durumlarına sokup sokmayacağı ile ilişkili olduğu ve saldırgan tepkinin hemen ve doğrudan engellenme kaynağına yönelik olmayabileceği şeklinde açıklanmaktadır.

1.1.4. Şiddet

Şiddet (violence) kelimesinin kökenine baktığımızda bu kavramın Latince “violentia” dan geldiğini görmekteyiz. Violentia kelimesi ise şiddet, sertlik, acımasız kişilik ve güç anlamlarını barındırır. Violera fiilinin ise, şiddet, güç kullanarak davranmak, karşı gelmek, gibi anlamları vardır.

Michaud’a göre şiddet, “bir kişiye güç veya baskı uygulayarak isteği dışında bir şey yapmak veya yaptırmak, şiddeti uygulama eylemi, duyguların kabaca ifade edilmesine doğal eğilim, bir şeyin karşı konulamaz gücü, bir eylemin hoyrat yapısı” olarak tanımlanmaktadır.³⁵ Hem şiddet durumlarını, hem de şiddet eylemlerini açıklayan bir tanımı ise şöyle yapar: "Karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri veya birkaçı doğrudan veya dolaylı, toplu veya dağınık olarak, diğerlerinin bir veya bir kaçının bedensel bütünlüğüne veya mallarına veya simgesel ve sembolik ve kültürel değerlerine, oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranırsa, orada şiddet vardır."³⁶

³³ Erkan Efilti, Orta Öğretim Kurumlarında, 2006, s. 26.

³⁴ Yves Michaud, **Şiddet**, (Çev.: Emrah Muhtaroglu), İletişim Yay., trhsiz, s. 70,71.

³⁵ Michaud, **Şiddet**, s. 5.

³⁶ Michaud, **Şiddet**, s. 8-9.

İnsanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkmış olan şiddet olgusu, birçok bireysel ve toplumsal öge ile birlikte karmaşık bir yapı ortaya koymaktadır. Bu nedenle şiddet olgusunu tanımlamak ve ortaya çıkarmak da kolay olmamaktadır. Kendini çok farklı biçimlerde gösterebilen şiddet olgusu, günümüzde gerek bireysel ve gerekse toplumsal boyutta sık sık karşılaşılabileceğimiz bir olgudur. Baskı, eziyet, korkutma, sindirme, öldürme, cezalandırma, başkaldırı, her toplumda derece derece fakat sürekli bir biçimde günlük yaşamda rastlanan şiddet türleridir.³⁷ Şiddetten zarar gören beden ve ruh açısından da bazı tanımlar yapılmaktadır. Örneğin, “şiddet; bireyin bedensel ve ruhsal açıdan zarar görmesine yaralanmasına ve sakat kalmasına neden olan bireysel ve toplu hareketlerin tamamıdır.”³⁸

“Genel olarak kin, nefret, öfke gibi duygu durumlarının anlatılması, dışarıya yansıtılması, saldırganlığı, şiddet eylemlerini içeren davranış kalıpları ile olur. Bu tür anlatım biçimi bebekler ve küçük çocuklar için doğaldır.”³⁹

TDK sözlüğünde şiddet, “Karşıt görüşte olanlara, inandırma ve uzlaştırma yerine kaba kuvvet kullanma, duygu ve davranışta aşırılık” olarak açıklanmaktadır.⁴⁰

Şiddet kavramı kendi içerisinde bir başkasına karşı güç ya da baskı uygulayarak bir şeyi zorla yaptırma, mecbur etme eylemleri ve saldırganlığı da içeren geniş bir yelpazeye sahiptir. Toplumun bütün kesimlerini derinden etkileyen insanın şiddet uygulamaları birçok araştırmaya konu olmuş, -ileride bahsedileceği üzere- bu araştırmalar sonunda bazıları şiddetin içgüdüsel, bazıları ise aile, okul ve çevre kaynaklı olduğu üzerinde durmuştur. Fakat şurası gerçektir ki şiddet hayatın her boyutunda sıkça karşılaşılabileceğimiz çok boyutlu, çok çeşitli bir olgudur.

Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu’nda şiddet, “Gücün ya da fiziksel kuvvetin, tehdit yoluyla ya da gerçekte, fiziksel zarar, ölüm, psikolojik zarar, gelişme engeli ya da yoksunluğa (ihtimalde ya da gerçekte) neden olacak şekilde kendine, bir başkasına ya da bir grup veya bir topluma karşı niyetli biçimde kullanılması” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdaki “niyet” ve “motivasyon” anahtar kavramlardır.⁴¹

³⁷ Faruk Kocacık, “Şiddet Olgusu Üzerine”, *Cumhuriyet Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi*, c: 2, sayı:1, Sivas, 2001, s. 1.

³⁸ Aliye Mavili Aktaş, “Aile İçi Şiddet”, *Doğu-Batı Dergisi* (Şiddet Sayısı), sayı:43, yıl: 2007, s. 151.

³⁹ Özcan Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.131.

⁴⁰ Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*, “şiddet” maddesi, c.2, Ankara, 1988.

⁴¹ *World Report on Violence and Health*, (Edt. E.G.Krug vd.), World Health Organization, Geneva, 2002, s. 1083.

Şiddet kelimesi, sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma olarak tanımlanabileceği gibi; genel anlamda aşırı duygu durumunu, kaba ve sert davranışı; özel anlamda ise saldırgan davranışları, kaba kuvveti, beden gücünün kötüye kullanılmasını, yakan, yıkan, yok eden eylemleri, taşlı, sopalı, silahlı saldırıları, bireye ve topluma zarar veren etkinlikleri kapsar.⁴²

Bir toplumda bireysel ve toplumsal ihtiyaçların kısıtlanması yahut engellenmesi bireysel ve toplumsal düş kırıklığı, öfke düzeyini yükseltir. Saldırgan davranışların ve şiddet eylemlerinin olasılığı artar. Öte yandan saldırgan davranışların ve şiddet eylemlerinin artması, toplumsal baskı ve engellenmenin göstergesi olarak kabul edilmelidir.⁴³

Genel olarak bakıldığında, şiddetin literatürdeki sözlük anlamı bile, ne denli yaygın bir kullanım alanı olduğunu göstermektedir: "Sertlik, katı ve kaba davranış, bedene zor uygulama, bedensel zedelenmeye neden olma, kişisel özgürlüğü zor yoluyla kısıtlama, büyük güç, haşinlik, rahatça gelişmesini ya da tamamlanmasını engellemek üzere bazı doğal süreçlere, alışkanlıklara yersiz kısıtlamalar getirme..." Şiddetin yol açtığı zarar -kişisel ya da toplumsal- kimi zaman tarihte örneklerini görebildiğimiz biçimde "yok etme" sonucuna varabilir.⁴⁴

Çokça anılan şiddet ve saldırganlık kavramlarına baktığımızda, aralarındaki ilişki için, "Şiddet, bireyin içinde bulunan, artmış saldırganlık dürtüleri sonucunda içsel kontrolü sağlayamaması durumunda ortaya çıkan davranışlardır." denilebilir.⁴⁵ Bahsi geçen içsel kontrol mekanizması konumuzun en hassas noktasını oluşturmaktadır. Zira bireyde bu mekanizmanın yönetimi eğitimcilerle beraber birçok uzmanın üzerinde önemle durması gereken bir noktadır.

Şiddet küçük yaşta aile içinde öğrenilmekte; şiddet şiddeti doğurmaktadır. Kocasından dayak yiyen kadınlar, çocuklarını (özellikle erkek çocuklarını) daha fazla dövmetedir. Çocukluğunda şiddetle karşılaşanlar, çoğunlukla büyüdüklerinde şiddet uygulamaktadır. Katillerin neredeyse hepsi çocukken aile içi şiddetle karşılaşmışlardır. Bu nedenle şiddet yalnız bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir sorundur.

⁴² Köknel, **Bireysel ve Toplumsal Şiddet**, s. 20.

⁴³ Köknel, **Bireysel ve Toplumsal Şiddet**, s. 150.

⁴⁴ Ü.Cihan Atman, "Kadına Yönelik Şiddet; Cinsel Taciz / Irza Geçme", **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, c. 12, sayı: 9, yıl: 2003, s. 333.

⁴⁵ Hidayet B. Alkan, **İlköğretim Öğretmenlerinin İstenmeyen Davranışlarla Baş Etme Yöntemleri ve Okulda Şiddet**, Y. Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2007, s. 50.

Çocuk eğitiminde ihmalkâr ya da ilgisiz olan ebeveynler, çocuklarının istek ve ihtiyaçlarına karşı duyarsız bir şekilde davranan kişilerdir. Ebeveynlerin terk etmesi ve iletişimsizliği, çocuğun psikolojik durumu üzerinde çoğu zaman yıkıcı etkiler oluşturabilmektedir. Çocuk, ebeveyninden şefkat görmediği ve onların yakınlığını, sevgisini kaybettiği zaman acı çeker ve kendini güvensiz hisseder. Çocuk için genellikle hayatın anlamı olmaz ve umutsuzluk duyguları içindedir. Ebeveyn-ergen ilişkisinde tutarsız disiplinin kullanılması, ebeveyn denetiminin ve kontrolünün düşük düzeyde olması ergenlerde görülen şiddet davranışı üzerinde etkin rol oynar.

Şiddet davranışının gelişimi ile yakından ilişkili bir diğer etmen de aile içindeki çatışmalı ortam ve düşmanca tutumdur. Aile içinde eşler arası şiddet, çocuğa kötü davranma ve ergenin ya da çocuğun şiddete maruz kalması ergenin şiddet davranışı gösterme olasılığını arttırmaktadır.

Şiddet ve saldırganlık üzerine yapılan çalışmalar ortaya koymuştur ki yaygın olarak şiddetin fiziksel boyutu dile getirilip tartışılmaktadır. Fakat gerek psikolojik gerekse cinsel şiddet geri plana atılmaktadır. Şiddetin ve saldırganlığın, zarar verme üzerine kurulu olmasına karşın, her zaman zararla sonuçlanmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, şiddet ve saldırganlığı diğer davranışlardan ayıran en önemli husus niyettir. Şiddet ve saldırganlığın farklı çeşitlerini, özellikle de psikolojik ve toplumsal süreçleri daha iyi kapsayan tanım zorlama ve dayatmadır. Zorlama kavramı, günlük yaşamda şiddetin anlaşılması açısından çok yararlı bir kavramsal açılım sağlamaktadır.⁴⁶

Şiddet, sadece birey açısından ele alındığında, bireyin artmış saldırganlık dürtüleri ile içsel kontrol düzenekleri arasındaki denge bozulduğunda karşımıza çıkar. Bireyin iç dünyasında saldırgan eğilimler ve şiddet fantezileri olabilir, fakat bunlar kişi kontrolünü yitirmedikçe sergilenmez, eyleme dönüşmezler; böylelikle bir şiddet problemi ortaya çıkmamış olur. Organik veya sinirsel bozukluklar ile çevresel ortamdan gelen uyarılar, saldırganlığı ortaya çıkaran dürtüleri şiddetlendirirken, beyindeki kimi kimyasal bozukluklar ve kişinin ruhsal dünyasının kolayca kırılabilme özelliği göstermesi, kontrol sistemini zayıflatır.

⁴⁶ Serdar M. Değirmencioğlu, “*Toplumsal, Kültürel ve İnanca Dayalı Kökenleri Işığında Okulda Şiddeti Anlamak ve Çözüm İçin Öğrencilerin Okuldaki Rollerini Değiştirmek*”, **Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2006, s. 176.

İnsanoğlunun şiddeti genlerinde taşıdığı ve bu yolla hayatı boyunca şiddet davranışına sürüklendiği şeklindeki bazı yorumlar pek mümkün görünmemektedir. Düzgören bu konuda şöyle ifadeler yer verir:

“Savaşın ya da şiddete yönelik herhangi bir davranışın, insanın doğasında genetik olarak programlanmış olduğunu söylemek bilimsel olarak yanlıştır. Sinir sistemine bağlı işlevlerin her düzeyinde rol alan genler, ancak ekolojik ve sosyal çevre işbirliği ile bir gelişme potansiyeli sağlarlar. Bireyler, yaşam deneyimleri sonucunda meydana gelmiş eğilimlerine göre farklılık gösterirler. Bir bireyin kişiliğini etkileyen etken, doğuştan sahip olduğu genetik yapıyla, yetiştiriliş biçimi arasında etkileşimdir. Seyrek görülen patolojik durumlar dışında genler, şiddete eğilimli bireyler oluşturmazlar veya bunun tam tersi, genler şiddete eğilimli olmayan bireyler de üretmezler. Davranış kapasitemizin oluşturulmasında yardımcı bir rol oynamakla beraber genler, sonucu kendi başlarına etkileyemezler.”⁴⁷

Şiddet her toplumda ve her dönemde var olmuş ve var olacak bir sosyal olgudur. Şiddetin niteliğinin ve niceliğinin toplumun yapısına göre farklılık göstermesinin yanında aynı toplum yapısında zaman içinde değişiklik görülebilir. Şiddetin nitelik ve niceliklerinde meydana gelen değişimler genel olarak sosyal değişme süresi ile ilişkilidir.⁴⁸

Şiddetin yaşadığımız dünyada oluşumu bazen amaçlı, bazen amaçsız, bazen kontrollü bazen kendiliğinden, bazen bireysel bazen örgütlenmiş, kolektif ya da sistematik olarak kendisini gösterir. Kimileri devlet, milliyet, din ya da mezhep, güçlü olma, sahip olma, yönetimi altına alma adına başkalarına şiddet uygulamaktadır. Şiddet; savaş, darbe, terör, soykırım, linç, ayaklanma ve bunları bastırma gibi toplu (bireysel olmayan) ya da cinayet, işkence, tecavüz, ensest, dayak ve psikolojik baskılar şeklinde bireysel olarak gruplandırılabilir.⁴⁹

Bireysel ve toplumsal anlamda şiddeti uygulayan bireyler, insanların şimdiye değin oluşturduğu ahlaki (erdem ve değerler gibi), hukuksal (yasalar) ve siyasal gelişmenin (demokrasi ve insan haklarında olduğu gibi) dışında kalmasından ziyade,

⁴⁷ Bahar Ö. Düzgören, “Şiddet Üzerine Bildiri”, **Cogito** (Şiddet Sayısı), s. 38.

⁴⁸ İbrahim Balcıoğlu, **Şiddet ve Toplum**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18.

⁴⁹ F. Dilek Gözütok vd., “Çocuklar Evde de Okulda da Dövülüyor”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu**, Ed: Adem Solak, Hegem Yayınları, Ankara, 2007, s. 134.

aslında sergilenen bu tür davranışlar bir nevi uygarlığa meydan okuma olarak düşünülebilir.⁵⁰

Bir toplumda hangi davranışların şiddet olarak kabul edildiği, o toplumun toplumsal yapı özelliklerine göre, diğer bir ifade ile kültürel yapı ve geçerli olan değer yargıları ile yakından ilgilidir.⁵¹ Buna ilaveten toplumun içinde bulunduğu değişim süreci de şiddet olgusunu ve şiddete yönelik algıları etkilemektedir.

Şiddet olgusu gerek uygulayan gerek maruz kalan, gerekse bu türden olaylara şahit olanlar açısından farklı yaklaşımlarla açıklanır. Bu anlamda şiddetin subjektifliğinden bahsedilebilir. Başka bir ifade ile şiddet, kavramsal farklılıklar yanında olgusal farklılıklar da göstermektedir. Şiddet olaylarının hangi tür olaylarda kabul edilebilir, hangi tür olay ve durumlarda uygun olmadığı konusunda anlaşmazlık ve farklılıklar vardır. Subjektif algılamalardan kaynaklanan bu farklılıkların yanı sıra, şiddetin ne olup ne olmadığı, hangi eylemin hangi durumlarda şiddet sayılıp sayılmayacağı gibi konular da çok belirgin değildir. Fakat her toplumun kendine özgü norm ve değerleri vardır. Başka bir ifade ile evrensel ilkelerle birlikte sosyal, kültürel, milli, dinî ve ahlaki değerler şiddetin olgusal kimliğini yönlendirici ve belirleyici olmaktadır. Öyle ki bazı toplumların şiddet olarak algıladığı bazı durum ve davranışlar, şiddeti belirleyen normlardaki farklılıklardan dolayı bazı toplumlarca şiddet sayılmayabilmektedir. Bu nedenle şiddet eyleminin bireysel ve toplumsal olarak değerlendirmesinde, bireylerin bakış açıları ile sosyal ve kültürel normları da ölçü olarak kabul etmek gerekir.⁵²

Şiddet davranışlarının birçoğu öğrenilmiş davranışlar olarak değerlendirilebilir. Çünkü her insanda şiddet sergileme potansiyeli bulunsa da sadece bazı kişiler amaçlarını gerçekleştirmek için şiddete başvururlar. Çocukların şiddete yönelmelerinde başlıca etken, içinde buldukları psiko-sosyal ve fiziksel gelişimdir. Çatışma çözmede farklı seçenek rol modellere sahip olmayan birçok genç, statü kazanma, saygı görme, temel kişisel ve sosyal gereksinimlerini karşılamanın tek ve en etkili yolu olarak şiddeti görmektedir. Ayrıca içsel ve dışsal denetimi sağlayan moral normlardan da yoksun olan gençler, şiddet davranışını kolaylıkla rasyonel hale getirmektedir.⁵³ Çocuklar davranış,

⁵⁰ İkrâm Çınar, “Okullarda Şiddet: Dağın iki yamacını görebilmek”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu**, s.1.

⁵¹ Faruk Kocacık, **Aile İçi İlişkilerde**, s.11.

⁵² Nuri Tuğlu, **Hadisler Işığında Aile İçi ve Bireysel Şiddet**, Laçın Yayınları, Kayseri, 2007 s.38-39.

⁵³ **Eğitim Ortamlarında Şiddetin**, s. 11.

tutum ve değerler açısından anlamlı buldukları diğer insanların davranış ve olaylara karşı verdikleri tepkileri örnek olarak görüp taklit etmeye başlarlar (rol-model olma). Aslında hayatımız boyunca öğrenmelerimiz büyük bir oranda böyle gerçekleşir. Model almaya şiddet olgusu bağlamında bakılacak olursa birey geçmişte gözlemiş olduğu bir şiddet olayına bağladığı uyarıcıyla tekrar karşılaştığında, zihninde sakladığı şiddet kayıtları, şemaları ve inançlarına ilişkin bellekteki kalıp tepkileri devreye sokacak ve bu durumlarda saldırgan davranma olasılığı artacaktır.⁵⁴

Şiddetin araç olarak kullanılışı onun en belirgin özellikleri arasında yer alır. Fenomolojik açıdan bakıldığında kuvvete yakın bir durum içerir. Uygulamalara bakıldığında şiddet kavramı iktidar, güç ve otoriteyi göstermek veya sağlamak adına başvurulan bir araçtır. Bütün şiddet olaylarına bakıldığında şiddet, insanoğlunun çeşitli sebeplerle başvurduğu bir araç olarak karşımıza çıkar.

Şiddeti algılama, tanımlama ve uygulamalardaki farklılıkları, bireysel algılama farklılıkları kadar sosyo-kültürel farklılıkların da oluşturduğu gözlemlenmektedir. Anlayış ve uygulama farklılıklarının azaltılmasında ve şiddetin önlenmesinde; kanuni düzenlemelerin yapılması, sosyal kurumların geliştirilmesi ve bireylerin şiddet konusunda bilinçlendirilmesi yanında din kurumunun da önemli bir işlevi olabilir. Nitekim şiddet eylemlerinin ortaya çıkışında tetikleyici bir faktör olan alkol alımını din yasaklamıştır. Alkol tüketimi hakkında kanuni düzenlemelerin yanında, dinî eğitimin de önemli bir yeri olacaktır. Kişilik bozuklukları hariç şiddete neden olan bütün durumlarda dinin kontrol edici özelliğinden faydalanılmalıdır. Cezai müeyyideleri olan kanuni düzenlemeler yanında dinin vicdani ve ahlaki eğitimi de ihmal edilmeyerek önlemler alma noktasında dinin daha ileri bir noktada olduğu söylenebilir.⁵⁵

Duygusal, sözel, fiziksel, siyasal ve cinsel olmak üzere hayatın her alanında şiddet olgusu birçok boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Şiddetin kompleks bir yapıya sahip olması, onun açıklanmasını, tanımlanmasını ve üzerinde çalışılmasını zorlaştıran bir özelliktir. Dünyada birçok ülke, şiddet ve türlerindeki artışı önemli bir mesele olarak görmüş, üzerinde sayısız araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Bu araştırmaların ortak noktası, günlük hayatta problemlerin çözülmesi, karşılaşılan engellerin aşılması için başvurulan saldırgan davranışlar ile şiddet arasındaki ilişkidir.

⁵⁴ Çınar, "Okullarda Şiddet", s. 3.

⁵⁵ Tuğlu, **Hadisler Işığında**, s. 42.

Şiddete başvurma konusunda çocuk ve gençlerde bazı risk grupları vardır. Bu gruplar, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Öğülmüş, bu risk gruplarını şöyle açıklar:⁵⁶

- Saldırgan ve tepkisel olanlar, dürtülerini kontrol edemeyenler.
- Okulda sosyal etkinliklere katılmayıp dışarıda kalanlar.
- Derslerinde sorun yaşayan başarısız öğrenciler.
- Parçalanmış ailelerden gelenler ve çocuğa nasıl davranması gerektiğini yeterince bilmeyen ebeveynler.
- Evde şiddete uğrayan yahut şiddete şahit olanlar.
- Geçmişinde çocuk istismarına uğrayanlar.

Türkiye’de eğitimde şiddet konusunun son zamanlarda eğitim gündeminin üst sıralarına tırmanmasının nedeni daha çok öğrenciler arasında, birbirlerine yönelik olan şiddettir. Öğrencilerin birbirlerine karşı acımasız davranmaları okul ve eğitim güvenliğini tehdit ettiği gibi öğretmen ve velilerin de haklı endişelerine neden olmaktadır.⁵⁷

1.2. Şiddetin Çeşitleri

Karmaşık yapısıyla şiddet, toplumsal yanılığın aksine sadece fiziksel olmayıp birçok çeşidi içerir. Sözel şiddetin fiziksel şiddetten daha yaygın oluşu ise, fiziksel şiddeti sadece ‘şiddet’ olarak algılayan toplumun durumun vahametinden ne kadar uzak olduğunu göstermektedir.

Erich Fromm, şiddetin en normal ve hastalısız biçiminin “oyunda çıkan” şiddet olduğunu söyler. Zira bu tür şiddet, insanların yıkıcılık ya da nefretten doğmayan, yıkım amacı gütmeyen hüner gösterilerinde ortaya çıkar. Fromm konuya devamla oyunla şiddetten daha önemli olan şiddet türünün “tepkisel şiddet” olduğunu söyler. Tepkisel şiddetle kastettiği ise bir insanın kendisinin ya da bir başkasının yaşamının, özgürlüğünü, onurunu ve malını korumak için kullandığı şiddettir ve bu çeşit şiddet

⁵⁶ Selahaddin Öğülmüş, “Okullarda Şiddet ve Önlenmesi”, **Okullarda Şiddetin Önlenmesi, Mevcut Uygulamalar ve Sonuçları**, Ed.:S. Gelbal, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2007, s. 78.

⁵⁷ Çınar, “Şiddetin İki Yamacını da Görebilmek”, s.2.

korkudan yahut engellemeden doğar. Kendini tehdit altında hisseden insan içgüdüsel olarak şiddet sergilemekten kaçınmaz.⁵⁸

Şiddetin ortaya çıkan şekillerini, şiddetin oluşmasında katkıda bulunan faktörler, risk altındaki nüfus ve en etkili olduğu kabul edilen girişim tipleri açısından birbirinden ayırmak mümkündür.

Aşağıdaki tablo, şiddet türlerini daha açık olarak göstermektedir⁵⁹:

Şiddet			
Bireysel		Psşik	Yapısal (Toplumsal şartlar veya sosyal sistemin baskı unsurları)
Fiziki			
Kişilere yönelik (Şiddete Başvurma)	Mala-şyaya yönelik (vandalizm)		
Cinayet, yaralama, rehin alma, tecavüz, dayak vb.	Zarar verme, yakma vb.	Şiddetle tehdit, küfür, ayrımcılık, hakaret, kötü muamele vb	Hiyerarşi kurma, görevli kılma-emir verme, yoksun bırakma, işgal*, savaş*, terör*, çete, mafya* vb.
*Adnan Gümüş tarafından eklenmiştir.			

Görüldüğü üzere birçok şiddet tasnifi bulunmaktaysa da, bunların her biri şiddetin farklı yönlerine vurgu yapmaktadır.

Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu'nda şiddet üç şekilde ele alınmıştır: Birincisi, kendine yönelik şiddet, ikincisi kişiler arası şiddet ve üçüncüsü kolektif şiddettir. Kişiler arası şiddet; aile içi şiddet, eşler arası şiddet ve toplumsal şiddet olarak alt gruplara ayrılır.⁶⁰

Bir de şiddet suça yönelik olup olmamasına göre de sınıflanabilir. Cinayet, hırsızlık, silahlı saldırı, soygun, tecavüz, soykırım vb. suç sayılan şiddet örnekleri

⁵⁸ Erich Fromm, **Sevginin ve Şiddetin Kaynağı** (Çev.: Y. Salman ve N. İçten), Payel Yayınları, İstanbul, 1994, s. 19,20.

⁵⁹ Schwind ve Nortof' tan nakleden Adnan Gümüş, "Şiddet Türleri", **Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**, s.14.

⁶⁰ **World Report on Violence and Health**, s. 1084.

vardır. Fakat enflasyon, yoksulluk, eğitimsizlik, yönetimde kayırma, beklenti ve çıkarları uğruna modern çete denilebilecek şekilde bir araya gelip bazı yöneticilerin baskı ve zorlama ile yerinden edilmesi, trafik kazaları, çevre tahribi vb. suç sayılmayan şiddet biçimleri de bulunmaktadır.⁶¹

1.3. Şiddetin Nedenleri

Günümüzde toplumsal yaşamın bütün yönlerinin kontrolü, teknoloji ve kitle iletişim araçları değiştiği için şiddetin görüntüsü ve ölçüsü de değişmektedir.⁶² Kentlerdeki kalabalık nüfus, kırsaldan şehirlere göçler, işsizliğin artması, medyanın şiddeti körüklemesi, artan psikolojik sorunlar şiddete zemin hazırlayıcı unsurlar olmuştur. Siyasilerin ve yerel yönetimlerin bu konudaki çabaları çoğu zaman yüzeysel çözümler şeklinde olmakta, sorunun ana kaynağı genellikle ihmal edilmektedir.

Şiddet davranışının nedenlerinin anlaşılabilmesi için, şiddet davranışını sergileyen bireylerin; yaşadıkları çevre, sosyalleştikleri kurumlar ve içinde buldukları sosyo kültürel ve ekonomik bağlam içerisinde daha geniş bir perspektiften ele alınmaları gerekmektedir. Bu geniş perspektif eksenli çözümlerde özellikle; aile, okul, sosyo ekonomik statü ve sosyalleşme unsurları önem taşımaktadır. Bu unsurların, şiddete yönelen bireylerin ahlaki gelişimlerini, zihniyet dünyalarını, psikolojik yapılarını ve bireysel tercihlerini nasıl etkilediklerini tespit etmek, onların şiddet yapılarının anlaşılmasına katkı yapacaktır.

Saldırganlık ve şiddet eğilimleri büyük bir oranda insanoğlunun karakteristik yapısının getirisi olarak açıklamak mümkündür. Bu bağlamda tabiatta yaşanan değişken yapıdaki fiziksel ve kimyasal şartlar insanı fiziksel ve psikolojik olarak doğrudan etkilemektedir. Yani içinde yaşanılan kültür ve ortamlar zaman şiddeti doğuran ve besleyen sebepler hâline gelebilmektedir. Psikanalizin kurucusu Freud'a göre ise insan davranışının temelinde hayat ve ölüm içgüdülerinin karşılıklı çatışması yatar (eros and

⁶¹ Doğu Ergil, "Şiddetin Kültürel Kökenleri", **Bilim ve Teknik Dergisi**, sayı: 399, yıl: 2001, s. 40.

⁶² Michaud, **Şiddet**, s. 13.

thanatos). Yine ona göre insanoğlu, sahip olduğu genlerinden kaynaklanan nedenlerle bilinçsiz bir şekilde yıkım içğüdüsüne sahiptir.⁶³

Araştırmalar tek bir nedenin şiddeti doğurmayacağını göstermiştir. Şiddet toplumsal bir sorundur ve büyük oranda çevreden kaynaklanmaktadır. Sonuçta şiddet yapısal/sürekli veya konjonktürel/geçici, doğrudan veya dolaylı, dar ve geniş anlamli olabilir. Şiddetin toplum içinde toplum tarafından nasıl sunulduğu, nasıl kabul gördüğu de önemlidir. Çünkü kabul gören şiddet meşru olarak algılanır. Hatta şiddet genellikle bir yaşam biçimi olarak benimseniyorsa insanlar tarafında sorun olarak görülmez ve aksine sorun çözenin bir aracı olarak onay görür.⁶⁴

Şiddet olgusunun anlaşılması ve önlenmesi için hiç şüphesiz onun beslendiği kaynağının ve nedenlerinin tespit edilmesi ve doğru anlaşılması gerekir. Konunun uzmanları şiddetin birçok bilim dalının yardımıyla anlaşılabilceğini savunurlar. Bunlar psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi temel bilimsel dallardır.

İnsanoğlu üst benliğin meydana getirdiği korku ve kaygıya karşı benliğini korumak amacıyla şiddet eylemlerine başvurur. Kırıcı, yıkıcı, yok edici, olumsuz, rahatsız edici davranış gösterir. Sosyal değerlerce meydana getirildiği kabul edilen üst benlik ne kadar bastırıcı, katı ve sert olursa, saldırgan şiddet içeren davranışların ortaya çıkması da o denli kolay ve şiddetli olur. Çocuk ve genç, üst benliğini meydana getiren, özdeşleşmesinde etkisi olan ana-babasıyla birlikte bulundukça bu tür saldırgan davranışlarını başka nesnelere, kişilere yöneltir. Onların baskısı, etkisi kalkınca ilke, kural ve yasa tanımayan insanlar ortaya çıkar.

Şiddeti sosyo psikolojik açıdan ele alanlara göre, şiddetin ortaya çıkışında toplumlarının yapılarının ve hareketliliğinin, toplumsal değişimin rolü vardır. Hızlı toplumsal değişimin şiddete yol açan yeni engellemeleri doğurduğu, bu değişimin ancak hızlı bir ekonomik gelişmeyle birlikte olmasının şiddeti azalttığı, çalışmalarda izlenmektedir.⁶⁵

⁶³ Faruk Karaca, “*Violence and Religion From The Psycho-Social Perspective*”, **Ekev Akademi Dergisi**, sayı: 30, yıl: 2007, s. 15-17.

⁶⁴ Nilay Ç. Kaya, “*Şiddetin Sosyal Dinamikleri*”, **Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**, s.107,108.

⁶⁵ Ayan, “*Şiddet ve Fanatizm*”, s. 197.

Çocuğun aile içinde şiddete uğramasında birçok etkenin birlikte rol oynadığı gözlenir. Bu etkenler, ailenin içinde bulunduğu ortamın sosyokültürel, ekonomik, psikolojik ve iletişimsel özelliklerinin ürünüdür. Çocuğun sosyoekonomik, kültürel düzeyi düşük bir aileden gelmesi anne-babanın evlilikle ilgili ayrılık, yalnız başına anne veya baba olma vb. sorunları ve anne-babanın çocuğa ve çocuğun da anne babaya karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilemesi gibi etkenler, çocuğun aile içinde şiddete uğramasında ve saldırgan eğilimler göstermesinde öne çıkar. Bir başka deyişle, çocuğun şiddete uğrama ve daha fazla saldırgan olma olasılığını artırdığı görülmektedir.⁶⁶

Günümüz toplumlarında aile bağlarının, dinî-ahlaki değerlerin zayıflaması ve bu sebeple ailenin en önemli işlevlerinden birisi olan, bireylerin yeterli gözetim ve denetim altında tutulamaması şiddeti tetiklemektedir. Ayrıca aile içinde şiddet davranışlarına maruz kalınması ve şiddetin pekiştirilmesi ile şiddet kullanmayı destekleyen yahut hoş gören beklentilerin, tutumların, inanışların, örf ve adetlerin bulunması gibi aileden gelen “ilk” şiddet öğrenme deneyimleri şiddetin temel nedenleri arasında sayılabilir.

Aynı şekilde ülkemizde değişen değer yargıları, hızlı ve düzensiz kentleşme, iç ve dış göç olayları, ekonomik düzensizlikler, baskıcı disiplin yöntemleri, hatalı eğitim uygulamaları, travmatik yaşantılar, istismara uğrama, sevgi yoksunluğu, ailedeki suçlu birey örnekleri, şiddet ve gerilim içerikli televizyon programları, bilgisayar ve video oyunları vb. çocukları olumsuz yönde etkilemekte ve şiddete yöneltmektedir.⁶⁷

Erken çocukluk döneminde şiddet deneyimi yaşamış olan bireyler, ilerleyen dönemlerde de büyük bir oranda şiddete başvuruyor. Aile içinde şiddet yaşanması ile televizyonlarda şiddet içerikli programlara tanıklık edilmesi aile bireylerinin ilerleyen yaşamında karşılaştığı problemlerde şiddete başvurma olasılığını güçlendirmektedir. Televizyondaki şiddetin etkisi aile bağlarının güçlü olması moral değerlerin ve kuralların etkili biçimde öğretilmesi vb. etmenlere göre farklılık göstermektedir.⁶⁸

Çocuğun içinde yetiştiği ve bulunduğu çevre -aile, okul ve akranlar- çocukların öfkeyi ele alış ve saldırgan davranış sergileme biçimini büyük ölçüde belirlemektedir.

⁶⁶ Sezer Ayan, “Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Şiddet Eğilimleri”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, sayı: 8, yıl: 2007, s. 207.

⁶⁷ Hatice Odacı, “Çocuk Suçları ve Şiddet Olayları”, *Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu*, s. 56–57.

⁶⁸ *Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı*, MEB, s. 11.

Taklit, çocuğun öğrenmesini ve gelişimini belirleyen önemli bir etkidir. Çocuklar, çevresindeki modellerin kendi saldırganlık dürtülerini nasıl kontrol ettiklerini gözleyerek, onlara özenerek kendi davranış örneklerini geliştirir. Çocuğun çevresindeki kişiler, diğer kişilere saldırgan davranıyorsa ya da çocukların saldırgan davranışlarına izin veriyorsa, çocuklar bu davranışın kabul edilebilir, geçerli bir davranış olduğunu içselleştirebilirler.⁶⁹

Şiddet davranışına yönelen bazı bireylerin, aileye ilişkin olarak belirli ölçülerde bazı sorunlar yaşadıkları da bir gerçektir. Bu sorunların başında; aile içi şiddet, çocuğa kötü muamele, aile içi sevginin eksikliği, aile içi ilişkilerin zayıflığı ve aile parçalanması gibi unsurlar gelmektedir. Bu sorunların ortadan kalkması için aile yapılarının güçlendirilmesi ve aile içi şiddetin sonlandırılması konusundaki faaliyetlerin yoğunlaştırılması gerekmektedir. Özellikle, aile şartlarının ve ortamlarının iyileştirilmesi, şiddet davranışı ile mücadelede en etkili yollarından biri olduğu söylenebilir. Çocuğun benlik yapısının ve sosyal ilişki geliştirme becerisinin, önemli ölçüde aile ortamındaki sosyalleşme biçimi ile yakından bağlantılı olduğu hususu unutulmamalıdır.

Kılıç, şiddeti tetikleyen nedenleri şöyle sıralar:⁷⁰

- *Psiko Sosyal ve Fiziksel Gelişim*: Şiddet davranışlarının birçoğu öğrenilmiş davranışlardır. Potansiyel olarak her insanda şiddet davranışı mevcuttur. Ancak sadece bazı insanlar şiddet yolunu seçerler. Çocukların şiddete yönelmelerinde içinde buldukları *psiko-sosyal ve fiziksel gelişimlerinin* etkisi büyüktür.
- *Aile*: Ailevi değerlerin ihmali, sosyal bağların zayıflaması, şiddet uygulamalarının örnek oluşturması, ailenin gözetim ve denetim görevini yerine getirmemesi risk unsuru taşımaktadır.
- *Medya*: Başta televizyon olmak üzere bütün medya unsurlarının şiddeti olağanlaştıran, küçük yaşlarda dahi tanıklık edilmesini sağlayan, toplumsal, dinî ahlaki, moral değerlere oldukça fazla zarar veren bir risk taşıdığını söylemek mümkündür.

⁶⁹ Haluk Yavuzer, **Eğitim ve Gelişim Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 192.

⁷⁰ Ruhi Kılıç, “Okullarda Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması”, **Okullarda Şiddetin Önlenmesi**, s. 35, 36.

- *Sosyal Çevre:* Çocuk ve gencin şiddeti öğrenmesinde ve uygulamasında etkili olan bir etmendir. Mesela çocuğun ve gencin sosyal çevresinde çetelerin bulunması, madde kullananların bulunması gibi durumlar, yetişmekte olan neslin bir yandan şiddet deneyimi edinmesine yol açarken, bir yandan da şiddeti pekiştiren rol modelleri ile bir arada bulunmasına neden olmaktadır.
- *Okul ve Arkadaş Ortamı:* Şiddeti tetikleyen nedenler arasında en çok dikkat çeken etmenlerden biridir. Erken çocukluk döneminde öğrenilen davranış kalıpları okul ortamına aktarılmakla birlikte okul çatışma yaratabilecek, hayal kırıklığı yaşatabilecek ve şiddet davranışlarına neden olabilecek etkenler içermektedir. Aile içinde uyumlu ve şiddetten uzak bir geçmişe sahip olmak, okul ve akran ortamında böyle bir yaşamı destekleyebilir. Okul ve beraberinde okul ortamındaki arkadaş çevresi, çocuklar ve gençler için uyum sağlanması gereken sosyal çevrelerdir.
- *Beceri Düzeyi ve Akademik Başarı:* Beceri düzeyi ve akademik başarısı düşük öğrenciler akranlarından dışlanma görürler ve bu öğrenciler sorun çıkaranlar olarak damgalanırlar ve gruplaşırlar. Suç davranışı sergileyen ve akranlarınca dışlanan bu çocuk ve gençler öfke, reddedilme ve yabancılaşıma gibi duygular yaşarlar ve grup içinde bu duygularını pekiştirirler. Suç işleme eğilimi olan gruplarda yer almak, gencin şiddet davranışlarını sergilemesinin arkasındaki en güçlü ve en yakın nedenler arasındadır.
- *Alkol ve Madde Bağımlılığı:* Giderek yaygınlaşan bu husus şiddetin nedenleri arasında yer almaktadır. Alkol ve madde bağımlısı bir ebeveynin çocuğunu ihmal yahut istismar eğilimi daha yüksektir. Bu gibi ortamda yaşama, çocuk ve gencin alkol ve madde kullanımını riskini artırmaktadır.

Şiddetin kuram ve ideolojilerini, yaşanan eşitsizliklerin bedeli olarak kentsel yapılarda şiddet içerikli suç ve olayların ortaya çıkışını, kente ilişkin olarak şiddeti,

sosyal değişme ve şiddete yönelik kuramsal düşünceleri, şiddetin yoksulluk, işsizlik ve göç olguları ile ilişkilendirildikleri birçok çalışma literatürde yer tutar.⁷¹

Geleneksel olmayan ancak gelişimini de tamamlayamamış ülkelerdeki dev boyuttaki iç ve dış güçler, kültür kaymaları, kuralsızlık (anomi) nedeniyle uyumsuzluklar ve sorunlar yaşanmaktadır. Yabancılaşma, kendini boşlukta hissetme veya değersizleşme duyguları ile beslenen toplu öfke, toplumun alt kesimlerinde ani şiddete dönüşebilmektedir.⁷²

Şu an dünyada yaşanmakta olan şiddet olgusunun temelinde sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik faktörlerin bazen birisinin bazen de birkaçının bir arada yer aldığı görülmektedir.⁷³ Özellikle aile bazında yaşanan yukarıdaki hususların eksikliği yahut şiddetin olumsuz etkisi, şiddeti doğuran nedenler arasında karşımıza çıkmakta, zamanla şiddet şiddeti doğurmaktadır.

Günümüzde insanlık dünyasına genel olarak baktığımızda insanı insan yapan hoşgörü, sevgi gibi kavram ve değerlerin içlerinin boşaltıldığını; söz konusu değerlerin, özellikle her geçen gün giderek artan bir oranda erozyona uğradığını rahatlıkla görebiliriz. Bu erozyon beraberinde şiddet ve benzerleri istenmeyen davranış biçimlerinin doğmasına neden olmaktadır. Bu nedenle aileden başlamak üzere toplumun her kesim ve her yerinde yaşam içgüdüsünü besleyen ve onu asilleştiren başta sevgi, saygı ve hoşgörü olmak üzere insanın değerli ve önemli olduğu anlayışını kazandıran etkinliklere daha çok yer verilmelidir. Çocukların karnını doyurmak, istediği kadar paraya pula gark etmek, anne-baba olmak için yetmez. Aksine gerçek anne-baba olabilmek için çocuğun ruhunu doyurmalı, ona sorumluluk duygusunu kazandırmalı, onunla yakından ilgilenmeli, ona sağlıklı kişilik kazandırmalıdır. Bunların ihmal eden anne-baba ya ilgisiz ya da baskıcı anne-babalaradır.⁷⁴

⁷¹ Kaya, “Şiddetin Sosyal Dinamikleri”, s. 108.

⁷² Ergil, “Şiddetin Kültürel Kökenleri”, s. 41.

⁷³ Kocacık, **Aile İçi İlişkilerde**, s. 114.

⁷⁴ Kurtman Ersanlı, “Şiddet Yıkım İçgüdüsünün Beslenmesi ve Yaşam İçgüdüsünün İhmalinin Sonucudur”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu** (Ed.: Âdem Solak), Hegem Yayınları, Ankara, 2007, s. 219.

1.4. Şiddetin Sonuçları

Şiddet konulu çalışmalardaki yapılan tanımlara ve şiddetin nedenleri ile ilgili açıklamalara bakıldığında “şiddet” kavramının özellikle fiziksel güç kullanımı ile bağlantısı dikkati çekmektedir. Bu gibi davranışları kişi kendisine yöneltebileceği gibi, başka bir kişi ya da gruba yönelik de olabilmektedir. Şiddet tanımlarında şiddetin fiziksel boyutunun yanında psikolojik, ekonomik ve cinsel açıdan zarar verme, yoksun bırakma, istismar etme biçimlerinde de gerçekleşebileceği görülmektedir. Şiddet konusunda yapılan çalışmalardan çıkan ortak bir görüş vardır o da, şiddetin tek bir etkene bağlı olarak gerçekleşen bir süreç olmadığı ve karmaşık bir yapıya sahip olduğudur.⁷⁵

Ülkemizdeki duruma bakacak olursak; yaşadığımız şiddetin boyutları endüstrileşmiş batı toplumlarına oranla henüz çok sayılmasa da hâlâ önemini koruyan bir problemdir. Geçmiş yıllara bakıldığında şiddet oranları, nüfus artışına paralel olarak bazı yıllarda nüfusun artışından daha fazla miktarda artmaktadır. Şiddet oranlarındaki sayısal artışların yanı sıra muhtevası da genişlemekte, şiddete başvurma yaşı düşmekte, şiddete maruz kalanların toplam nüfus içindeki oranları yükselmektedir.⁷⁶

Çocukların hayatında var olan şiddet, onların sadece sağlıklarını değil, her açıdan gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Çocuk ve ergenlerde şiddet sosyal uyum azlığı, anti sosyal davranışlar, okul devamsızlığı, dikkat eksikliği, okul başarısındaki düşüklük, riskli davranışlara eğilim, başkalarına şiddet gösterme, düşük benlik saygısı, güvensizlik, beslenme bozuklukları, alkol ve madde bağımlılığı depresyon ve intihar girişimi, suç işleme hatta ölümle sonuçlanmaktadır.⁷⁷

Şiddet, ailede ve aileyi oluşturan bireyler arasında gerçekleştiğinde “aile içi şiddet” adını almaktadır. Aile içi şiddetin ailede eğitim vermesi, merhamet göstermesi gereken biri tarafından uygulanması durumunda şiddete maruz kalan aile bireyinin ruhsal yapısında hayatı boyunca silinmesi zor izler bırakmaktadır. Bunun yanı sıra şiddete uğrayan kişinin, kişilik özellikleri de önemli ölçüde etkilenmektedir. Şiddet

⁷⁵ Hicran Çetin, **Öğrenci Ergenlerin Şiddete Yönelik Tutumları: Yaş ve Cinsiyete Göre Bir İnceleme**, Y. Lisans Tezi, Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 10,11.

⁷⁶ Balcıoğlu, **Şiddet ve Toplum**, s. 19.

⁷⁷ Ali Çayköylü vd., “Çocuklarda Suç ve Şiddet”, **Çocuk ve Suç** (Ed.: Şule Erçetin), Hegem Yayınları, Ankara, 2006, s. 63-64.

gören yetişkinlerde intikam duygusunun gelişmesine, çocuklarda ise şiddet düşkünü, tüm sorunlarını şiddete başvurarak halleden çocuklar olmalarına, ya da şiddetten zevk alan çocuklar yetişmesine neden olur.

Şiddet davranışları, küçük yaşta aile içinde öğrenilen yönüyle de daima karşımıza çıkmaktadır. Kocasından dayak yiyen kadınlar çocuklarını -özellikle erkek çocuklarını daha fazla dövmetedir. Çocukluğunda şiddete maruz kalanlar, büyüdüklerinde de çözüm yolu olarak şiddet uygulamaktadır. Kendisine en yakın olan ebeveyninden davranış kalıplarını alan çocuk, erkek ise saldırgan, kız çocuğu ise kaderine razı ve silik bir davranış modeline yöneldiği gözlenmektedir. Cinsiyet ayrımcılığının daha çocukken başlaması çocukların hayatlarının sonraki dönemlerinde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar. Katillerin neredeyse hepsi çocukken aile içi şiddetle karşılaşmışlardır. Bu nedenle şiddet yalnız bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir sorundur.

Çocuk ve gençler gördüğü şiddetin acısını duyduğu kızgınlık, öfke, kin ve nefreti başka bir kişiye başka bir yerde ve zamanda saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleriyle yansıtır. Aile içi şiddeti -özellikle de erkeğin kadına şiddet uygulamasını- doğal karşılayan toplum kesimlerinin bulunması, dayağın toplum kesimleri tarafından onaylanıp destek görmesi, medyada ünlü kişilerin bu doğrultuda mesaj vermesi, dayağa bağlı saldırgan davranışların, şiddet eylemlerinin, namus ve onur cinayetlerinin artmasına yol açmıştır.⁷⁸

Kolay kontrol edilemeyen sosyal bir problem olan şiddetin en önemli sonucu bu olaylarla birlikte yaşayan insanların çoğunun şiddete karşı duyarsızlaşması, tepki vermez duruma gelmesi olmuştur. Bununla beraber şiddetle ilgili haber ve günlük olaylar kitle iletişim araçlarında çoğu zaman önemsiz haberler arasında yer almaktadır. İnsanlar tüm bunlara rağmen günlük yaşantısını kazasız belasız sürdürme çabası içinde olsalar dahi, şiddet dolaylı ya da doğrudan herkesin yaşam kalitesini düşürmekte ve huzursuzluğa neden olmaktadır. Medyada yer verilmeyen fakat her gün yüzlerce meydana gelen dayak, yaralama, adam öldürme, gasp, baskı, zulüm, işkence uygulamaları yaşantımızın bir parçası durumundadır.

⁷⁸ Köknel, **Bireysel ve Toplumsal Şiddet**, s. 148,149.

Kırsaldan kentlere göçün hızlandığı son yıllarda, eskiden kırsal kesim şiddeti olarak bilinen şiddet türleri artık kentlerde de görülmeye başlamış, kısaca şiddet ürünleri ve sayıları açısından kırsal ile kent farklılığı giderek azalmaya başlamıştır.⁷⁹

Şiddetin sosyal ve ekonomik açıdan maliyetini hesaplamak oldukça güçtür. Çünkü bu türden kayıplar hem parasal hem de toplumların sahip olduğu insan potansiyelinin ve kapasitesinin kaybını içerir. Bu bağlamda şiddetin insanlara yansıyan doğal sonuçlarını gösteren aşağıdaki tablo, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.⁸⁰

ŞİDDETİN SOSYO-EKONOMİK MALİYETİ	
Doğrudan Maliyetler: Şiddeti tedavi etmede veya önlemede kullanılan eşyaların ve hizmetlerin değeri	Sağlık Bakımı Polis Suçlu hakkı Ev, yerleşim, sosyal hizmetler
Parasal Olmayan Maliyet: Ağrı ve acı çekme	Morbidite artışı Mortalite artışı Alkol ve ilaçların kötüye kullanımı Depressif bozukluklar
Ekonomik Etkiler: Üretkenlik etkileri, çalışma	Çalışmaya/işe katılımında azalma Üretkenlikte azalma Düşük kazanç İşe devamsızlıkta artma
Sosyal Etkiler: İlişkilere etki, yaşam kalitesine etki	Şiddeti diğer kuşaklara taşıma Hayat kalitesinde azalma Öz saygı kaybı Stres ve anksiyetelerde artma

⁷⁹ Balcıoğlu, **Şiddet ve Toplum**, s.19.

⁸⁰ M. Buvinic'ten nakleden Kocacık, **Aile İçi İlişkilerde**, s.17.

1.5. Bir Süreç Olarak Şiddet

Şiddet olgusu, geçmişten gelen özellikleriyle toplumun hem bugününü hem de geleceğini ilgilendirmektedir. Bu yönüyle şiddetin, öncesi ve sonrası olan bir süreç olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Günümüzde yaşanan şekliyle şiddet bir süreç olarak incelendiğinde hem bireysel hem de toplumsal yaşamda güven, ruh sağlığı, kişisel bütünlük, dinî ahlaki değerlerin kaybı, sevgi yoksunluğu gibi daha sayılmayan birçok geri dönülmez, telafi edilemez derin yaralar bıraktığı görülür. Ölüm ve yaralanmanın yanı sıra şiddet, derin ruhsal sağlık sorunları bulaşıcı hastalıklar, istenmeyen gebelikler, beslenme ve uyku bozuklukları gibi birçok sağlık sorunlarına da yol açabilir. Bütün bu verilere bakıldığında dünyada ve ülkemizde, insanoğlunun şiddetle kuşatılmış bir hayat yaşadığını düşündürmektedir. Şiddetin her alanda kullanılmaya başlanması artık ciddi bir insanlık sorunu olarak görülmektedir.⁸¹

Şiddet sosyal bir olgu olarak, aslında öğrenilen bir tutumdur. Bununla birlikte şiddetin insanın doğasında var olan bir dürtü olduğunu ileri sürenler varsa da; doğum sonrası insan yavrusunun davranışları gözlemlendiğinde ileriki hayatında şiddeti çağrıştıracak davranış kalıplarına rastlanmadığını ileri sürebiliriz. Şiddet ögesinde; biriktirilmiş öfke, öfkenin kontrol altına alınamaması, öfkenin davranışa dönüştürülmesine yol açacak bir uyarıcı ve zarar verme fiili ya da tehdidi vardır. Önemli olan bu sürecin nasıl ortaya çıktığının betimlenmesidir. Bu betimleme yapılmadan çözüm üretme de sağlıklı olmayacaktır.

Ülkemizde şiddetin bir terbiye biçimi olarak görülmesi, bunun hem aile içinde, hem kamusal yaşamda meşru gibi algılanması şiddetin hem tekrarlanmasına, hem de gizlenmesine sebep olmaktadır. Evinden kaçan çocukların yarıya yakını evdeki dayaktan yakınmaktadır. Yapılan bir çalışmada bir grup öğrencinin % 60.1'i çocukluk döneminde anne ve babalarının kendilerine fiziksel şiddet uyguladıklarını, % 44.7'si anne ve babaları arasında fiziksel şiddete tanık olduklarını bildirmiştir.⁸² Bahsi geçen

⁸¹ Uysal, **Şiddet Karşıtı Programlı Eğitimin**, s.11, 12.

⁸² Aydın S. vd., "*Bir Grup Tıp Fakültesi Öğrencisinin Aile İçi Şiddet Yaşantıları*". **6. Ulusal Aile Hekimliği Kongresi Bildirileri**, Bursa, yıl: 2004, s.120.

fiziksel şiddetin yanı sıra, buzdağının görünmeyen yüzü olarak psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet davranışları ise tahmin edilenden çok daha büyüktür.

Şiddetin geçmiş yaşantılarımızdan beslendiğini söylemek mümkündür. Geçmişten günümüze şiddetin bir eğitim yolu olarak görülmesi, uygulanan şiddet davranışlarını meşrulaştıran bir unsur olagelmıştır. Köknel, bu konuda şunları söyler: Doğal ve evrensel olan, doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan saldırganlık içgüdü, dürtüsü, toplumsal biçim ve renk kazanmadan; baskı, denetim, engel tanımadan; yakan, yıkan, yok eden yönleriyle topluma egemen olmuştur. Günlük yaşantıda karşılaştığımız bireysel ve toplumsal şiddet olaylarının arkasında insanlık tarihince süregelen birikimlerin bulunduğu gözden kaçır. Oysa günlük yaşantımızda yer alan, haberlere yansıyan saldırgan davranışlar ve şiddet eylemlerinin geçmişten kaynaklanan nedenleri vardır. Ayrıca günümüz koşullarının yarattığı saldırganlık ve şiddeti doğuran, kışkırtan, besleyen ortamlar ve etkenler de söz konusudur.⁸³

Sanıldığı gibi aksine şiddetin çok konuşulması; şiddetin azalmasını, şiddete ilişkin önlemlerin alınmasını sağlamamaktadır. Şiddetin yaygın ve yakın bir tehdit olduğuna ilişkin kanı, çözümsüzlük olduğuna ilişkin bir kanı ile birleşirse, bireylerin olası şiddetten korkarak şiddete başvurması, şiddetin ölümcül olmasına yol açacak araçlar edinmesi ile sonuçlanabilir. Dahası toplumun giderek hem güvensizlik yaşayan hem de nesnel anlamda daha tehlikeli bir toplum olmasına yol açar.⁸⁴

Dalga dalga yayılan şiddet artık önlenemez ve rahatsız edici olmaya başlayınca toplumun her kesimi şiddet üzerinde her zamankinden daha fazla düşünölmeye ve araştırılmaya başlanmıştır. Ama bu çalışmalarda dikkat çeken bir husus var ki o da, bu çalışmaların büyük bir bölümünün mevcut üzerine yapıldığıdır. Yani herhangi bir somut şiddet olgusunda, sorun şimdiki zaman ve bazen de gelecek zaman açısından ele alınmaktadır. Kuşkusuz bu yanlış değildir ama eksiktir. Eksik olan da geçmiş zamandır. Halbuki şiddet olgusu bir sonuçtur. Bu bağlamda düşünöldüğünde, bu sonucu yaratan geçmişin kurgulanması gerekir. Bu yapılmadığında şimdiki zaman ve gelecek zaman doğru anlaşılabilir.⁸⁵

⁸³ Köknel, **Bireysel ve Toplumsal Şiddet**, s. 12.

⁸⁴ Değirmencioğlu, *“Toplumsal, Kültürel ve İnanca Dayalı”*, s. 183,184.

⁸⁵ Yapıcı, “İnsan ve şiddet”, <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=275>.

Şiddetin bir süreç oluşu onun toplumsal yansımalarından da anlaşılabilir. Toplumları şiddet davranışlarına iten çeşitli etkenler vardır. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki iç ve dış göçler, kültür kaymaları, kuralsızlıklar, hoşgörü ve saygının azalması bu süreci hızlandırmıştır. Yaşadığı kalabalıklar arasında bile yabancılaşan, yalnızlaşan, kendini boşlukta ve değersiz hissedenden insanlarda toplumun alt kesimlerinde aniden ortaya çıkabilecek negatif enerji oluşur. Sıkışan enerji ise ilk fırsatta gün yüzüne çıkmanın yollarını arayacaktır. Buna toplumbilimciler, sosyal enerji ismini vermektedir.

Bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilen aile içi şiddetten en çok etkilenen tarafın çocuklar olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü aile içinde çocuğa yönelik şiddet, çocukta fiziksel yaralanmalara yol açmasının yanı sıra bilişsel, davranışsal, sosyal ve duygusal işlevler üzerinde de zararlar yaratmakta ve aile içinde istismarın tüm genetik hastalıkların toplamından daha çok insanın yaşamına zarar verdiği bildirilmektedir.⁸⁶

Çocuğun şiddetten etkilenme biçimi ya da şiddete nasıl tepki vereceği ise yaş ve bilişsel gelişimine bağlı olmaktadır. Çocuğa sık sık uygulanan güç gösterisinin (dayak gibi) yetersiz bir iç denetim oluşmasına yol açmakta, çocuğun dış denetime gereksinme duyar duruma geldiğini göstermektedir. Şiddete uğradığı saptanan çocuklarda gözlenen davranış bozuklukları sinirlilik, umutsuzluk ve psikolojik küntleşme nedeniyle ağır kişilik ve davranış bozuklukları, huysuzluk, hırçınlık, tedirginlik, suça yönelen davranışlar, başkaları ile rahat iletişim kuramama, anti-sosyal ve saldırgan davranışlar en çok görülen rahatsızlıklardır.⁸⁷

Birçok toplumda çocuklar, toplumdan ayrıldıklarını hissettiren mesajlar gönderirler. Bu duygular coğrafi, sosyal ya da ekonomik sınır tanımaz. Özellikle gençlerin birçoğu onları saldırganca, düşmanca davranışlar içinde bulunmaya yönlendiren toplumlardan gelmektedir. Bu gençler yaşamlarını sürdürmek için savaşmak zorundadırlar, öfke ve reddedilme duygusuyla dolarlar. Bunun sonucunda hiçbir zaman yaşadıkları topluma borçlu olduklarına inanmazlar. Gençler üzerinde

⁸⁶ P. Nicolson ve R. Wilson, “*Is Domestic Violence A Gender Issue? Views From A British City*”, **Journal of Community-Applied Social Psychology**, vol: 14:4, 2004, s. 266, 267.

⁸⁷ Ayan, “*Aile İçinde Şiddete Uğrayan*, s. 208.

çalışan uzmanlar, gençlerin toplum tarafından yabancılaştırıldıklarını hissettiklerinde çoğunlukla şiddetle karşılık verdiklerini öne sürmektedirler.

1.6. Okullarda Saldırganlık ve Şiddet

Okullarda yaşanan şiddet olayları, son zamanlarda toplumsal açıdan önemli bir sorun hâline gelmiştir. Hemen her gün yazılı ve görsel medyada okullarda yaşanan şiddet olaylarına yer verilmekte ve öğrencilerin maruz kaldıkları şiddet içeren davranışlarda artış olduğu gözlenmektedir. Okulda şiddet olaylarına karışan öğrenciler, hem şiddete maruz kalmakta hem de bizzat şiddeti kendileri uygulamaktadırlar. Bu başlıkta öğrencilerin şiddete maruz kalmalarının ötesinde, neden şiddete başvurdukları irdelenecektir. Özellikle, öğrencilerin kız ya da erkek ayrımı yapmaksızın neden akranlarına, okul personeline ve hatta öğretmenlerine karşı şiddete başvurdukları, üzerinde düşünülmesi ve okula taraf olan tüm kesimlerin sorunun çözümüne aktif olarak katılması gereken önemli bir konudur.⁸⁸

Suç ve şiddet içeren davranışlar genellikle toplumda değişik derecelerde çatışmaların çözümlenmesi öfke ve kızgınlıkların ifade edilmesi ve içinde bulunulan toplumda sosyal statü kazanmak amacıyla ortaya çıkmaktadır. Yaşadığımız şiddet olaylarına geniş açıdan bakılacak olursa tipik olarak şiddetin bir kişi tarafından diğer kişiye uygulanan saldırı, tecavüz, hırsızlık, korku ve gözdağı vermek, baskı ve zorlama gibi davranışları kapsadığı görülmektedir. Okullarda şiddet kavramı ise bunlara ilave olarak okul binaları içerisinde zorbalık, sataşma ve alay etme, cinsel taciz, silah ve kesici alet kullanımı gibi davranışları da içine almaktadır.

Disiplini sağlama amaçlı sert ve katı öğretmen davranışları da okulda şiddetin sebepleri arasında yer alır. Öteden beri ülkemizde otoriter öğretmen tipi oldukça yaygındır. Otoriterliği teşvik eden etmenlerden birisi de sınıfların aşırı derecede kalabalık oluşudur. Öğretmen disiplini sağlamak, sınıfa hâkim olmak için sert davranmanın gereğine inanmaktadır. Hakarete bile varan bu otoriter ve kırıcı davranışlar öğrencileri rencide etmektedir. İşte bu sert davranışlar öğrencide bir birikim yaratmakta ve onları şiddete itebilmektedir.⁸⁹

⁸⁸ F. Sezgin ve D. Özok, “Okulda Şiddet Olgusunun W. Glasser’in Seçim Kuramına Göre Açıklanması”, **Şiddet ve Okul**, MEB Yay., İstanbul, 2006, s. 223.

⁸⁹ Mahmut Tezcan, “Bir Şiddet Ortamı Olarak Okul”, **Cogito**, s. 106.

Ailenin tutumu ve eğitimsizliği, Türk eğitim sistemi, ülkenin ekonomik açıdan yetersizliği, gençlerin ihtiyaç duyduğu sanat ve spor merkezlerinin azlığı, medyada şiddet içerikli yayınlar yapılması gibi durumlar, şiddetin okullarda yaygınlaşmasının sadece bir boyutu olarak görünmektedir. Zira şiddet konusu da diğer psiko sosyal konular gibi beraberinde ilintili olduğu birçok hususu göz önüne almak suretiyle problemi anlama ve çözüm yoluna gitmeyi gerektirir. Yani fotoğrafın bütününe görmek her zaman sosyal bilimcilerin ayrılmaz bir özelliği olmak durumundadır.

Okulda fiziksel şiddetin kesinlikle yeri olmamalıdır. Çünkü her ne kadar geçici bir süre uyum sağlama söz konusu olsa da ceza korkusu ortadan kalkınca daha fazla artan bir uyumsuzluk süreci ortaya çıkacaktır. Bu tür davranışlara maruz kalan çocuk, pasif, korkak, isyankâr olur; yalan söyleme, okuldan kaçma, inkâr gibi olumsuz davranışlar sergilemeye başlar.⁹⁰ Okullarda yaşanan şiddet olaylarının her geçen gün büyümesi, acil çözüm üretilmediği sürece olayların artarak devam edeceğinin işaretlerini vermektedir. İlköğretim okulları ve liselerde artan öğrenci kavgaları, bazı velilerin sorun çözmek adına okulu basmaları, öğretmen ve öğrencilere şiddet uygulanması gibi olaylar artık olağan hale gelmiştir.

Okulda şiddet kavramı ise okul iklimi üzerinde olumsuz sonuçlar üreten, öğrencilerin öğrenme süreçlerine zarar veren, onların gelişimlerini engelleyen saldırgan ve suç benzeri davranışları tanımlamayan bir anlamda kullanılmaktadır. Genel olarak okul bağlamındaki şiddet, öğrenci ile öğrenci ve öğrenci ile öğretmenler veya okul yöneticileri/okul personeli arasında yaşanan tehdit ve fiziksel saldırıyı içermektedir.⁹¹

Okullarda görülen suç ve şiddet olayları çoğunlukla zorbalık ya da kabadayılık şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu davranışlar suç teşkil eden gençliğe özgü anti sosyal davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Zorbalık ve kabadayılık, başkalarına korku, endişe ve hasar verecek şekilde güçlü olan birisi tarafından güçsüz olana karşı yapılan fiziksel, psikolojik veya sözlü bir şekilde saldırı yahut bir kişi ya da grup tarafından fiziksel veya psikolojik olarak kendisini savunmadan yoksun başka biri/birilerine karşı uygulanan uzun dönemli şiddet hareketleri olarak tanımlanabilir. Çocuklarda görülen suç işleme eğilimlerinin ve suça yönelik davranışların suçtan mağdur olan kişilere,

⁹⁰ Yılmaz Çetin, **İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğretmenlerinin Sınıfta Karşılaştıkları Disiplin Problemleri İle İlgili Görüşleri**, Y. Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2002, s. 36.

⁹¹ Zahir Kızmaz, "Okuldaki Şiddet Davranışının Kaynakları Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım", **Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, yıl: 2006, cilt: 30, sayı:1, s. 47.

toplumun geniş bir kesimine ve suç işleyen çocuğun ailesine karşı da oldukça olumsuz etkileri vardır. Kronikleşen suç işleme davranışları genellikle madde kullanımı, şiddet içeren zorbalık ve okul devamsızlıkları gibi gençlerin okul ve günlük yaşamını olumsuz yönde etkileyen ciddi olaylarla birlikte görülmektedir. Doğal olarak bu türden olaylar çocuğun sağlıklı bir ergenlik geçirmesine ve başarılı bir şekilde yetişkinlik dönemine geçmesine de engel olmaktadır.⁹²

Akıllara gelen en önemli soru şudur: “Çocuklar suç ve şiddeti nasıl öğrenebilir? Çocuklar, suç ve şiddet içeren davranışları arkadaşlarında duyarak, disiplin sağlama amacıyla ailelerin kullandığı fiziksel ceza yöntemlerinden, televizyondan veya şiddet içeren sinema filmlerinden kolaylıkla öğrenebilir. Endüstrileşen ve kitle iletişim araçlarının gelişip yaygınlaştığı dünyada çocukların suç ve şiddet içeren davranışları kolayca öğrenmesi artık hiç kimse için şaşırtıcı olmamaktadır. Bununla birlikte okulların sahip olduğu olumsuz şartlar suç ve şiddetin oluşmasında etkin rol oynamaktadır. Okulların ve sınıfların aşırı derecede büyük ve kalabalık olması, eğitim programlarının yetersizlikleri, öğrenci başarılarının düşüklüğü, öğrencilerin okula ve derslere karşı ilgisizliği, okulun sosyal, kültürel ve fiziksel imkanlarının yetersizliği, iletişim eksikliği, çevreden izolasyon gibi olumsuz şartlar okullarda düzensizlik ve kargaşanın artmasına, suç ve şiddet içeren olayların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yaşadığımız modern dünyada suç ve şiddet, oldukça karmaşık bir problem olup kökü okul duvarlarının ötesine kadar uzanmaktadır. Artık şiddet olayları topluma açık yerlerde meydana gelen ve insanların kanıksadığı, sıradanlaşan davranışlar hâline gelmiştir. Araştırmacılar şiddetin iki boyutu üzerinde önemle durmaktadırlar. Birincisi şiddetin öğrenilen bir davranış olduğu ve eğitimle bu davranışların ortadan kaldırılabileceği, ikincisi ise şiddet davranışlarının erken teşhis edilerek pozitif yaşamsal becerilerin çocuğa kazandırılarak şiddet içeren davranışların daha başından önlenebileceği hususudur.

Okulda şiddet, erişkinlerin tepkisel yaşamının en açık bir şekilde görünen şekillerinden birisidir. Çocuk ve gençlerin hem şiddetin uygulayıcısı, hem de şiddetin mağduru olduğuna dikkat edilmelidir. Bu nedenle okullarda yaşanan şiddet olayları hem psikolojik, hem de sosyolojik bir sorun olarak ele alınmalıdır.

⁹² Bekir Buluç, “Okullarda Suç ve Şiddet”, **Eğitim ve Şiddet**, Ed: Şule Erçetin, Hegem Yayınları, Ankara, 2006, s. 5.

Saldırgan çocukların aileleri üzerine yapılan akademik çalışmalarda en çok dikkati çeken özelliklerden biri de babaların annelere ağır bir şekilde fiziksel şiddet uygulamalarıdır. Bu da şiddeti beslemektedir. Çocuklar şiddet uygulayan ebeveynlerini model aldıklarından onları taklit etmektedirler.⁹³ Çocuk yaşlardaki taklitler, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde gerçek davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, aile içi şiddetin önüne geçecek mekanizmalar oluşturulmalı, aile ve çocuk eğitim kurumları geliştirilerek yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca davranış bozuklukları sergileyen çocuklar, psikolojik destek almalı, bu noktada devlet gerekli maddi olanakları seferber etmelidir.

Ülkemizde, okullarda çeteleşme eğiliminin artışı ile paralel bir biçimde şiddet ve suç olaylarının da artış göstereceğini şimdiden öngörmek mümkündür. Böyle bir gelişme, okulların güvenli mekânlar olma özelliklerini daha çok yitirmelerine sebep olacaktır. Özellikle, gelecek dönemlerde, çetelerin okullardaki etkilerinin artırması veya çete oluşumlarından kaynaklanan şiddet eylemlerinin yoğunluk kazanması, “güvenli okul” tanımına yönelebilecek en riskli unsur olarak gözükmektedir. Diğer bir deyişle, gelişmiş bazı ülkelere benzer biçimde ülkemizde de çete oluşumlarının okullarda yaygınlık kazanması, çete odaklı şiddet davranışlarının artmasını doğuracaktır. Bu nedenle, okullarda şiddet olaylarının artmasının önlenmesine yönelik çabaların veya çalışmaların şimdiden başlatılması ve yoğunlaştırılması gerekmektedir. Bu çalışmalar içerisinde, şiddet unsurlarını dışlayan veya içermeyen bir “okul kültürünün” oluşturulması son derece önem arz edecektir. Çünkü okulun kendine özgü bir kültürel yapıyı yaratamaması durumunda, çete kültürlerinin ve sorunlu yapıların yarattığı patolojik kültürel unsurların okul mekânlarına taşınması veya burada zemin bulması olasıdır.⁹⁴

Okulda şiddetin önlenmesinde rehberlik uzmanlarının rolü önemlidir. Rehberlik uzmanı ile sorunlu öğrencilerin yapıcı görüşmeleri, öğrencilerin yaşam tarzlarının değişmesinde önemli bir rol oynayabilir. Rehberlik hizmetlerinin önemsenmesi ve yaygınlaştırılması şiddet sorunun çözümünde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Okulda sözel, duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalan bir bireyin öğrenme yaşantıları

⁹³ Gorman Smith D. vd., “*The Relation Of Family Functioning to Violence Among Inner-City Minority Youth*”, **Journal of Family Psychology**, 10: 1996, s. 116, 117.

⁹⁴ Zahir Kızmaz, “*Okuldaki Şiddet Davranışının*”, s. 50.

engellenmekte ve azalmaktadır. Şiddetin etkilerinden korkan bir birey psikolojik olarak olumsuz şekilde etkilenmekte ve zaman içerisinde okula gelme isteği azalarak okuldan uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla bireyler eğitimsel acıdan büyüme ve gelişme için zaman ve fırsat kaybı yaşamaktadır.⁹⁵

Okullardaki şiddetin bir diğer boyutu ise çocukların diğer çocuklara uyguladığı şiddettir. Çocuklar arası şiddette hazırlayıcı etmenler; daha önce kendisinin şiddetle karşılaşmış olması, gerçekleşmeyen umutlar, düş kırıklıkları, öç alma duyguları, paylaşılmayan öfke, anti sosyal kişilik ve madde bağımlılığıdır. Bu tip şiddet tek bir öğrencinin bireysel şiddeti olabileceği gibi, bu kişilik özelliklerine sahip birden fazla öğrencinin bir araya gelerek çeteler oluşturması ile de ortaya çıkabilir. Bu çocuklar bu yolla kendilerini daha güçlü hissedebilir, yaptıklarından zevk alabilir ya da diğerlerinin bunu hak ettiğini düşünebilirler.⁹⁶ Şiddet konusunda erken uyarı işaretlerini bilmek ve potansiyel şiddet oluşturacak davranışları fark etmek ve bu işaretleri gösteren çocukları teşhis etmek gerekir. Bu süreçte, mutlaka krize müdahale planı yapılmalı, ani gelen travmalara karşı nasıl davranılması, şiddet davranışı karşısında neler yapılması gerektiği bu planda bulunmalıdır. Okul sınırları içerisinde veya dışında, öğrencilerde şiddet eylemlerinin nedenlerine bakıldığında, basit düzeyde görülebilecek kız arkadaş sorunlarının veya geçici öfke ile ortaya çıkan bazı anlaşmazlıkların olduğu görülmektedir. Bu saptama, şiddet davranışının, bazı bireyler tarafından genelde bir sorun çözme tekniği olarak kullanıldığını göstermektedir. Çok sayıda ergen veya genç, şiddet davranışını, çatışmayı çözenin en etkili ve meşru yolu olarak görmektedir. Şiddet davranışının bir problem çözme aracı olarak kabul görmesinin temelinde; bireylerin sorunlu bir aile yapısına sahip olmaları, problemlili akran gruplarıyla iletişim içinde olmaları veya kitle iletişim araçlarından etkilenmeleri gibi nedenler olmasının yanında ayrıca, modernleşme süreci ile birlikte bireylerin konumlanmış olduğu geleneksel yapıların ve değerlerin aşınmasının da rolü olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle okullarda; öğrencilere bazı insancıl ve sosyal değerlerin kazandırılması, öğrencilerin sıkıntı veya stresle baş edebilmelerini öğreten bazı eğitim programlarının geliştirilmesi, öfkenin kontrol altına alınmasının öğretilmesi, empati yeteneği ve

⁹⁵ Hidayet B. Alkan, “İlköğretim Öğretmenlerinin”, s. 53.

⁹⁶ F. Şahin ve U. Beyazova, “Çocuğun Şiddetten Korunma Hakkı”. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/sahin_beyazova.htm, (Erişim Tarihi: 21.10.2008).

pişmanlık duygusunun geliştirilmesini hedefleyen bazı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ayrıca okullarda rehberlik hizmetlerine gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Rehber öğretmenler tarafından problemlili ve anti sosyal olarak görülen öğrenciler tespit edilmeli ve bu öğrencilerin okulun temel işlevleri etrafında sosyalleşmeleri sağlanmalıdır. Bu çerçevede, okullarda rehber öğretmen sayısının artırılmasının yanı sıra bu öğretmenlerin de öğrenci sorunları ile baş edebilmede yeterli düzeyde donanımlı hale getirilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, belirli dönemlerde rehber öğretmenlerin seminerlere tabi tutulmaları gerekmektedir.

Okulda şiddet olaylarının önlenmesi ve öğrencilerin sorun çözme becerilerini kazanabilmeleri için, duyuşsal hedeflerin kazanılması önemli görülmeli, gelişimsel rehberlik uygulamalarına ağırlık verilmelidir. Güvenli ve olumlu bir okul ve sınıf iklimi oluşturulmalıdır. Ders içi ve ders dışı etkinliklerle öğrencilerin sorun çözme becerisi kazanmaları sağlanmalıdır. Okulda şiddet olaylarının önlenmesi ve müdahale teknikleri hakkında okul yöneticilerine ve öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmelidir. Öğrencilerin başarıları ve olumlu davranışları pekiştirilmelidir. Öğrencilerde sorumluluk geliştirici çalışmalar yapılmalı ve öğrencilerin davranışlarından sorumluluk almaları sağlanmalıdır. Okulda öğretmen, öğrenci ve veli arasında açık bir iletişim politikası belirlenmelidir.⁹⁷

Okullarda şiddetin engellenmesine yönelik etkili bir yaklaşımın gerçekleştirilmesi için yapılan çalışmalar; ebeveynleri, çocukları, okul personellerini, medyayı, sivil kuruluşları ve emniyet birimi gibi çok sayıda unsurları içermelidir. Şiddet davranışının temelinde bireyin geçmiş yaşam deneyiminin etkili olmasının yanı sıra okul ortamının da etkili olduğu gerçeği kabul edilerek, bireyi şiddete eğilimli kılan okula ilişkin olumsuzlukların giderilmesi yönünde çaba sergilenmelidir.⁹⁸ Okuldaki şiddete çözüm üretilirken işin çok boyutlu olarak ele alınması gerekecektir. İnal'a göre: "Okulda şiddet basit bir asayiş sorunu, kolluk güçlerine havale edilecek bir güvenlik meselesi, teknoloji ile yani güvenlik kameralarıyla çözülebilecek suçsal bir olgu değildir. Aksine çok boyutlu bir toplumsal bir sorundur. Bu nedenle sorunun çözümü, okula yerleştirilen güvenlik kameraları, muhbir öğrenci, okul önünde bekleyen devriye, yoğun ana-baba gözetimi/denetimi, okuldan atma, notla cezalandırma gibi "güvenlikçi"

⁹⁷ Sezgin ve Özok, "Okulda Şiddet Olgusunun, s. 234.

⁹⁸ Zahir Kızmaz, "Okuldaki Şiddet Davranışının, s. 66-67.

yöntemlerle çözülemez. Şiddet eğer rutin, sıradan, günlük, etkili, sükseli, çabuk sonuç verici bir araç olarak yüz binlerce çocuk ve ergende “bir sorun çözme yöntemi” olarak kabul görüyorsa, konu kriminal tedbirlerle geçiştirilemeyecek karmaşıktır.”⁹⁹

Öğülmüş okullarda şiddetin önlenmesiyle ilgili şunları söyler¹⁰⁰:

“Olumlu bir okul iklimi oluşturulmalı, öğrencilerin kim oldukları, nereden geldikleri ve sosyokültürel özellikleri bilinmeli, öğrencilere öfke duygusunun normal olduğu ama şiddetin asla kabul edilemeyeceği anlatılmalıdır. Şiddeti önlemeye yönelik yapılan çalışmalara ana babaları ve genelde de toplumun katılımını sağlanmalıdır. Okulları çetelerden, alkol ve uyuşturuculardan arındırın. Okullarda şiddeti önlemek için ne gibi programlar geliştirildiğini ve uygulandığını araştırın. Şiddeti tanımlamak ve olumsuzluklarını öğretmek için kendiliğinden ortaya çıkan fırsatları değerlendirin. Okulda şiddeti önleme planı yaparken bu sürece öğrencileri de dâhil edin. Yüksek risk altında olan öğrencilere ulaşın ve onlara yardım edin.”

⁹⁹ Kemal İnal, “*Ekonomik ve Sosyal Sistemin Okuldaki Şiddete Etkileri*”, **Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**, s. 102.

¹⁰⁰ Öğülmüş, “*Okullarda Şiddet ve Önlenmesi*”, s. 81–82.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEĞERLER VE DİN

2.1. Değerler ve Din

Değer (*value, kıymet*) kavramı, felsefe, psikoloji, sosyoloji ve yönetim gibi birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Değerler felsefenin, psikolojinin, sosyolojinin ve eğitim bilimlerinin üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet olarak açıklanabilir.¹⁰¹ Bir varlık olarak bireyin nesne ile bağlantısında beliren şeydir.¹⁰²

Kavram olarak değerler; düşünme biçimini, davranışları ve olaylara verilen tepkileri belirleyen, okulun sahip olduğu özellikler; bireyin ya da toplumun edindiği ve geliştirdiği değerlerin bütünü; bir kimsenin değişik durumlarda gösterdiği sürekli davranışlara yön veren köklü tutum ve inançlar, bir nesneyle ona ilgi duyan özne arasındaki ilişki gibi pek çok şekilde tanımlanmıştır. Değerler, birey veya grubun tercihleriyle benimsenen, davranışlarını oluşturan inançlardır. Değerlerin, bireylerin düşünceleri, davranışları, tutumları ve ürünlerinde ortaya çıkan ölçütler olduğu söylenebilir. Değerler sosyal bütünlüğün ayrılmaz ögesidirler. Değer konusunda birçok teori geliştirilmiş ve hayattaki önemine işaret edilmiştir.¹⁰³

Genel anlamda değerlerin siyasi, ahlaki, bilimsel, ekonomik, sosyal, estetik ve dinî olmak üzere birçok çeşidi bulunmaktadır. Dolayısıyla değerın oldukça geniş bir alanı kapsadığı söylenebilir. Bu kadar geniş alana sahip olan değerın şu özelliklere sahip olması gerekir¹⁰⁴:

- Değerler bir inanç durumudur,
- Ait olunmak ve kabul gören bir haldir,
- Belirli durumları aşmaya yöneliktir,
- Olayların ve insanların davranışının seçimine ve gelişimine rehberlik eder,
- Önceki değerlerin oluşturduğu bir sistemin diğer değerlerde oluşturduğu öneme bağlı olarak düzenlenir.

¹⁰¹ Ö. Demir ve M. Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 82.

¹⁰² **TDK Türkçe Sözlük**, “değer” maddesi.

¹⁰³ S.Turan ve D. Aktan, “Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, yıl: 2008, cilt: 6, sayı: 2, s. 227.

¹⁰⁴ Talip Karakaya, “Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım”, **Değerler ve Eğitimi** (Editör: Recep Kaymakcan vd.), Dem Yayınları, İstanbul, 2007, s. 204.

Değerler ve inançlar, bireylerin hayatı anlayıp yorumlamada davranışların şekillenmesinde rehberlik ederler. Dine ait olan değer sistemleri, davranış geliştirme sürecinde belirleyicidir ve etkin rol oynarlar. Böylece insanlar, hayata ve olaylara karşı bir bakış açısı geliştirmiş olur. Dinler arasında, yaratılış, hayatın amacı ve anlamı, insanların uyması gereken ahlaki değerler sistemi, ölüm ve ölüm sonrası gibi konularda birtakım farklılıklar olmasına rağmen, temel konularda birbirine benzerdir.¹⁰⁵

Değer kavramı teoriden çok pratik bir karakter taşır. Eyleme ve ideale yönelik olduğu da söylenebilir. Bundan dolayı değerler, insanın varlık şartlarıdır şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. İnsan, değerlerini varlıklarla kurduğu ilişkiler sonucunda meydana getirirler. Değerlerin koruyucusu ve yaşatıcısı insan, bizzat onu benimseyerek ve tekrar ederek yaşatır. Hatta onları yenileyebilir. Ama bu durum, asla insanın manevi değerlerin de kaynağı olduğunu göstermez. Çünkü onlar mutlak varlıktan gelen esasların insanoğlu tarafından oluşturulan ve geliştiren değerlerdir.¹⁰⁶

Bilginin insanın akli ve duyularıyla elde edilmesine karşın, değerleri ruhumuzla kavramaya ve özümsemeye çalışırız. Bu ayrım değerlerin muhtevassından kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle dinî-ahlaki değerlere “aşkın” veya “yüksek” değerler diyebiliriz. İnsanlar hayatı boyunca karşılaştığı hemen her durumda etrafındaki uyarıcılara karşı bir tavır alma, tavır takınma davranışı sergiler. İşte bu tavırların kişinin sahip olduğu değerlere göre şekillendiği söylenebilir.¹⁰⁷

Değer konusunu araştıran başta felsefe olmak üzere birçok disiplin mevcuttur. Güngör, değerler üzerinde başlıca iki sahadan söz ederek bu ayrımı şöyle açıklar: “Psikoloji değer problemini felsefeden daha farklı bir şekilde ele alır. Psikolojide değerlerin önemi onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, fakat insan davranışlarının yol göstericisi olarak, oynadığı roldedir. Bu bakımdan psikolog, değeri sadece bir inanç olarak alır ve bu ona yeter. Özellikle ahlaki davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kriter demektir.”¹⁰⁸

Değerlerin başlıca iki temeli olduğu söylenebilir: Bilgi ve inanç. Bazı değerlerde bilginin rolü hâkimken, bazılarında ise inanç hâkimdir. Sanat, ahlak ve din değerlerinde

¹⁰⁵ Adem Akıncı, “Hayata Anlama Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, c. 3, sayı: 9, yıl: 2005, s.11.

¹⁰⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, **Değerler ve Eğitimi**, s. 60.

¹⁰⁷ İsmail Kılıçoğlu, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 254.

¹⁰⁸ Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 28.

bilginin yeri oldukça asgari düzeydedir. Bilgi veya bilme fiilinde düşünmek esas iken değerde asıl olan inanmaktır. Değere inanmak düşünceyi tamamlar, şüpheden kurtarıp kesinliğe kavuşturur. Huzura kavuşturan inanç değerleri, sadece tatmin eden bilgi değerlerinden bu yönüyle ayrılır. İşte din ve ahlak değerleri inanmaya dayalı aşkın değerler olarak ifade edilir. Ayrıca aşkın değerlerde kalıcılık esasken, diğer değerler “geçici yahut sözde” değerlerdir.¹⁰⁹

Değerler, var olan şeyleri ve süreçleri evrenin bir parçası yapan anlam kalıplarıdır. Özgürlük, sorumluluk gibi değerler aracılığı ile kendimizi büyük bir yapının parçası olarak algılarız ve özdeşleşiriz. Bu anlamlar ağı içerisinde hayata insana ve evrene anlamlar yükleyecek bir bilinç kimlik ve kişilik kazanırız. Başkaları ile kurduğumuz ilişkilerde değerler aracılığı ile kendi varlığımızın ve gerçekliğimizin boyutlarını keşfederiz.

Değerler, yaşantıları, eylemleri ve dünyayı sadece yaşanır kılmaz aynı zamanda anlamlı ve değerli kılar. Çocuklar değerleri sosyalleşme dediğimiz kavramın içinde sosyalleşerek öğrenmeye ve içselleştirmeye devam ederler. Değerlere ilişkin bilgiler tüm hayat boyunca devam eder. Fakat ilk bilgiler erken dönemlerde kazanılmaya başlanır ve kişiliğin oluştuğu dönemlerde yani ergenliğin sonlarına kadar devam eder. Bu süreden sonra da değerlere ilişkin değişimler elbette mümkündür fakat temel değerler oluşmuştur.

Sekülerizasyon sürecinde dinle arasına mesafe koymuş bireylerin bu mesafeye rağmen dinden tamamen uzak kalamadıkları ve dünya görüşü bakımından ahlakçı bir tutumun hâkim olduğu çeşitli araştırmalar ile ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu sonuçtan çocuk ve gençlerin ahlaki değerlere sarılırken dinî değerleri dışladığı sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü aynı araştırmada ahlaki değerlere öncelik veren bireylerin aynı zamanda dinî değerlere de bağlı olduklarını belirtenler de mevcuttur. Ayrıca araştırmaya katılanların en başta önem verdikleri ailevi değerlerin, dinin geleneksel olarak çerçevesini çizdiği ahlaki anlayışın dışına taşmadığı göz önüne alınırsa, insanların salt bir hümanist dünya görüşü ile hayatlarını düzene sokmadığı anlaşılacaktır.

¹⁰⁹ Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, s. 62.

Toplumumuzda din, muhafazakâr bir aile yapısını anlamlandıran bir işlev görmektedir.¹¹⁰

Değerler güzel-çirkin gibi estetik değerler, iyi-kötü gibi ahlaki değerler, günah-sevap gibi dinî değerler, doğru-yanlış gibi mantıksal değerler olarak gruplanabilir. Bu gruplama evrensel değerler kategorisi olup, içerikleri farklı çıkış noktalarından hareketle varlığını belirler. Bu sınıflamalar dâhilindeki değerler, ilköğretim çağlarındaki çocuklara birçok yöntem kullanılarak evrensel düşünceyi kavraması için verilebilir.¹¹¹

Değer bir inanç açısından dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili olan idrak, duygu ve bilgilerimizin bir bileşimi demektir. Fakat değer, inancın çok özel bir şekli olması yönüyle ondan daha üst bir zihin faaliyetidir. Çünkü bir değer tek bir inanca değil, bir arada organize olmuş bir grup inanca tekabül eder. Örneğin hayatımızda diğer insanlara yardımcı olmanın “iyi” olduğu hususu, bizim insan ilişkileri ile ilgili çeşitli hayat tecrübelerimizden doğmuştur. Bu tecrübenin içinde birden fazla inancın –insanın kıymetine olan inanç, iyilik yapmanın vicdan huzuru vereceğine dair inanç, Tanrı’nın yardım edicileri sevdiğine dair inanç vs.- katkısı vardır.¹¹²

Aile ile dinî değerlerin oldukça sık dile getirilmesi önemli bir gerçeğe işaret eder. Çünkü aile yapısı gereği dinîdir ve aynı şekilde din aile psikolojisi ile derin bir ilişki içindedir. Bazı durumlarda dinî referanslara doğrudan başvurulmasa bile ailevî, kültürel ve sosyal davranış kalıpları içerisinde dinî değerler kişiyi etkisi altına alabilmektedir. Çocuk ve gençler ailede din ile birlikte sevgi, saygı, fedakârlık, yardımlaşma, paylaşma gibi birçok değeri aynı anda kazanabilmektedir. Yine aile dinî değerlerin bilinçli ve istekli koruyucusudur. Zira bu değerlerin yaşatılması kendi yapısal düzeninin korunmasında öncelikli unsurdur.¹¹³

Din ve ondan kaynaklanan değerler sistemi hem bireysel hem de toplumsal nitelikte karşımıza çıkmakta ve bir “yaşam tarzı” teklif ettiğinden ferdin hayatını doğumundan ölümüne kadar kuşatmaktadır. Birey doğumdan başlayarak yetişme tarzı, aileyle, yakın ve uzak çevreyle ilişkiler ve günlük hayattaki olaylara ilişkin

¹¹⁰ Hayati Hökelekli, “*Gençlik ve Din*”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi** (Ed: Hayati Hökelekli), Dem Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

¹¹¹ Müzeyyen Sevinç, “*Evrensel ve Yerel Değerlerin Eğitime Yansımaları*”, **Küreselleşme ve Değerler**, (Ed: Yurdagül ve A. Ulvi Mehmetoğlu), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 236.

¹¹² Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s. 28.

¹¹³ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.17, 18.

bilgilendirmelerde bulunur, kurallar koyar. Bütün bunlar insanların manevi açıdan hayat kalitesini artıran ve onun dünyaya bakışını belirleyen değerlerdir.

Genel anlamıyla din özelde ise İslam dini, insanı şiddete giden yolları en başından keserek saldırganlık ve şiddeti önlemeye çalışır. Öyle ki bu amaçla İslam, alkol ve uyuşturucuyu yasaklayarak, başkasına eziyet vermeyi ‘günah’ sayarak, şiddeti artırıcı/özendirici faaliyetleri hoş görmeyerek, tembellik etmek yerine çalışmayı öğütleyerek, zor durumlarda sabır gösterilmesini isteyerek bir dinden umulan aşkın içeriğe sahip bulunmaktadır. Buna ilaveten sevgi ve barışa yapılan yoğun vurgular, bireydeki şiddet duygusunu köreltici niteliktedir.¹¹⁴

Değerler insanların davranışlarında ve hayattaki tercihlerinde belirleyici olduğundan din eğitimi ve öğretiminde üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bireylerin ve toplumun değerleri söz konusu olduğu gibi dinlerin de kendilerine özgü değerleri vardır. İşte İslam dini de ilk yıllarından itibaren kendi değer sistemini kurmuş ve günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır. Bu değerler tabii ki İslam’ın başlıca iki kaynağı Kur’an’ı Kerim ve Hz. Muhammed’in sünneti ile canlı kalmış ve tarih boyunca İslam bilginlerinin görüş ve uygulamaları ile pekişmiştir. Bireyler kendilerine ve çevrelerine ait değerlerle iç içe bir yaşam sürerken diğer yandan dinî inançlarından doğan değerlerle düşünce ve tutumlarını şekillendirmişlerdir. Fakat dinî değerlerin sahip olduğu kapsayıcı/baskın/üstün yönleri sebebiyle bireyin hayatındaki diğer değer yargılarını kökten değiştirebilir ve onu etkisi altına alabilir özelliğindedir. Yani birey kendi değerlerini -iyi bir öğretim yapılırsa- dinî, ahlaki vb. diğer değerlerle değiştirebilir. Çünkü dinî değerler sistemi, ahlaki ilkeler üzerine inşa edilmiş, uygulamalı bir değerler alanıdır. Bu alan insanın doğum öncesini bile kapsayan, ardından bütün yaşam ilişkilerine uzanan karmaşık bir yapı arz eder.

Din yetişen nesle birtakım değerler sunma ve aynı değerler ve pratikler etrafında bütünleşen insanlar içinde bulunma, bu tür sosyal gruplara katılma imkânı sağlayarak bireyin toplumda kendisinin de bir yeri ve anlamı olduğu ve toplumdaki statüsünü belirlemeye yardımcı olacağı fikrini kazandıracığından kendine güveni daima taze tutar. Bu güven duygusu kişiye kendi kendine karar verebilme, olumlu davranışlar sergileme, sorumluluk alma, bireyselleşme sürecini tamamlama gibi özellikler kazanabilecektir.¹¹⁵

¹¹⁴ Karaca, “*Violence and Religion*”, s. 24.

¹¹⁵ Naci Kula, “*Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 65.

Türkiye’de sosyal değişimin hızlı olması nedeniyle değerler de hızlı değişmektedir. Sosyolojik açıdan sosyal değerlerin değişiminin hızlı olması Türkiye’nin değerler sistemini de etkilemektedir.

Sosyolojik açıdan değerler ideal olarak toplumun bütün bireyleri tarafından benimsenen, süreklilik gösteren normatif yargılar olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, değerler temel normlardır. Değer verme, eğitim hedefleri sınıflamasında, duyuşsal alan içinde dikkate hazır oluş ve tepkide bulunma aşamalarından sonra gelmektedir. Değer verme terimi, genel olarak bir nesne, olgu veya davranışın bir değere sahip olması olarak açıklanabilir. Davranış değer verme düzeyinde sınıflandırılmışsa, inanç veya tutumun niteliklerini gösterecek düzeyde tutarlı ve sürekli olarak kabul edilmektedir. Öğrenildiğinde tutarlı olarak gözlenmesi, davranışın değere sahip olduğunun göstergesidir. Davranış, kişinin değerleri doğrultusunda şekillenir. Değerlerle ilgili yapılan araştırmada, eğitim alanında yayınlanmış olan kaynaklar tarandığında, özellikle “*sorumluluk, eşitlik, adalet, özgürlük, hoşgörü, saygı, güdüleme, güven, bağlılık, özerklik, hırs, doğruluk, cesaret, saygı, kendine güven, hoşgörü, yardımseverlik, dürüstlük, sevgi, itaat, başarı*” gibi değerlerin öne çıktığı görülmektedir.¹¹⁶

Dinin çocuk ve gençlerin hayatında bazı geleneksel değerlerin korunması ve sürdürülmesinde de etkili olduğu bir gerçektir. Bu etki öncelikle aile değerlerine bağlılık, ana-babaya ve büyüklere saygı, itaatkârlık, dürüstlük, cinsel kontrol ve korunma, çalışkanlık ve yardımseverlik gibi geleneksel değerlerle dindarlık arasında doğrudan bir ilişki olduğu yapılan araştırmalarda doğrulanan gerçeklerdir.¹¹⁷

Kimliğimiz, kişiliğimiz ve geleceğimiz değer seçimlerimizle doğrudan alakalıdır. Özellikle bizi biz yapan değerlerimiz olmazsa, kendi varlığımız tehlikede demektir. Başkalarının değerini yaşadığımız sürece başkaları gibi oluruz. Elbette bazı değerlerin zamanla yeni değerlerle değişmesi kaçınılmazdır. Ancak temel değer olarak kabul edilen bazı değerler vardır ki, bunlar o toplumu oluşturan, kimlik ve kişiliğini yaşatan değerlerdir ki bu değerler korunduğu sürece o toplum varlığını sürdürebilir. Evrensel niteliğe sahip İslami değerler, bütün hayatı içine alan değerlere sahiptir.

¹¹⁶ Turan ve Aktan, “Okul Hayatında Var Olan”, s. 233.

¹¹⁷ Hökelekli, “Gençlik ve Din”, s. 28-29.

2.2. Dinî- Ahlakî Değerlerin Eğitimi

Duyuşsal davranışlar içerisinde yer alan değerler eğitimi, insanın duygularıyla ilgili olan davranışlarından bahseder. Eğitim yoluyla yetişen bireylere kazandırılmak istenen duygular, tercihler, değerler, ahlaki kurallar, istek ve arzular, güdüler, yönelimler ve benzerleri duygusal davranış kapsamına girebilir. Özellikle, duygusal eğitim denildiğinde ahlak eğitimi, değer eğitimi, karakter eğitimi, barış eğitimi, demokrasi eğitimi, kişiler arası ilişkiler veya insan ilişkileri eğitimi, sosyal beceri eğitimi ve benzerlerini çağırır.

Değerlerin eğitimi insan ve toplum hayatında oldukça önemli bir konudur. Bizi böyle düşünmeye iten sebep; değerlerin oluşumu, işlevleri, birey için rehber oluşu, koruyuculuk işlevleri ve insanlar arasındaki ilişkilerde kural koyucu-düzenleyici rolüdür. Burada unutulmaması gereken nokta değerler eğitiminin teoriden çok pratiğe yönelik oluşudur. Pratiklerle hayat bulur ve içselleştirilebilme imkânı doğar.

Değerler sisteminin eğitim alanındaki işlevleri şöyle sıralanabilir:

- Bireye amaç ve yön tayin etme,
- Bireysel ve toplumsal eylemin esaslarını ve genel yönünü tayin etme,
- Doğru-yanlış, haklı-haksız olanı, hoşça giden ve gitmeyeni, ahlaki olanı ve ahlaki olmayanı belirlemeye yardım etme gibi temel noktalarda toplanabilir.¹¹⁸

Etik eğitimi olarak da adlandırabileceğimiz değerler eğitiminin hedefi, kendini tanımlama, kendini anlama, kendini tamamlama gibi pratik süreçlerden geçirdiği insanın yetilerini en üst düzeye ulaştırarak, “iyi bir hayat yaşamasını” sağlamaktır. Böyle bir eğitimde süreç merkezli program anlayışıyla aktif, deneysel ve somut problem çözümüne dayalı bir müfredatla ve bu türlü bir eğitimin tekniğini çok iyi bilen eğitimciler eliyle mümkün olabilir. Müfredat temelde öğreneni belli bir forma sokan konuların, yeteneklerin, bilgilerin tümüdür.¹¹⁹

Değerler okulun yürüttüğü eğitim teorisi ve uygulama çalışmalarının her ikisinin de merkezinde yer alır. Bu iki şekilde gerçekleşir: Birincisi ve en etkin unsur olarak

¹¹⁸ Veyssel Uysal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dini Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri”, **Değerler ve Eğitimi**, s. 216.

¹¹⁹ Nesrin Kale, “Nasıl Bir Değerler Eğitimi”, **Değerler ve Eğitimi** (içinde), s.319.

okullar ve bu okullardaki öğretmenler olmakla beraber, diğer taraftan bireyin ailesi, medya akran grubu çocuğun ve ergenlerin değerlerinin oluşmasını sağlarlar, bu yolla da toplumda yaygınlaşır. İkincisi ise, okul verdiği eğitimle değerleri topluma yansıtır ve şekillendirilir. Bu görevi üstlenen okullar, aslında değerlerin oluşturulduğu yerler olarak doğrudan toplumun geleceğine etki ederler. Bununla birlikte ileri sürüldüğü üzere sosyal değerler asla değişmez yahut tek tip değildirler.¹²⁰

Dini ahlaki değerlerin öğretime konu edilmesi öğrencilerin hayatlarını anlamlandırmalarına, belirli amaçlar çerçevesinde hayatını sürdüren insanlar olmasını sağlar. Din öğretiminin de temel hedefini teşkil eden değerlerle işlenmiş bir eğitim modeli sayesinde, dini bilgiler insan için anlamlı hale gelecek, hayatı din açısından olumlu bir şekilde yorumlayabilecektir. Bu nedenle din öğretiminin hedefleri hayata anlam verip, bireyi zenginleştirecek hedeflerdir.¹²¹

Değerlerin öğrenilmesi daha çok rol öğrenmesi şeklinde bir sosyal öğrenmedir. Herkesin toplum içinde bir mevkii (kız, erkek, memur, tüccar, evli, dul, genç vs.) ve bu mevkii için toplumun uygun gördüğü rolleri vardır. Şu halde biz bulunduğumuz mevkide, o mevkideki insanların neler yapması, neler düşünmesi, nelere kıymet vermesi vs. gerektiği hakkında fikirlere sahip oluruz. Bir erkek olarak cesaret, azim ve sebat, soğukkanlılık gibi vasıflar bizim değer verdiğimiz şeyler olur. Bir genç kız iffetli kalmanın büyük bir değer olduğunu öğrenir vs. Bu değerler arkalarında toplumun desteği buldukça bizde kuvvetle yer eder, fakat bu destek zayıflayınca değişmeye veya yozlaşmaya müsaittir.¹²²

Değerler eğitimi çeşitli şekillerde yapılabilir. Fakat başlıca iki yol bunların en önemlisi gibi görünüyor. İlki taklitle, benimsemeyle başlayan safhadır (özdeşleşme). İkincisi; değerlerin sistemdeki yeridir. Siyasi-sosyal sistemimiz hangi değerler üzerine kurulmuş ise neler benimsenip öncelenmişse, öğretilenler ve bireylerin hayatında belirleyici onlardır.¹²³

Eğitim öğretim sürecinde ulaşılmaması hedeflenen noktalardan biri de öğrencilerin bilişsel, kişilik ve ahlak gelişimlerine olumlu yönde etkide bulunmaktır. Şüphesiz ki bu

¹²⁰ J. Mark Halstead ve Monica J. Taylor, **Values in Education And Education in Values**, The Falmer Press, London, 1996, s. 3.

¹²¹ Akıncı, "*Hayata Anlama Vermede*", s. 20.

¹²² Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerine**, s. 70.

¹²³ N. Tozlu ve C. Topsakal, "*Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Değerler Eğitimi*", **Değerler ve Eğitimi**, s. 180, 181.

etki okullardaki şiddet olgusuna mani olabilme adına yapılabilecek en önemli etkinliktir.¹²⁴ Ancak bireyin bu gelişim özelliklerine uygun olarak yürütülen din ve ahlak eğitiminin yeri oldukça büyüktür.

Dinî-ahlaki değerler sisteminin bireysel ve sosyal hayata yansımaları oldukça güçlü bir yapı arz eder. Özellikle bütünleştirici, karşılıklı saygı, beraber yaşama, hoşgörü gibi temel anlayışları oluşturur ve geliştirir. Çünkü toplumun sahip olduğu sosyal yapının dinle kesiştiği en önemli alanlardan birisi değerler dünyasıdır. Diğer taraftan değerler sahip olduğu sosyal görüntüsünün içerisinde kişilerin bütün hayatına çeki düzen veren, süreklilik arz eden, gelişen ve bütün unsurlarıyla yaşayan ve yaşatan bir özellik sergiler.

Değerlerimizi oluşturacak kaynağımızın zenginliği bizlerin işini kolaylaştıracak bir başka noktadır. Evrensel değerler, dinî değerler, toplumsal kimliğimizi oluşturan örf ve adetlerimiz bunlardan en başta sayılabilecek olanlardır. Bizzat dinden kaynaklanan değerlerimizin yanı sıra kendi geleneğimizden kaynaklanan değerler eğitim konusu yapılırken gelişen şartlara göre yenilenmeyi başarabilmeli, düzenli bir program alt yapısına sahip olmalı ve daha da önemlisi “hurafelerden arınmış bir değerler sistemi” oluşturulmalıdır.

Türk ailesinin dayandığı temel değerler ile artan orandaki toplumsal olaylar arasında bir uyumsuzluktan söz edilebilir. Bu uyumsuzluğu iç ve dış olarak açıklamak mümkündür. İç uyumsuzluk ailenin dayandığı temel değerlerin zaman içinde ortaya çıkan yeni koşullara göre yeniden yorumlanması oluşmadığından ya da geç kaldığından dolayı ortaya çıkmaktadır. Dış uyumsuzluk ise devletin ya da siyasi iktidarların iletişim organlarının, bazı kuruluşların aileye ve insana rağmen kültürel bir değişimi, yenedünya görüşünü ikame etme çabalarına ağırlık vermesiyle ortaya çıkmaktadır.¹²⁵

İnsanın “değeri”, onun diğer canlılar arasındaki özel yerini olanaklarını temel alacak, bir değerler eğitiminde insanın yaşantı ve eylemlerle bağlantılı olup, kişinin ilişkilerinde belirleyici bir rol oynar. Böylece de sevgi, saygı, dürüstlük, güven, özgürlük, doğruluk gibi etik değerlerin korunduğu kişi yaşantı ve eylemleri hâline geleceği irdelenip, her koşulda değerlerin bilgisini de hesaba katarak eylemde

¹²⁴ M. Ayyıldız ve S. Canlı, “Okullarda Şiddetin Önlenmesine Yönelik Edebi-Estetik Çözüm Arayışları”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu**, (Ed: Adem Solak), Hegem Yayınları, Ankara, 2007, s. 99.

¹²⁵ Kocacık, **Aile İçi İlişkilerde**, s. 46.

bulunmanın önemi vurgulanır. Yani değerler eğitimine başlarken, öncelikle normların, epistemolojik ve aksiyolojik temellendirilmesi yapılmalıdır.¹²⁶

Ülkemiz eğitim sisteminde değerler eğitimi çeşitli derslere dağıtılmıştır. Ancak ilköğretim 4. sınıftan itibaren “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersi, 7. ve 8. sınıflarda “Vatandaşlık ve İnsan Hakları” dersleriyle verilirken, ortaöğretim düzeyinde ise; “İnsan İlişkileri”, “Demokrasi ve İnsan Hakları” ile haftada bir saat olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” derslerinde doğrudan başlıklar hâlinde verilmeye çalışılmaktadır.

Konuya bu açıdan bakıldığında din eğitimi ve öğretimi, ilmî bir bilginin öğretimi gibi tasarlanıp yürütülemez. Yani dinî değerlerin anlaşılıp yaşanması yalnızca bilgi aktarımı ile sağlanamaz. Burada dinî eğitimin anlamına ve ruhuna uygun olarak; kişinin bağlı olduğu dinin temel inançları ve geleneğin bilgisi kadar, bunların bireysel tecrübesini ve pratiğini de yetişen kuşaklara kazandırmak gerekir. Böylece dinî eğitim, basit anlamda din hakkında bilgilendirme değil, kişilik ve kimlik düzeyinde bir dindarlık gelişimini hedef almalıdır.¹²⁷

Eğitim öğretim sürecinde ulaşılmaması hedeflenen noktalardan biri de öğrencilerin bilişsel, kişilik, moral ve ahlak gelişimlerine olumlu yönde etkide bulunmaktır. Şüphesiz ki bu etki okullardaki şiddet olgusuna mani olabilme adına yapılabilecek en önemli etkinliktir.¹²⁸ Ancak bireyin bu gelişim çizgilerine olgunlaşması yolunda dinin ve ahlak eğitiminin yeri oldukça büyüktür.

İçinde bulunduğumuz toplum, her türlü kuralı hiçe sayan, her fırsatta kabadayılığa özenen, kaba kuvvete başvurmayı doğal hak sanan oldukça sağlıksız ve çalkantılı bir dönem içindedir. Toplumu kaplayan şiddet sarmalı ve gelecek için kuşku uyandıran bir kimlik bunalımı ve kişilik sorunu sürekli gündemdedir. Kişiliklerdeki değer vb. yoksunluklar, doyumsuzluklar bireyin davranışlarına yansımaktadır. Bunlar kişilere özgü değil, toplumsal olgular hâline gelmiştir. Tüm bunlara ek olarak kitlesel çapta yaşadığımız/rastladığımız şiddet eğilimleri, çok ciddi toplumsal sorunların habercisidir.

Küreselleşme olgusunun hayatımıza girişiyle beraber derinden etkilenen yaşam şeklimizin, ahlaki ve manevi değerlerini kapsayan insani boyutunda birçok değişimin gerçekleştiğini görmekteyiz. İnsanoğlu manevi değerlerini sonraki nesillere aktarabilme

¹²⁶ Kale, “*Nasıl Bir Değerler Eğitimi*”, s.319.

¹²⁷ Ayhan vd., **Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine**, s. 18,

¹²⁸ Ayyıldız ve Canlı, “*Okullarda Şiddetin Önlenmesine*”, s. 99.

amacını güder. Oysa günümüzde değişen sosyal yapı, bazı değerlerin dönüşmesini gerektirmektedir. Everensel yaşam standardını yakalamaya çalışırken, kendi kimliğimizi oluşturan geleneksel ve yerel yaşam biçiminin yanı sıra değerlerimiz de değişimlere paralel olarak bazı dönüşümlerden geçerek yeniden yapılanma sürecine girerler.¹²⁹ Burada değerlerin eğitimi devreye girer ve bireyin ruhsal sağlığı da göz ardı edilmeden yaşam boyu eğitim çerçevesinde ele alınır ve eğitim konusu olarak tüm boyutları ile işlenir.

Değerler konusunda modernleşmenin etkisinden bahsetmeden geçmek mümkün değildir. Çünkü modernleşme gerçekte yaşam kurallarının anlam içeriğinde değişimlere neden olurken, kuralların yapılarını yok etmez. Bu nedenle değerlerin yok olmasından değil, anlam içeriğinin değişmesinden bahsetmek daha doğru olur. Kuralların ortaya çıkış nedenlerine baktığımızda önemli olan iki husustan bahsetmek gerekir: İlki kuralların yapıları, ikincisi ise işlevleridir. Bu iki noktanın iyi anlaşılması insanların modernleşme karşısında duyduğu kaygıyı azaltacaktır. Esasen insan toplulukları değer üreten bir bütün olduğundan değerlerin varlığı her zaman söz konusu olacaktır. Sorun değerlerin kaybolması değil, değerlerin bizce açıklık kazanamamasından kaynaklanmaktadır.¹³⁰

Kale şöyle demektedir: “İnsanın onuru ve değerinden hareket eden bir değerler eğitiminde insanın öncelikle bir olanaklar bütünü olarak tanımlanması ve bu imkanlar hem kendi toplumunda hem de dünyada gerçekleştirilmesinden kişilerin sorumlu tutulması gerekmektedir. İşte en temel basamaklardan itibaren verilmesi gereken bir değerler eğitiminde sorumluluk duygusunun içselleştirilmesi en önemli sorundur. Kendimizi, karşımızdakileri, toplumumuzu ve bütün dünyayı anlamak, değiştirmek ve geliştirmek; sağlıklı verimli etiksel bir iletişim kurabilmek bu sorumluluktan geçmektedir.”¹³¹

Müfredat açısından zengin bir din eğitimi sayesinde örgün eğitimde gerilim ve çatışma eğilimleri karşısında barış ve uzlaşma kültürünü egemen kılmak mümkündür. İnsanı derinden etkileyen din olgusunun kendisinden bekleneni yerine getirebilmesi için doğru öğrenilmesi gerekir. Nitekim kardeşliği, barışı, güzel ahlakı öne çıkarmak suretiyle insanlara barış kültürünü kazandırmayı hedefleyen dinin ayrılıklara, kavgalara

¹²⁹ Sevinç, “*Evrensel ve Yerel*, s. 205.

¹³⁰ Sevinç, “*Evrensel ve Yerel*, s. 214.

¹³¹ Kale, “*Nasıl Bir Değerler Eğitimi*”, s. 322.

gerilimlere hatta savaşlara neden olarak gösterildiği de bir gerçektir. Yakın tarihimizdeki Bosna Hersek Savaşı ve hala devam eden Orta Doğu'daki çatışmalar buna örnektir. Bu konudaki örneklere ölkemizde aynı dine inanan insanların dindeki bazı yorum farklılıkları yüzünden birbirleriyle barışçıl ilişkiler kuramamaları, dostça ve kardeşçe davranışlar sergileyememeleri de eklenebilir. Dolayısıyla birlik ve beraberliğimizi pekiştirici dinî bilgileri toplum bireyelerine örgün ve yaygın eğitim yoluyla yeterince öğretmek bir ihtiyaçtır.¹³²

Aynı okulda sürekli problem çıkaran uyumsuz çocuklar, çok zengin yahut çok yoksul aile çocukları, sosyal statü farklılıkları, kültürel farklılıkları, farklı amaç ve özllemleri olan öğrenciler bulunabilir. Elbette bunlar bir takım çekişme hatta çatışma durumları yaratacağı gibi yeni öğrenme fırsatları da yaratabilirler.¹³³

2.3. Değer-şiddet İlişkisi

Kültürel değerler yanında ahlaki değerler de bireyeler arası ilişiklerde uymaları gereken davranış kurallarını belirler. Ahlak değerleri bireyelerden kaynaklanmayıp, toplumsal yaşam gereği, çoğunluğun uyması beklenen belli kuralları içerir. Ahlak kuralları her toplumun sosyal, tarihsel ve ekonomik koşullarının gerektirdiği düzeni sağlamak üzere oluşturulmuş sistemlerdir. Bu kurallar paylaşılan değerler olarak içgüdüsel tepkilerimizi sınırlayarak veya ket vurarak kültürel özellikler çerçevesinde davranışlarımızı denetler.¹³⁴

Anayasa ve yasalarımızda bir hukuk devleti olması yönüyle gerek aile içi şiddet gerekse bireysel, toplumsal gibi birçok şiddet çeşitlerine yönelik devletin koruma ve destek sorumluluğu yerine getirilmektedir. Ancak ister gelişmiş, isterse gelişmekte olan ölkeler olsun böylesi önemli bir sorunun varlığı, bu sorunun tek başına hukuki düzenleme ve yasalarla ortadan kaldırılamayacağı gerçediğini de gündeme getirmiştir.¹³⁵ Sorunun kültürel, ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla ilgili sürekli eğitim ve duyarlılık çalışmaları sosyal hizmet örgütlenmesine olan ihtiyaçın yanı sıra sahip olduğumuz dinî ve milli değerler de eğitim konusu yapılmalıdır.

¹³²Hüseyin Yılmaz, "Orta Öğretim DKAB Dersi Programının Barış Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", **Değerler ve Eğitimi**, s. 701.

¹³³Çınar, "Okullarda şiddet: Dağın iki yamacını, s. 14.

¹³⁴Sevinç, "Evrensel ve Yerel, s. 207.

¹³⁵Aliye M. Aktaş, **Aile İçi şiddet**, Elma Yayınları, Ankara, 2006, s. 16.

Her toplumun kendine has değerleri vardır. Kendini korumak ve varlığını devam ettirebilmek için bunların korunmasını ister. Bu görevi eğitim üstlenmiştir.¹³⁶ İslam dinine bağlı insan topluluklarının kendilerini korumak ve varlıklarını sürdürebilmek için bağlandıkları değerler vardır. Bunlar, Kur'an' da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde ifade edilen, ferdin dünya ve ahretteki mutluluğunu sağlayan, toplumsal barış ve huzurun oluşmasına katkıda bulunan değerlerdir. İşte burada eğitim devreye girmekte bahsi geçen değerlerin sürdürülmesini mümkün kılmaktadır.

Eğitim bilimlerinin günümüzde vardığı noktada, eğitimden başlıca iki temel görev beklenir: İlki toplumun mevcut değerlerini ve hukuk düzenini yetismekte olan nesle tanıtp benimsetmek, ikincisi ise onları bu disiplinle birlikte değerler yaratmaya, benliklerini geliştirmeye ve topluma yeni seviyeler kazandırmak için çalışmaya yöneltmektir.¹³⁷

Günümüzde toplumlar kitle iletişim araçlarının etkisi altında endüstri toplumundan bilgi toplumuna, ulusaldan küresel ekonomiye, merkeziden yerel yönetime geçiş çabası içinde, bireysel özgürlükle toplumsal sorumluluk bağlantısını kurmaya çalışmaktadır. Ancak bu devrede toplumlarda kavram kargaşası, din, dil, milliyet gibi temel toplumsal kurumların, mezhep, tarikat, etnik köken, gelenek, görenek, töre gibi alt kültür yapılarının karşı çıkmasına, etkinlik kazanmasına yol açmıştır. Bu durum ülkenin kültür ve sosyal alanında çatlamalara, gerginliklere sebep olmuştur. Birlik ve beraberlik tehdit altına girmiştir. Yine de insanlık gayeler, beklentiler, değerler sisteminden oluşan evrensel bir arayış aşamasındadır.¹³⁸

Ailenin temelde kişinin ahlaki değerlere uyması, tavır ve hareketlerini belirleyen esasların egemenliği, erdemli bir insan olma ölçütlerine uymasını sağlayan bir sosyal kontrol aracı olması açısından şiddet uygulaması, burada yetişen çocuk üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Aile içindeki mevcut ortamın huzurlu, sıcak, güvenilir olup olmaması arasında şiddete eğilim açısından bir ilişki olduğu muhakkaktır. Ayrıca ekonomik durumları yetersiz olan ailelerin çocuklarının şiddete yönelme oranlarının da yüksek olduğu gözlenmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Cavit Binbaşoğlu, **Eğitime Giriş**, Ankara, 1968, s. 79.

¹³⁷ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995, s. 30.

¹³⁸ Balcıoğlu, **Şiddet ve Toplum**, s. 150, 151.

¹³⁹ Orhan Türkdoğan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.

Ülkemizde ve özelde eğitim kurumlarında, çocuk ve gençlerin yaşamlarını anlamlandıracak, sorumluluk almalarını sağlayacak imkânlar oluşturulmalıdır. Çünkü eğitim ve yönetim politikalarında böylesi hassasiyetlerin bulunmaması, bu kesimin etrafındaki zararlı uyarıcıya/iletiye karşı savunmasız hale gelmektedir. Din ve ahlak öğretilerinden bu anlamdaki eksikliği kapatarak yetişen bireyleri iyi ahlaklı kişiliklere ve hassasiyetlere sahip kişiler olarak görmek mümkündür.

2.4. Değerler Eğitimi Yoluyla Şiddetin Önlenmesinde Çıkış Yolları

2.4.1. Şiddet önenebilir bir olgu olarak görülmelidir

Şiddet konusu sanılanın aksine önenebilir, azaltılabilir bir olgu olarak ele alınması gerekmektedir. Şiddete giden yolların belirlenip zayıflatılmasında toplumsal yaklaşım ve eğitim çok önemlidir.

Şiddet, sanılanın aksine kolay kontrol edilemeyen sosyal bir problem veya insan hayatının kaçınılmaz bir parçası değildir. Şiddet ve ona karşı koyma konusunda çok şey yapabiliriz. Dünya henüz bu vazifenin boyutlarını tam olarak anlamış değildir ve aynı zamanda da bu vazifeyi yerine getirmek için gerekli olan tüm donanıma da sahip değildir. Ama evrensel veri tabanı büyümektedir ve yapılması gerekenler konusunda da pek çok yararlı tecrübe hali hazırda elimizde mevcuttur. Okulların tüm toplumu kapsayan, eğitimin vazgeçilmez mekânları olması sebebiyle tecrübelerimizin zenginliği, bizim faaliyet amacımızı kolaylaştıracak, şiddetin önünün alınması eskisi kadar büyük bir problem olmayacaktır.

Çağımızın insanı, son birkaç asırdan beri süre gelen ve akıllara durgunluk veren teknolojik ve bilimsel gelişmelere imza atmıştır. Bir yandan bu gelişmelerin rahatlığını yaşayan insanlar, diğer yandan bu teknolojik ve bilimsel gelişmelerin gerçek anlamda medeniyet alanında herhangi bir gelişmeye sebep olmadığını acı bir şekilde fark etmiştir. Aksine bu gelişmeler bireyleri sahip oldukları bir takım manevi ve insani değerlerden zamanla uzaklaştırmıştır. Yaşanan bu olayların sonucu olarak mutluluğa, huzura bir adım daha yaklaştığını zanneden insanoğlu bu çağda daha fazla savaş, şiddet, nefret, istismar, değerler erozyonu, yoksullukla karşı karşıya kalmıştır. Bu şartlar içerisinde modern dünyanın getirdiği olumsuzluklardan kurtulmak amacıyla dinî ve ahlaki temel değerlerimizin yeniden canlandırılması ve yaşamımızın merkezine konulmasının gerekliliği gittikçe önem kazanmıştır.

Sekülerizm anlayışı çok uzun yıllar boyunca sosyal bilimcilerin hararetle savunduğu bir anlayış iken, 21. yüzyılın başından itibaren sosyal hayatın “maneviyattan” uzak kalamayacağı anlayışına yerini bırakmak zorunda kalmıştır. Devam eden bu süreçte, bütün dünyada din ve manevi hayat, önceden tasarlananın tersine hızlı bir yükseliş eğilimine girmiştir. Bununla birlikte bu yükseliş kitlesel, kurumsal ve sosyal düzenlemelerden bağımsız bir şekilde bireylerin kalplerinden beslenmektedir. Aslında modernizm tecrübesi daha zengin, daha müreffeh ve daha bilgili olmada önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak insanlara huzur, mutluluk ve erdem gibi değerleri sunamamıştır. Bunun en önemli nedeni ise modern toplumun dinî ve aşkın olan değerleri dışlayıcı tutumudur.¹⁴⁰

2.4.2. Değerler eğitimi insanların şiddet duygusunu köreltmelidir

İnsanın hayatı boyunca bütün yapıp etmelerinin altında belli sebepler yatar. Dini, ahlaki yahut evrensel niteliğe sahip bütün değerler, insanların davranışlarına yön veren başlıca unsurlardır. Kendisinin dışında başkalarını da hesaba katan, onların varlığına saygı duyan birey bazı değerlerle hareket ediyor demektir. Yani bir değerle ilişkili olmayan hiçbir insan davranışı yoktur diyebiliriz.¹⁴¹ Örneğin ergen birey, karşılaştığı çatışmalarda çözüm yolu olarak şiddeti değil de, karşısındakini sabırla dinliyor ve bu duruma göre hareket ediyorsa burada bir ya da birden fazla değer devrede olduğunu söyleyebiliriz.

Birçok araştırmaya da konu olmuş değerler eğitimi, kimi zaman da “insanî değerler”, “evrensel değerler” adı altında çalışılmış ve çeşitli modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Dilmaç “İnsani Değerler Eğitimi Programı” adı altında bir program üzerinde çalışmış, önce “insani değerler” nelerdir? sorusunu cevaplayıp, ardından bu programın beş temel evrensel nitelikli değerinden bahsetmiştir:

“İnsani değerler nelerdir? İnsani değerler hayata bir değerlilik ve saygı katarlar. Hayatın dürüstlük, hoşgörü, iyilik, merhamet gibi güzel yanlarını çoğaltırlar. Bütün bunlar da uyumlu yaşama yol açar. İnsani değerler hayatın sütunlarıdır. Bu sütunları oluşturan değerler:

¹⁴⁰ Halis Ayhan vd., **Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13.

¹⁴¹ Enver Uysal, “*Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler*”, **Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 12, sayı:1, 2003, s. 52.

- a) *Sevgi*: Sevgi tüm evreni bir arada tutan en yüce değerdir. Sevgiyle yaşamak herkese karşı merhametli olmak demektir. Hepimiz içimizdeki sevginin taşarak tüm dünyaya yayılmasını sağlayabiliriz.
- b) *Hakikat*: Değerin ebedi olduğu ve dünyanın değişip duran bakış açısının ötesinde yer aldığı düşünülür. Hakikat zaman, mekân ve yerdeki değişikliklerden etkilenmez ve idrak gücümüzün rolü de hakikati bulmaktır.
- c) *İç Huzur*: Duyusal sistemimiz tedirgin edildiğinde, huzursuzluk ve kafa karışıklığı ortaya çıkar. Duygusal seviyede, son derecede aranan bir insani değer olan iç huzurun değeri gündeme gelir. Bir dengelilik ve sakinlik halidir.
- d) *Doğru Davranış*: Doğru davranış, eylem halindeki hakikattir.
- e) *Şiddetten Kaçınma*: Hemcinslerimiz olan insanlarla aramızdaki ilişkiyi de aşarak, canlı ve cansız her şeyi kucaklayan evrensel bir şeydir. Çevremize karşı bir yükümlülüğümüzün olduğu anlayışından kaynaklanır. Şiddetten kaçınma tüm hayat biçimlerine yönelik uyum ve anlayış demektir. Bunun uygulaması sadece fiziksel yönüyle kısıtlanmış olmayıp, sözleri, düşünceleri ve hareketleri de kapsar.”¹⁴²

Değerlere ilişkin eğitim, doğal olarak bebeğin doğduğu andan itibaren ilk bulunduğu çevre olan ailede başlar. Aile içindeki bireyler özellikle anne ve baba çocuğun ilk olarak model olarak aldığı ve taklitlerle doğru davranışları öğrenmeye çalıştığı kişilerdir. Okul öncesi eğitim ve zorunlu eğitimin başladığı dönemlerde de model alınan ve taklit edilen örnekler genişleyerek çoğalacaktır. Çocuklar değerleri sosyalleşme dediğimiz kavramın içinde sosyalleşerek öğrenmeye ve içselleştirmeye devam edeceklerdir. Değerlere ilişkin bilgiler tüm hayat boyunca devam eder. Fakat ilk bilgiler erken dönemlerde kazanılmaya başlanır ve kişiliğin olduğu dönemlerde yani ergenliğin sonlarına kadar devam eder. Bu süreden sonra da değerlere ilişkin değişimler elbette mümkündür fakat temel değerler oluşmuştur.

Benimsenen değerler birey tarafından yaşanılarak kimlik ve kişiliğin bir boyutu hâline gelir. Ancak değer eğitiminin vazgeçilmez bir ön şartı vardır. Bu ön şart da öğrencilerin aile ve okullarında, yaşamlarında önemli olan değer yargılarını seçmekteki ‘özgür irade’dir. Çünkü değerler eğitimi baskıcı bir ortamda yapıldığı takdirde, bir

¹⁴² Bülent Dilmaç, **İnsanca Değerler Eğitimi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2002, s. 7-9.

dayatma, baskı ve koşullandırmaya dönüşmekten ileri götürülemez. Değer eğitiminde model olmak, değerleri yasayarak kazanmak çok önemlidir.¹⁴³

Evrensel ahlaki değerlerin yanında her milletin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak benimsediği sosyo-kültürel değerlerin toplamı, toplumsal boyutuyla manevi değerlerin bir dış yansımasıdır. Maddi değerlere göre daha köklü ve kalıcı olan manevi değerlerin temelinde genel anlamda din ve inançla ilgili duygu ve düşünceler yatmaktadır. Başka bir ifade ile din ve vicdan hürriyeti gibi, temel insan hakları bağlamında değerlendirebileceğimiz evrensel değerler aynı zamanda manevi değerlerin de bir parçasıdır. Bireysel ve toplumsal boyutuyla manevi değerler, insanların sosyal barış içinde temel değerler etrafında birlik içinde yaşamalarını sağladığı için, sosyal sermaye oluşumuna da katkı sağlamaktadır. İstikrar ve güven içinde manevi değerlerini rahatlıkla yaşayabilen insanların, dışa yönelik sosyal ve manevi faydaları da yüksek olacaktır. Maneviyatı yüksek olan insanlar, olmayanlara oranla daha inançlı, aktif, enerjik, güçlü, azimli, kararlı, iddialı ve sabırlı olur. Yılmayan, karşısına çıkan zorlukları aşmak için hayatın her türlü şartlarıyla mücadele eden, kendiyile ve toplumuyla barışık olabilen tipler olacaktır.¹⁴⁴ Dolayısıyla manevi değerlerin, öğretimde işe koşulması kadar doğal bir faaliyet olamaz. Çünkü milli eğitimle amaçladığımız hedeflere bizi en kolay yollardan ulaştıracak yollardan biri de hiç şüphesiz toplum olarak sahip olduğumuz değerlere hem eğitimin doğrudan uygulayıcıları olarak öğretmenler, hem de anne babaların değerler eğitimini uygulamalarıdır. Günlük hayatımızı zenginleştiren değerler, hoşgörü, merhamet, iyilik yapma gibi erdemleri insanlar arasında çoğaltır. Bütün bunlarla bizler insanlar arasında uyumlu yaşama modelleri oluşturmuş oluruz.

¹⁴³ Bülent Dilmaç, “**Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması**”, Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s. 28.

¹⁴⁴ Ali Seyyar, “*İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler*”, **Manevi Sosyal Hizmetler** (Editör: Ali Seyyar), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16.

2.4.3. Değerler eğitiminde amaç hayata anlam katmak olmalıdır

İnsanlar kalabalıklar arasında günlük hayatını yaşarken, hayatını anlamlı kılacak, kendini mutlu edecek değerlerin eksikliği hissetmekte ve bu eksikliğin meydana getirdiği sorunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Bu sorunlar ruhsal sorunlar olabildiği gibi bazen de diğer insanlarla iletişim bozukluğu, çatışma, yabancılaşma vb. şekillerde cereyan etmektedir. Son yıllardaki dinî araştırmaların oldukça yoğunlaşması ve yaşanan hayatın din açısından birçok yorumunun yapılması gibi nedenlerden dolayı toplumsal hayatta dinin yeni görünüşleri de farklılaşmaktadır.

Din hususu, basitçe bir düşünme yahut bilgi konusu değildir. Bundan daha önemlisi, bir değer kaynağı ve yaşantısı, bir davranış ve uyum tarzı olarak, insan kişiliğinin ve karakterinin en derin yapıcı unsurudur. Dinin öğretiminin asıl amacı insanı daha çok bilgilendirmek değil, insan hayatını anlamlı kılmak, ruhsal dengeyi korumak, kişiliği güçlendirmek, ahlak ve karakteri sağlamlaştırmaktır. Buna uygun olarak din eğitiminin kendine özgü karakteristiği göz önünde bulundurulmalıdır. Okul hayatı boyunca çeşitli derslerin programı çerçevesinde öğrenilen bilgilerin pek çoğunun kullanım süresi ve bireyin tutum ve davranışları üzerindeki etkisi son derece kısıtlı kalırken, din ile ilgili bilgi ve değerler hayat boyu önem ve etkilerinden bir şey kaybetmeden her fırsatta yeniden aktüel duruma geçebilirler. Bu anlayışa uygun olarak din öğretimi, dinî gerçeklerin farkında oluş, kendini ve hayatın anlamını keşfetme ve anlama, iyi ahlak ve dürüstlük dayanışma ve hoşgörü, sosyal bütünleşme, seçme yeteneği... gibi ilkeler¹⁴⁵ esas alınarak yapmak en uygun yol olarak karşımızdadır.

Kendi ayakları üzerinde duramayan bireyin ve kendi kültürel değerlerinden hareket etmeyen bir eğitim sisteminin başarılı olması mümkün değildir. Öte yandan var olan kültürel değerlerin her kuşakta yeniden üretilmesi ve yeni kuşağa aktarılması gerekir. Bu iki saptamadan hareketle kültürümüzde bulunan “delikanlılık”, “mertlik” ve “yiğitlik” kültürleri yeniden üretilerek mağandalık, zorbalık ve şiddet eğilimlerinden bunları ayıklayıp içeriklerini yeniden tanımlanarak okul ve çevresinde şiddet kısmen kontrol edilmeye çalışılabilir. Örneğin; “Delikanlı” ya da mert olan kendisine yapılmasını istemediğini başkasına yapmaz”, “Yiğitlik bilek gücünden çok yürek, beyin/akıl gücüdür” gibi. Bu bağlamda kültürümüzde önemli kodları olan yardımlaşma,

¹⁴⁵ Muhittin Eşsiz, “*Din Öğretiminde Yeni Yönelişler*”, **Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 19.

dayanışma, güçsüz olana yardım etme, beyefendi ve hanımefendi gibi olmak ve benzeri erdem ve değerlere vurgu yaparak bu kodların geliştirilmesi gerekir.¹⁴⁶

2.4.4. Değerler eğitiminde okul ve aile işbirliği içerisinde olmalıdır

Değerler eğitiminde amaç çocuğun çevresine ve kendisine karşı olan sorumluluklarının farkına varmasını sağlamak, evde okulda ve buna bağlı olarak da uyumlu bir geleceğin oluşturulmasında kendilerine düşen görevinin farkına varmalarını sağlamaktır. Ayrıca ilişkide bulunduğu insanlarla işbirliği yapmayı öğrenmek, başkalarının görüşlerine önem verilmesinin farkında olmak, ebeveyne, öğretmenlere, birbirimize, yaşlılara, yasalara ve düzene kısaca her şeye yönelik saygı geliştirmektir.¹⁴⁷

Çocukların ailede din ve ahlak eğitimi, anne-babanın onu dinî ve ahlaki değerler açısından etkilemelerine ve her türlü öğretici rollerine dayanır. Anne-babanın etkilemeleri ve öğretici rolleri, bilinçli/sistemli olabileceği gelişigüzel bir şekilde de ortaya çıkabilir. Öğretme ve etkileme amacı taşımadan, bilinçsizce yapılan faaliyetlerin sonucu kestirilemez. Çünkü her etki, farklı kişilerde, farklı zamanlarda değişik tepkiler oluşturabilmektedir. Rastgele etkilerin olumlu tepkiler oluşturması için bunların belli değerler üzerinde tutarlılık ve süreklilik göstermesi gerekir. Babanın veya annenin bütün davranışları dinî ve ahlaki değerler üzerinde doğru, tutarlı ve sürekli olursa çocukların bu yönde davranışlar geliştirmeleri daha kolay olacaktır.¹⁴⁸ İşte değerler eğitiminde çocukta davranış oluşturma süreci benzer yollarla sağlanabilir. Değerlerin eğitimi vasıtasıyla bireye olumlu iletişim becerileri kazandırılabilir. Bu sayede karşılaştığı güç durumlarda birey şiddete değil sorunun çözümüne odaklanır.

Şiddet konusunda risk grupları arasında yer alan(ailede şiddet veya istismara uğrayanlar, çete vb. gruplar içerisinde yer alanlar, alkol, madde bağımlıları vd.) bir kısım bireyler hayatı anlama ve anlamlandırmada sorunlar yaşamakla beraber, kendisini manevi boşluk içinde hissetmektedir. Bu duygu durumları onları toplumdan uzaklaştıracak, yabancılaştıracak, şiddet vb. eylemlere yönelmesine sebep teşkil edebilecektir. Bu grupta yer alan bireylerin rehabilitesinde ahlaki manevi odaklı değerler eğitimine de mutlak manada ihtiyaç duyulacaktır. Zira böyle bir çalışmanın

¹⁴⁶ Çınar, "Okullarda Şiddet: Dağın iki yamacını, s. 14.

¹⁴⁷ Dilmaç, **İnsanca Değerler**, s. 10-11.

¹⁴⁸ Suat Cebeci, **Ailede Din Eğitimi**, <http://web.sakarya.edu.tr/~scebeci/pdf/PDF/h14.pdf>, (Erişim tarihi: 05.10.2009).

gayesi, bireyin sadece aklına değil aynı zamanda kalbine yönelik, gelişim basamaklarına uygun, ahlaki değerler içeren kendiyle ve çevresiyle barışık bir eğitim alabilme imkânını sağlamaktır.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken, milli ve manevi kültürel değerleri, gelişime engel olmayacak şekilde koruyup geliştirmek ve özellikle yetişmekte olan kuşaklara kazandırmak gerekecektir. Kültürel değerleri belirleyen başlıca değerler; temel inançlar, ahlaki yargılar, örf ve adetler, estetik anlayışlardır. Geçmişe bakıldığında eğitim üzerinde etkisini gösteren temel inançlar arasında dinden daha etkili bir değere rastlamak mümkün değildir.¹⁴⁹

Okulların, ailede kazanılan değerlerin daha da pekiştirileceği ve yeni bazı değerlerin kazanılacağı ortamlar olduğu unutulmamalıdır. Ailede olduğu gibi, okul hayatında da değerler eğitiminin yaşantılarının bir parçası hâline getirilerek, verilmesi en uygun olan yoldur. Bireye kazandırılmak istenen değerlerin, bütün okul çatısı altında kabul gören, benimsenen ve yaşanan değerler olması, bunların sosyal öğrenme yoluyla ve doğal bir süreçte edinilmesini kolaylaştıracaktır. Değerlerin gelişiminde öğrencilerin üzerinde olumlu etkileri olduğu görülen okulların, katılıma önem veren, sorumlu bir şekilde davranmayı cesaretlendiren, düzenli bir okul görüntüsü veren ve dürüst bir şekilde uygulanan açık kurallara sahip okullar olduğu görülmüştür.¹⁵⁰

Okulların yanı sıra aile vb. diğer sosyal kurumlardan değerler eğitiminde beklenti şu iki yönde olmalıdır:

Birincisi, bireyin kendi değerlerinin farkına varması için ona fırsatlar tanımaktır. İkincisi ise, bireyin değerler eğitimi vasıtasıyla kendisine ve topluma faydalı olarak yetişmesini sağlamaktır. Okul çerçevesinde değer eğitimine yönelik doğrudan dersler olmasa bile gizli program (hidden curriculum) ile değerler öğretilir. Çünkü okulun atmosferi, öğretmenlerin disiplin anlayışları ve beklentileri gibi yapılar, değer öğretir veya öğrencilerin değer gelişimine katkıda bulunur. Bir toplumun üyesi olan birey tecrübe edindiği planlı yahut plansız tecrübeler/yaşantılar sonucunda çeşitli bilgi, beceri ve duygular edinir. Bunların sonucunda kendi hayatı ve toplumun diğer bireyleri için “doğru” ve “yanlışlar” belirler. Bunlar onun hayatının yön vericileri olur. Birey burada ulaştığı “iyiliği” sadece kendisi için değil, herkes için istemeye başlar. Böylece hem

¹⁴⁹ Ayhan vd., **Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine**, s. 10.

¹⁵⁰ Hökelekli ve Gündüz, “*Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri ve Eğitimleri*”, **Değerler ve Eğitimi**, s. 389.

kendi hem de başkaları için yaşamın anlamını bulmuş ve o değerlerle yaşamının toplumu mutluluğa götüreceğine inanmıştır.¹⁵¹

Hayatımızdaki şiddetin önlenmesi ve çatışmalara çözüm yolları bulunması konusunda toplum olarak bütün bireyler ve ailelerin önemli bir rolü olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Fakat tüm bunlara ek olarak en önemli görev öğretmenlerin üzerine düşmektedir. Çünkü öğretmen okulda çocukla doğrudan en çok iletişim kuran ve onu en iyi tanıyan kişidir. Öğretmenlerin suç ve şiddeti önleme konusundaki eğitim düzeyleri özellikle sınıflarda ortaya çıkan anti-sosyal davranışların teşhis ve tedavisinde önemlidir. Bu bağlamda bir din dersi öğretmenin, sosyal ve ahlaki olaylara daha duyarlı olması ve aşağıdaki özellikleri taşıması gereklidir:

- Öğretmenin kendi sınırlarını ve sorumluluklarını bilmesi
- İyi bir dinleyici olması
- Empati becerisine sahip olması
- Başkaları ile işbirliğine ve yardıma açık olması
- Fiziksel ve ruhsal açıdan sürekli kendini koruması¹⁵²

Bunlara ilaveten DKAB öğretmenleri görev ve faaliyetlerini asla mesai saatleri ile sınırlamamalı ihtiyaç duyulan her an anda öğrencileri tarafından ulaşılabilir olmalıdır.

Değerler yoluyla şiddeti önlemeye yönelik din eğitimi, içerisinde bazı özellikleri bulundurmak zorundadır. Bu özellikleri sıralayacak olursak;

Kuşatıcı ve Kapsayıcı Din Eğitimi: İnanılan dinin eğitimi yapılırken olabildiğince hoşgörülü, kendisini çok iyi tanıtan bunun yanı sıra dinleyenlerin gönüllerine ulaşarak kuşatan ve hayatı kucaklayan bir yapıya sahip olmalıdır.

Samimiyet: Din eğitimcisi dininin “doğrularını” öğretirken, gerektiği üzere karşılığını Yaratıcısından umarak, samimi duygularla bütün faaliyetlerini planlamalı, bunun yanı sıra sadece eğitim işlerinde değil bütün hayatında yaşayışıyla samimi hareket edebilmelidir.¹⁵³

¹⁵¹ Oktay Akbaş, “Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının (Değerlerinin) İlköğretim 8.Sınıf Öğrencilerinde Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi”, **Değerler ve Eğitimi**, s. 679.

¹⁵² Buluç, “Okullarda Suç ve Şiddet”, s. 26, 27.

¹⁵³ Nebahat Göçeri, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 2002, s. 124, 125.

Evrensellik: Din eğitim ve öğretimine evrensel bir gözle bakmak bir nevi zorunluluktur. Bireyin, toplumların, milletlerin ve devletlerin evrensel olduğunu hesaba katacak olursak, tüm bunları evrensellikten uzak tutup “soyutlamak” pek gerçekçi olmamaktadır. Değerler eğitiminin de bu noktadan hareketle evrensel temelleri olmalı, din eğitiminde bu evrensel temeller göz önüne alınmalıdır. Bizim dışımızdaki insanlarla anlaşabilmenin ve onları anlayabilmenin ilk yolu galiba onların davranışlarının kaynağını oluşturan değerleri tanımakla mümkündür.¹⁵⁴ Dinî iletişim açısıyla da bakacak olursak evrensellik ayrı bir önem taşımaktadır.

Yüksek ve İnce Duygulara Yönlendirmek: Din eğitiminin bireye kazandırılması esnasında onları doğruya, iyiye ve güzele olan eğilimin güçlendirilmesi amaçlarımız arasında yer alacaktır.¹⁵⁵ Dinin bizzat kendisinin sahip olduğu inceliği ve yüksek değerler/duygular içermesi nedeniyle çocuklarda sorumluluk ve dinî-ahlaki hassasiyet oluşmasında faydalı olacaktır.

İradeyi ve Vicdanı Güçlendirmek: Peygamber kıssaları vb. din büyüklerinin hayatları çocuklara örnek teşkil edeceği için, onların iradesini güçlendirebilir. İradenin gelişmesi için anne babanın bilinçli davranış ve eğitimlerinin yanı sıra, bünyenin kuvvetli olması, doğru fikir ve bilgilerle beslenmiş olması gerekmektedir. Sahip olduğumuz vicdanlar, henüz uygulamaya geçmemiş niyetlerimizi denetler ve olgun bir vicdana sahip isek yanlış davranmamızın önüne geçer. Yani vicdan bizim iyiyi kötüden ayırabilmemizi, hükümler verebilmemizi sağlayan bir “iç ölçüdür.”¹⁵⁶ Sağlam bir irade ve gelişip olgunlaşmış bir vicdanın yardımıyla çocuklar kendi hareketleri üzerinde düşünüp, kendilerini değerlendirme alışkanlığı edinmeli ve zaman zaman vicdan muhasebesi yapabilmelidir.

Çocuğun eğitim ortamı, çevresindeki toplum ve aileden soyutlanması mümkün olmadığından şiddetin önlenmesi ve azaltılmasında bütüncül bir yaklaşım esas alınmalıdır. Özellikle okul ortamı ve çevresinin şiddetten arındırılması, sadece eğitim ortamlarında alınacak önlemlerle sağlanamaz. Şiddeti tetikleyen besleyen tüm ortamlarda bu mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi gerekir. Çocuğun eğitim ortamı ve çevresinin şiddetten arındırılması konusunda yapılacak çalışmalarda, anne baba başta

¹⁵⁴ Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 105.

¹⁵⁵ B. Bilgin ve M. Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Gün Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 110.

¹⁵⁶ Bilgin ve Selçuk, **Din Öğretimi Özel**, s. 112.

olmak üzere tüm aile bireylerinin katkı ve desteği gereklidir. Bu amaçla şiddetin ne olduğu, türleri ve sonuçları konusunda ailenin bilinçlendirilmesi şiddetin önlenmesi ve azaltılması çalışmalarına, bilinçli ve aktif olarak katılmalarına yardımcı olacaktır. Bilinçli aile çocuğun gözetim ve denetimini daha etkili yerine getireceğinden bu durum çocuğun şiddete yönelmesini engelleyebilecek ve şiddetten korunmasını sağlayabilecektir. Ayrıca ülkemizde ana-babalara yönelik eğitim programlarının yeterliliği konusu da bu hususun kurumlar arası işbirliği çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesini önemli kılar. Aile ile işbirliğinde sağlanacak başarı, çocuğa eğitim ortamlarında öğretilen bilginin davranışa dönüşmesi bakımından da yardımcı olacaktır.¹⁵⁷

Şiddet kişinin değerlerini, niteliklerini, kendine güvenini ve ruhsal yapısını bozucu etki yapan bir olgudur. Dolayısıyla şiddetin önlenmesi, bireysel ilişkileri sağlıklı kılacağı gibi, toplumun temeli olan ailenin de sağlıklı ilişkiler gerçekleştirmesine ve yürütmesine yol açacaktır. İşte bu yolla güçlü toplumun temelleri atılabilir.¹⁵⁸

Bütün sosyal sorunlar hukuki düzenlemelerle çözülmez, hukuk toplumsal düzenlemelerden sadece biridir. Örneğin haddini bilmemek hukuk açısından suç değildir. Haddini bilmeyene nasıl davranılmalıdır. Sorunun görmemezlikten geldiği her durum, daha büyük şiddet patlamalarına yol açabilir. Sosyal sorunları çözebilmek için hukuk sisteminin dışında ahlak, değerler sistemi ve geleneklerin de işe koşulması gerekecektir.

Aile sosyalleşme sürecinde bireyin hayatında birincil sorumluluğa sahip en temel kurumdur. İnsanlar tutum ve davranışlarını en çok bu ortamda şekillendirirler. Dolayısıyla ailenin şiddete ve şiddet durumlarına yönelik bilinç düzeylerinin artırılmasında, din ve ahlak eğitiminden kaynaklanan duygulardan sonuna kadar yararlanmak mümkündür.

Anne baba yani ebeveyn eğitimi oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu eğitim doğum kontrolünden çocukların gelişim dönemlerine, anne-babanın birbirleriyle ilişkilerinden, okulla olan ilişkilerine kadar zengin bir içeriğe sahip olması gerekir. Bu eğitimlerin zorunlu hale getirilmesi ve hatta kurumsallaştırılması gerekmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ **Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı**, s. 41.

¹⁵⁸ Kocacık, **Aile İçi İlişkilerde**, s. 118.

¹⁵⁹ Ş. Şule Erçetin ve Semih İrfaner, "*Suç, Suçluluk, Nedenlerine İlişkin Algılar*", **Çocuk ve Suç** (Ed: Ş. Şule Erçetin), Ankara, 2006, s. 154.

Şiddetin önüne geçebilmenin ilk şartı şiddet bilincine sahip olmaktan geçer. Ayrıca şiddetin meşru bir davranış hâline gelmesini engellemek ve kültürel olarak kabul edilebilirliğini azaltmak gerekir. Bunların yanı sıra kişilere ve ailelere uzlaşmanın önemini anlatan, hoşgörülü olmayı sağlayan, problem çözümlerinin sağlıklı yollarını anlatan eğitici programlar hazırlanmalı, aile değerlerinin ve ilişkilerinin önemini ortaya koyan empati geliştiren dizi filmlerin hazırlanması da gerekir.¹⁶⁰

Yukarıda değinilen hususların dışında eğitim ortamlarında şiddet ve saldırganlığı önleyici tedbirler çerçevesinde aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

Okullarda karakter eğitimine önem verilmeli ve bu konuda ahlaki değerlerimiz kaynak olarak sonuna kadar kullanılmalıdır.

Öğretmenler için şiddetin tanımlanması ve önlenmesi konusunda ortak bir algı ve bilgiye sahip olmaları için hizmet içi eğitim etkinlikleri düzenlenmelidir.

Okullarda yönetici, eğitici ve eğitici olmayan tüm personelin suç şiddet, vb. konularda çok boyutlu eğitim alması gerekir. İlâveten mevcut rehberlik servisleri okullarda daha aktif ve donanımlı hale getirilmelidir.

Akran grubu eğitimi, gençlerin sağlıklı davranışlar geliştirmesinin yanında şiddet, küfür gibi istenmeyen davranışların önlenmesini de sağlamaktadır. Akran eğitimi genç insanların diğer insanlarla olan ilişkilerinin güvenilirliğini örnek bir kişilik geliştirmeyi ve diğer insanlara karşı esnek olma gibi bugünün gençliğinin ihtiyaçlarının genel bir çerçevesini çizmeyi amaçlar. Akran eğitimi ile günümüzde karşılaşılan pek çok önemli sorun özellikle ergenlik çağındaki gençler eğitilerek suç ve şiddet davranışları önlenir ve tedavi edilebilir.¹⁶¹

Öğrencilerin karşılaştıkları sorunları şiddete başvurmadan, barışçıl yöntemlerle çözebilmelerine yardımcı olacak gerekli bilgi, beceri, tutum ve değerlere sahip olabilmeleri için mevcut eğitim programlarında, öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılayacak etkinliklere ağırlık verilmelidir. Bu amaçla, programları tamamlayıcı ders dışı sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmeli, öğrencilere başarılı olabilecekleri inancı aşılanmalıdır. Ayrıca, yeni öğretim programlarında belirlenen problem çözme, araştırma-sorgulama ve iletişim gibi temel becerilerin öğrencilere kazandırılmasına özen gösterilmelidir.¹⁶²

¹⁶⁰ Kocacık, *Aile İçi İlişkilerde*, s. 118 vd.

¹⁶¹ Buluç, *“Okullarda Suç ve Şiddet”*, s. 15,16.

¹⁶² Sezgin ve Özok, *“Okulda Şiddet Olgusunun”*, s. 232.

Boş zamanları önlemeye yönelik çeşitli faaliyetler okul ve aile tarafından düzenlenebilir. Örneğin bunlar arasında spor, satranç, kitap okuma vs sayılabilir.

Gençlere gerekli rehberliğin yapılması da şiddetle mücadelede etkin rol oynar. Zira çocuk ve gençlerin kendilerinde ve çevrelerinde olan değişiklikleri anlaması, bilmesi ve bunlara uygun davranış ve tutum geliştirmeleri ancak sistemli ve uygun bir rehberlikle sağlanabilir.

İl müftülüklerinde “Aile Danışmanlığı” adı altında aile içi ilişkilerde rehberlik yapabilecek din eğitimi uzmanları, şiddete başvurma yanlılığını halka anlatabilmenin yollarını araştırmalıdır. Halkımız, Diyanet İşleri Başkanlığına olan güveni çerçevesinde, dini konularda fetva almak yahut günlük hayatlarında karşılaştıkları güç durumlarda istişarelerde bulunmak için kurum uzmanlarını sıkça kullanmaktadırlar. Bu anlamda dinin aile kurumuna verdiği önem, her fırsatta bu konuda uzmanlaşmış kişiler tarafından hem gelen sorular karşılığında hem de konferans, seminer ve vaazlara aile içi şiddet, Hz. Peygamberin bu hususta örnekliliği, çocuk yetiştirmede sorunların aşılması gibi konularda dinin yaşanmakta olan hayata bakışı ortaya konmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin ise bu konularda zaman zaman hizmet içi eğitim seminerlerine alınarak yetiştirilmesi gerekmektedir.

Şüphe yoktur ki gerek ailede gerekse okul vb. yerlerde dinî-ahlaki değerlere dayalı bir eğitim modeli bireylerin sadece iyimserliklerini desteklemekle kalmaz, benlik saygılarını ve kişiliklerini güçlendirmelerine yardımcı olur. Dolayısıyla ahlaki duyarlılığın temelleri bu girişimlerle atılmaya başlanmış olur. Sağlam ve sağlıklı kişilik gelişiminin sağlanması için çocuğun ihtiyaçlarının giderilmesi ve ilerde bu ihtiyaçlarını kendi kendisine doyurabilme yetenek ve sorumluluğunun gelişmesine olanak sağlanması gereklidir. Çocukların kişilik gelişiminde etkili bir uyaran dinî-ahlaki değerlerin yaygınlaştırılması, eğitim konusu hâline getirilmesi bir ilke olarak benimsenmelidir.

2.5.Duygu Eğitimi

Duygu bir his ve bu hisse özgü belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller ve bir dizi hareket eğilimidir.¹⁶³ Duygular başlıca iki amaca hizmet ederler. Bunlardan birincisi, kişinin harekete geçmesi için enerji temin etmeleridir. İkincisi ise, kişinin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için çevreyi uyarlaması ya da bu ihtiyaçları karşılayacak uygun davranışları yapabilmesi için, yönlendirici ya da değerlendirici bir işlev göstermeleridir. Genel olarak temel duyguları öfke, üzüntü, korku, mutluluk, sevgi, şaşkınlık, iğrenme, utanç şeklinde adlandırmak mümkündür.¹⁶⁴ Sahip olunan duygular, süregelen hayatın akışı içerisinde alınabilecek sonsuz karar arasından seçim yapılmasında çok önemli rol oynamaktadırlar.

Şiddetin insanın kişilik yapısı ile de doğrudan alakası vardır. Kendi dışındaki insanları önemsemeyen, kendini aşırı seven (narsist), yardımlaşma, merhamet, diğerkâmlık, paylaşma vb. duygulardan uzak kişilik özellikleri, şiddetin beslediği duygular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değer, duygu, tutum ve davranışlar birbirine bağlı olup bir bütün olarak, bireyin psikolojik varlığının en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Davranışların oluşmasında, değer ve tutumlar önce gelmekte, değerler merkezi oluşturmaktadır. Yani değer ve tutumlar davranışların gerisinde bulunmakta ve onların esasını teşkil etmektedir. Değerler değişmedikçe tutum ve ona bağlı davranışlarda da bir değişiklik olmamaktadır. Davranışın değişmesi ile her zaman tutum ve değerlerde değişme sağlanamamaktadır. Bu nedenle esas ögede yani değer ve tutumda bir değişme söz konusu olmamışsa, davranışlarda bir geriye dönüş olmakta ve aynı davranış tekrarlanmaktadır. Eğer değiştirme istenildiğinde önce değer değiştirilirse, buna bağlı tutum ve davranışta kendiliğinden bir değişme olmakta ve bu değişikliğin hem daha çabuk, hem de daha kalıcı olduğu kabul edilmektedir.¹⁶⁵ Duygu eğitiminde de öğreticiler, bireyin hayatına değer katacak temel duyguların oluşumuna katkıda bulunup onlara rehberlik edebilirlerse, başta konumuz olan şiddet olayları dâhil olmak üzere, birçok olumsuz davranışlarla aralarına mesafe koyabilirler.

¹⁶³ Goleman D., Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ, London: Cox & Wyman Ltd., 1996'dan naklen Ceylan Tuğrul, "Duygusal Zeka", **Klinik Psikiyatri Dergisi**, sayı: 1, yıl: 1999, s. 13.

¹⁶⁴ Tuğrul, "Duygusal Zeka", s. 14.

¹⁶⁵ Mehmet Silah, **Davranış Bilimleri I**, Sivas, 1998, s. 188 vd.

Şiddetin önlenmesinde oldukça etkili olduğu söylenebilecek çeşitli duyguların varlığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Özellikle küçük yaşlarda merhamet, sabır, hoşgörü vb. bazı duyguların yerleşmiş olduğu bireylerin ileri yaşlarda öfke ve şiddet duygularını diğerlerine göre daha fazla frenleyebildiğini söyleyebiliriz. Ama bu durum, duygu eğitiminin ihmal edildiği ileriki yaşlarda ortaya çıkan eksiklikler karşısında yapılacak bir şey olmadığı anlamına gelmez. Ergenlikte ve daha sonraki yaşlarda da değer eğitimi yapılırken, bu duyguların öneminden bahsedilmeli, bireyin bizzat kendisinin bu duygularını canlandırıp, çeşitli denemeler yapılmasına imkân oluşturulmalıdır. Örneğin kendisini öfkeleniren, saldırganlaştıran şeylerin bir listesinin yapılması ve bu durumlarda neler yapmanın doğru olacağına dair fikir tartışmaları yapılmalıdır.

İslam ahlakında öfkenin karşıtı olarak insanda “*hilm*” sıfatı üzerinde durulur. Öfke ve saldırganlık için kötü ahlakın, hilm için ise güzel ahlakın meyvesidir, şeklinde bir açıklama yerinde olur. Hilm kavramı yumuşaklık ve öfkenin dizginlenmesi anlamı taşır. Nitekim Kur’an’da: “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki candan bir dost olacaktır. Buna (bu güzel davranışa) ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak (hayırdan) büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.”¹⁶⁶ buyrulmuştur. İnsanı değerli kılan, fena duyguları bastırıp, engelleyen böylesi iyi huyların kazanılması özellikle küçük yaşlarda çok büyük önem taşır.

Şiddetin azaltılması ve önlenmesi çalışmalarında eğitimcilerin insanın ayrılmaz parçaları durumundaki duygularını ihmal etmemesi gerekir. Çünkü bireyin sahip olduğu saygı, kardeşlik, merhametli olma, paylaşmaya önem verme, hoşgörülü olma gibi hususlar onun öfkesini dizginlemesine yardımcı olur. Buradan hareketle, aşağıda şiddeti önlemede geliştirilmesi gereken bazı duygular üzerinde durulmaktadır.

Saygı Duygusu: Şiddetin önlenmesinde “Saygı Duygusu”nun yeri de önemlidir. Zira saygı duyan saygı duyduğu şeye karşı daha toleranslı olacaktır. Dolayısıyla birey, kendinden başlayarak saygı duyanın gerekliliği ve zevkini tatmalıdır. Saygı bireyin karşısındakine onu düşündüğünü hissettirmesidir. İnsanların dili, ırkı, cinsiyeti ne olursa olsun ayırmadan farklı olduklarını kabul edebilmektir. Kendine ve başkalarına bu şekilde değer vererek, çevresinden de aynı değeri görmektir. Saygı eğitiminde şu yollar izlenebilir: Eğitici konumundakiler olarak öncelikle siz çocuklarınıza saygı duyun,

¹⁶⁶ 41, Fussilet, 34-35.

dinleyin ve çocuğunuzun duygu ve düşüncelerini ifade etmesi için uygun ortamlar oluşturun. Hata yaptığınızda özür dileyerek çocuğunuza model olun. Çocuğunuzun farklılıklarını kabul edin ve insanların eşit olduğunu vurgulayın. Size veya çevresindekilere karşı kaba davranışlar sergilediğinde davranışlarının sonuçlarını yaşamasını sağlayın. Önemli olan bir diğer husus da çocuklarla ilgili kararlar alınırken mutlaka onların fikirlerinin alınmasıdır. Fikirleri alınan çocuklar kendilerine değer verildiğini hissedeceklerdir.

Bağışlayıcılık duygusu: Bağışlama alışkanlığı edinen birey karşılaştığı her olumsuzlukta öfkelenmeyecek, çevresine karşı içinde oluşabilecek kin ve nefreti telafi edebilecektir. Çünkü affetme davranışı, suçu işleyen kişiyle affeden kişi arasında ilişkileri onaran bir durumdur. Bağışlama psikolojik ve fizyolojik etkilerinin yanında sosyal ilişkiler açısından da vazgeçilmezdir. Bağışlama duygusuna sahip olan insanların, olmayanlara oranla sosyal ilişkilerinin daha sağlam ve sağlıklı oldukları tespit edilmiştir. Aksine kin ve nefret besleyen, insanlarla iyi ilişkiler kuramayan tipler genellikle arkadaş ve dost açısından fakir bir hayat sürüp mutsuz yaşamaktadırlar.¹⁶⁷ Bağışlayıcı bir hayat tarzı yaşayan bireylerin arkadaşlık ve evlilik ilişkileri hem uzun süreli hem de daha başarılı olacağı gibi yeni ilişkiler kurma, yeni arkadaş edinmeler kolaylaşacaktır.

Kardeşlik Duygusunun Yaşatılması: Kardeşlik duygusu İslam dininde özel bir öneme sahiptir. İnanların aralarında kan bağı olmasa da, varmış gibi birbirini sevmesi, birbirini gözetmesi psiko-sosyal bir çok problemin önüne geçen bir hususiyettir. Kur'an bunun önemine işaret ederek "Müminler ancak kardeşirler..."¹⁶⁸ Küçük yaşlardan itibaren çocuklara kardeşlik duygusunu diğer güzel huylarla beraber hissettirmek lazımdır. Yiyeceğini paylaşarak, iyi ve kötü gününde yanında olduğunu göstererek, ihtiyaç duyduğunda yardımına koşarak arkadaşlığın kardeşlik boyutuna nasıl taşınacağı tecrübeyle bizzat yaşanmalıdır. DKAB derslerinde yukarıda geçen ayetin yanı sıra Hz. Muhammed'in, "Birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerine şefkat hususunda müminler adeta tek bir beden gibidirler. Ondan bir uzuv şikâyet ederse,

¹⁶⁷ Elif Kara, "Dinî ve Psikolojik Açıdan Bağışlayıcılığın Terapötik Değeri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt: 2/8, yıl: 2009, s. 226.

¹⁶⁸ 49/ Hucurât, 10.

uykusuzluk ve ateşle vücudun diğer uzuvları da ona iştirak ederler."¹⁶⁹ gibi hadisler de öğretime konu edinilmelidir.

Hoşgörü: Günümüz dünyasında vazgeçilmez değerlerinden biri olan hoşgörünün gerekliliği ailede, okulda, sokakta, iş yerinde, kısacası sosyal hayatın her alanında kendini göstermektedir. Hoşgörü, insanın kendi fikirleri doğrultusunda, karşısındaki kişilerle esneklik içinde insani ilişkiler kurmasıdır. Hoşgörüde esas olan, kişilerin birbirlerinin düşünce, inanç ve duygularına saygılı bir tutum içinde ve kendi benliklerinden ödün vermeden tartışabilme, ikna edip ikna olabilmek tutumudur.

“Çağımızın önemli değerlerinden biri olan hoşgörünün gerekliliği ailede, okulda, sokakta, iş yerinde, kısacası sosyal hayatın her kesitinde hissedilmektedir. Bir arada yaşadığımız kişilerle uyumlu ve sağlıklı iletişim kurabilmenin zeminini oluşturan hoşgörü, güven ve saygının egemen olduğu iyimser bir hayat sürdürebilmenin en temel unsurudur. Birlikte yaşamanın getirdiği sorunların üstesinden gelebilmek için hoşgörüye ihtiyaç vardır...”, “İnsanlar arası ilişkilerde dengeyi koruyan ve onları birbirlerine yakınlaştıran hoşgörü, duygusal bir tavır olarak bireyin her konuda hemfikir olması, aldirış etmemesi, olaylara kayıtsız kalması veya kendi inançlarından ve öz benliğinden taviz vermesi değil; farklılıkların bilincine varması, değişik düşünce ve kimliklere anlayışla bakabilmesidir. Bir başka ifadeyle hoşgörü, başkalarından nefret etmeme bilincini kazandıran bir erdemdir, ahlakî sistemlerin en temel unsuru ve diğer unsurlara da kaynaklık edebilecek önemli bir ruh disiplini.”¹⁷⁰

İyimserlik: Bu duygu sayısız sorunlarla baş etmeye çalışan çağımızdaki insanların kaybetmeye yüz tuttuğu bir duygudur. Bu duygunun bireylerin iç dünyasında canlı tutulması, onların hayatlarını daha mutlu kılacak, karşılaştığı güçlüklerde bir çıkış yolu bularak daha güçlü olmasını sağlayacaktır.

Paylaşma: İlk ergenlikte ortaya çıkan soyut düşünme becerisi elde edilinceye kadar, insan kendini evrenin merkezinde algılar. Evrenin merkezinde kendisini gören insanın en büyük güçlüğü ise, paylaşamamaktır. Uzmanlara göre paylaşma duygusu, öğrenilen sosyal bir davranıştır. İnsanın sosyal bir varlık olması yönüyle paylaşmayı da çok rahatlıkla kazanılabilecektir. Paylaşmayı öğrenemeyen insan, elde edemediği şeyler için bir suçlu arama yoluna gider. Bunu önce sözel davranışlarla ifade eder, bu durum

¹⁶⁹ Buhâri, Salât, 88.

¹⁷⁰ Hüseyin Yılmaz, “Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 8/ 1, yıl: 2004, s. 109–111.

diğer insanlar tarafından çoğunlukla kınanır, sorgulanır, aşağılanır ya da şiddete uğrar. Çocuk için sözel ifade edişin yetersizliğı böylece anlaşılması olur. Suçlamalarını ve kızgınlığını, uygun bulduğı ortamda davranışa dönüştürebilir. Çoğunlukla bu basit ve sıradan gözüken şiddet öncesi davranış kalıpları (gelecekteki tutum olarak şiddet eğiliminin kökenlerini oluşturduğı unutulmamalıdır) güçsüz yaşlılara, kendinden küçüklere ve yetişkinlerin olmadığı ortamlarda uygulamaya başlanır. Gelecekteki şiddet tutumunun tohumları bu şekilde atılmış olur. İşte basit gibi görünen paylaşma duygusunun çocuktaki eksikliği, şiddet ve saldırganca tutum ve davranışların kazanılması ile sonuçlanabilir.¹⁷¹

2.6. Ayet ve Hadislerde Şiddet Olgusu

Her toplumda kişilerin davranışlarını yönlendirmek amacı taşıyan çeşitli normlar mevcuttur. Bu normlar toplumu bozulmaya, çözülmeye karşı korur, kişiler arası ilişkileri düzenler ve toplumun temel yapı ve değerlerini muhafaza ederler. Bu anlamda dinî ahlaki normlar da toplumu bir arada tutan temel öğeler arasında yer alırlar. İslam dininin temel kaynakları konumundaki Kur'an ayetleri ve Hz. Muhammed'in sözleri olan hadis kaynakları, ona inanlar tarafından bütün sosyal yaşam ve kişisel tutumlarını derinden etkileyen dinî kural ve prensipler bütünüdür. Bu kaynakların ne söyledikleri kadar nasıl anlaşılması gerektiğı de büyük önem taşır. Dolayısıyla aşağıda verilecek ayet ve hadislerin yanı sıra, burada zikredilmemiş olanların da hesaba katılıp, bir bütün içinde değerlendirilmesi gerekir.

2.6.1. Ayetlere göre şiddet olgusu

Kur'an'ın dünya görüşünü benimseyip içselleştiren Müslümanlar, herkesin barış içinde yaşamasını arzular. Kimseye zor ve baskı uygulayarak düşüncesini dayatmaya çalışmaz. Varlıkların en üstünü olarak yaratılan insana her açıdan değer verir. Başkasının canına tecavüz etmeyi insanlık suçu sayar. İnanıldığı ilâhî kitap bir insanı öldürmeyi bütün insanları öldürmekle, bir insanı yaşatmayı da bütün insanları yaşatmakla eş değerde tutar. Onun için Müslüman başkasını öldürmeye değil, aksine yaşatmaya çalışır.¹⁷²

¹⁷² Abdülbaki Güneş, "Kur'an Işığında Şiddet Sorununa Bakış", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, yıl: 2005, sayı: 3, s. 10.

Kur'an-ı Kerim bir bütünlük halinde incelendiğinde, yaratılışın gayesini Allah'a iman ve O'nun iradesine uygun şekilde yaşama şeklinde belirlediği görülür.¹⁷³ "Emanet" şeklinde nitelendirdiği bu insanî sorumluluğu kabul veya red etmesine bağlı olarak insanlar inananlar ve inanmayanlar şeklinde iki gruba ayrılır¹⁷⁴. İşte bu temel ayrım dışında İslamiyet insanlar arasında şiddete, teröre vb saldırgan davranışlara neden olabilecek ırk, renk, dil ve toprak esasına dayalı başka herhangi bir fark gözetmez. İlahi vahyin muhatabı olarak insanların aynı ana-babadan geldiklerini bildiren Kur'an ayetleri aradaki farklılıkların şiddet/düşmanlık sebebi değil, aksine karşılıklı iyi ilişkilere bir vesile olarak görülmesini telkin eder. Zira insanlar arasında tek üstünlük ölçüsünün, yeryüzünde üstlenilen insanî sorumluluğu en iyi şekilde yerine getirmekten (takva) ibaret olduğunu belirtir.¹⁷⁵ İnsanlar arasında genellikle çekişme/şiddet/saldırganlık sebebi olan birçok husus aslında insanoğluna verilen bir nimet olarak değerlendirilmiş, insanlığın ortak ideal ve hedefleri için bir yarışma ve işbirliği vesilesi olarak görülmüştür.¹⁷⁶

Bireyler arası ilişkilerin çatışmadan uzak barış içinde sürdürülebilmesi ve bunun sağlam temellere oturması için karşılıklı güven ve haklara saygı duymak oldukça önemlidir. Bu nedenle İslam dini gerek bireysel gerekse sosyal ilişkilerde hak ihlalini ve karşılıklı güveni sarsacak davranışları onaylamaz. "Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir."¹⁷⁷ Ayrıca insanlar arası hiçbir ayrım yapmadan adaletle davranmalarını, kin ve düşmanlık beselememeyi ve haksızlık yapmamayı öğütler. Çünkü haklıya hakkını vermemek de bir çeşit şiddettir. "Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."¹⁷⁸

¹⁷³ 2/Bakara , 21, 51/Zâriyat, 56, 67/Mülk, 2.

¹⁷⁴ 7/Araf, 87, 18/Kehf, 29.

¹⁷⁵ 49/Hucurat, 13.

¹⁷⁶ Ahmet Özel, **İslam ve Terör**, Küre Yayınları, İstanbul, 2007, s. 45, 46.

¹⁷⁷ 16/Nahl, 91.

¹⁷⁸ 4/Nisa, 58.

Sosyal münasebetler sonucu oluşan sürtüşmelerde asla şiddet yolu tercih edilmemelidir. “Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.”¹⁷⁹

“Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının.”¹⁸⁰ Ayrıca aynı fikirleri, aynı inancı paylaşmayan insanlara karşı Kur’an nasıl davranılacağını şöyle açıklar:

“İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.”¹⁸¹

Cana kıymanın haramlığı konusunda ise Kur’an’da şöyle buyrulur: “Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşattırsa, sanki bütün insanları yaşattırıştır.”¹⁸² “Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”¹⁸³ Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz. Dönüş de ancak bizedir.¹⁸⁴

Her türlü şiddet Kur’an’da hoş görülmediği gibi, insanın kendisine yönelik uyguladığı şiddet de yasaklanmıştır: “Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.”¹⁸⁵

“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”¹⁸⁶

“Ceza yolu ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır.”¹⁸⁷

Kur’an savaş durumunda bile ileri gitmeyi, insanlık sınırlarını aşmamayı öğütler: “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”¹⁸⁸ Ayette geçen “Aşırı gitmeyin” ifadesiyle, mecbur

¹⁷⁹ 3/Alî İmran, 134

¹⁸⁰ 5/Mâide, 2.

¹⁸¹ 5/Maide, 13.

¹⁸² 5/Mâide, 32.

¹⁸³ 17/İsrâ, 31.

¹⁸⁴ 50/Kaf, 43.

¹⁸⁵ 4/Nisa, 29.

¹⁸⁶ 3/Alî İmran, 159.

¹⁸⁷ 42/Şura, 42.

¹⁸⁸ 2/Bakara, 190.

kalmadıkça savaşa girilmemesi, savaş kaçınılmaz hâle gelince de savaşta çocuklara, kadınlara, yaşlılara ve savaşla ilgisi olmayan diğer sivillere zarar verilmemesi, işkenceden sakınılması gibi hususlar kastedilmektedir. Ölümle sonuçlanan insanlar arası şiddetten kesinlikle uzak durulması istenmektedir: “Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın.”¹⁸⁹

Dinî ve dünyevi konulardaki mevcut görüş ayrılıkları İslam’a göre insanların toleranslı, hoşgörülü davranmasını gerektiren, fıtrata uygun bir husustur. Zira kendi dışındaki insanların varlığını kabul etmek, “ötekini” kabul etmek ve birlikte yaşamayı gerektirir. “Rabbin dileseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir.”¹⁹⁰

“Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”¹⁹¹, “Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz.”¹⁹²

Şiddeti tetikleyici unsurlardan olan kızgın/öfkeli ruh hali, kin ve nefret duyguları besleme gibi durumlar ayetlerde hoş karşılanmamaktadır. Aksine öfkesini dizginleyip karşılaştığı zor durumlarda bile müsamaha gösterenlere ödülleri peşinen açıklanmıştır. “Cennete girecek (takva sahipleri), bollukta ve darlıkta harcayıp yedirenler, öfkelerini yutanlar ve insanların kusurlarını bağışlayanlardır.”¹⁹³

Kur’an’ı Kerim ilahî bir buyruk olarak insanın daima yaşam kalitesini yükseltmesini ve bu sayede hem dünyada hem de ahirette mutlu olmasını ister. Bireysel olarak insan, iyilik peşinde koşan, barışı benimseyen, ölçülü bir hayat süren, düzenli bir yaşama (salâh) sahip olmalıdır.¹⁹⁴

Şiddetten uzak kalarak bir yaşantı sergilemek, sakin bir yapıya sahip olmak Kur’an’da sürekli ön görülen bir davranış olmasına rağmen şu iki yerde şiddet davranışı yadırganmamıştır.¹⁹⁵ Birincisi, cephede düşmanla karşı karşıya bulunulduğu sırada olanıdır. Tevbe Suresindeki bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler!

¹⁸⁹ 17/İsra, 33.

¹⁹⁰ 11/Hud, 118.

¹⁹¹ 10/Yunus, 99.

¹⁹² 19/Nahl, 93.

¹⁹³ 3/Âl-i İmran, 134.

¹⁹⁴ 19/Nahl, 97.

¹⁹⁵ Abdurrahman Ateş, **Kur’an’a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 32, 33.

Kâfirlerden size yakın olanlara karşı savaşın ve onlar sizde sertlik bulsunlar”¹⁹⁶ Zira böyle bir durumda canın ve vatanın savunulması her zaman önem arz eder. İkincisi, şer’i cezaların hak edenlere uygulanışı sırasındadır. Çünkü yeryüzünde sosyal düzenin sağlanması, insanların birbirine karşı sorumlu davranmalarını gerektirir. Bu anlamda cezayı hak edenlere karşı sert ve kararlı olmak şarttır. Konuyla ilgili ayet şöyledir: “...Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini konusunda sizi sakın acıma duygusu kaplamasın.”¹⁹⁷

Kur’an çerçevesinde iman edenlere düşen sorumluluk, iyiliği ve güzelliği egemen kılmak şeklinde açıklanabilir. Müslümanlar diğer milletlere örnek olarak her türlü aşırıktan uzak, orta bir millet olarak nitelendiriliyorlar. Görevleri her türlü kötülüğü, çirkinliği ortadan kaldırmak, bunun yerine iyiliği ve güzelliği yaygın hale getirmektir.¹⁹⁸ Diğer taraftan güzel davranışlar sergilemek ve herkese güzel davranmak kutsal bir görev olarak tüm inananlara Kur’an tarafından emredilmiştir.¹⁹⁹

2.6.2. Hadislere göre şiddet olgusu

Hz. Peygamber yaşayan bir insan olarak Kur’an’da yer alan ve toplumsal hayatın huzur içinde olması, insanların birbirlerine baskı ve şiddet uygulamadan iletişim kurmalarını öğütleyen temel ilkelerini, hem diğer insanlara aktarmış, hem de bizzat yaşantısında bunun örneklerini sergileyerek bizlere yaşanabilirliği/uygulanabilirliği konusunda zengin tecrübeler sunmuştur. Zira kendisi temsil ettiği dînin adına uygun olarak barışı her zaman ön planda tutmuştur. O, toplumu oluşturan bireyler arasında (ensar-muhacir) kardeşliği tesis ettikten sonra, bu kardeşliğin toplumdan topluma dalga dalga yayılması için evrensel nitelikte sözler söylemiştir.²⁰⁰

İslam’ın ilk günlerinden itibaren Hz. Peygamber, inananlarına verdiği öğütler, açıkladığı dinin emir ve yasakları ile içinde yaşadığı toplumu her yönden eğitmeyi hedeflemiştir. İnsanların şiddet duygularının köreltilmesi de bu faaliyetleri içinde yer almıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamberin şiddete karşı şu genel ahlaki önlemlerin üzerinde hayatı boyunca durarak ashabını eğittiğini ve şiddeti önlemeyi amaçladığını söyleyebiliriz:

¹⁹⁶ 9/Tevbe, 123.

¹⁹⁷ 23/Nur, 2.

¹⁹⁸ Hayrani Altıntaş, “İslam’la Terör Bağdaşır mı?”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 7, sayı: 20, s. 125.

¹⁹⁹ 15/Hicr, 85, 4/Nisa, 36.

²⁰⁰ İlyas Canikli, “Dini Terör Senaryoları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 7, yıl: 2004, sayı: 20, s. 243.

İyi ahlaklı olmak, merhametli olmak, affetmek, kötülüğe karşı iyilikle karşılık vermek, hüsnü zanla hareket etmek, vefa sahibi olmak, alay etmemek, başkalarının özelini araştırmamak; haset, yalan, kibir, iki yüzlülük, kin ve münakaşalardan uzak kalma şeklinde karşımıza çıkmaktadır.²⁰¹ Bu ahlaki uyarıların yanı sıra genel sosyolojik tedbirler çerçevesinde de şu hususlar İslam dininde önemli bir yere sahiptir: Adaletli olmak, bireylerin arasını düzeltmek, zor durumlarda yardımlaşmak, birbirini sevmek, nezaket kurallarını benimsemek, iyiliği emir ve kötülükten uzak tutmadır. Ayrıca cana kastetmek, kan davası, hırsızlık yapmak, fitneye karışma, çevreye ve insanlara zarar verici işler yapmak, alkol ve uyuşturucu kullanmak, büyüçülük konularındaki yasaklarla da Allah'a itaatin yanı sıra, toplumsal huzurun temini amaçlanmıştır.²⁰²

Gerek bireysel şiddet, gerekse toplumsal anlamdaki şiddet olaylarını bertaraf etme konusunda hukuki düzenlemeler, kolluk kuvvetlerinin organize çalışmaları, akademik çevreler ve sivil toplum örgütlerinin gayretleri yaşanan şiddet olaylarının önlenmesinde oldukça önemli mesafeler alınmıştır. Fakat konunun çok önemli bir yanı da ihmal edilmektedir o da insanların neredeyse bütün hayatlarını kuşatan, onların düşünüş ve davranışlarını doğrudan etkileyen, şekillendiren din olgusudur. Dînin bu konudaki engelleyici yardımı bizce ihmale gelmeyecek kadar ciddi bir yön teşkil etmektedir.

İslam dini insanın hem dünya hem de ahiret hayatında mutluluk ve esenliğini sağlamak amacıyla insan ve insanlığın hayrına yapılması gerekenlerle yapılmaması gerekenler; Kur'an ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetiyle ortaya konulmuştur. Bu yüzden insanların birey olarak Allah'a, diğer insanlara ve yaşadığı dünyaya karşı sorumlulukları vardır. Bunların birini yerine getirip diğeri ihmal edilirse insanlar dinî anlamda sorumluluklarını yerine getirmiş sayılmazlar.²⁰³ Zira İslam dinî bütün kuralları ve ilkeleriyle birlikte bütünlük arz eder. Bu bütünlüğün bozulması bazı yönlerinin benimsenip bazılarını ise dışarıda tutulması bu bütünlüğün bozulmasına sebep olacaktır.

İnsanların yaşadığı hayata, düşünce dünyasına, vicdanına ve kişiliğine yön veren temel kurumlardan biri olması yönüyle din İslami ilimlerde temel iki kaynağa sahiptir: Kur'an ve Hz. Muhammed (sav)'in hadisleri, diğer bir ifade ile sünnetidir. Bu iki

²⁰¹ İbrahim Öztop, **Hz. Peygamberin Şiddete Karşı Aldığı Tedbirler**, Y. Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa, 2003, s. 20-42.

²⁰² Öztop, **Hz. Peygamberin Şiddete**, s. 69-101.

²⁰³ Tuğlu, **Hadisler Işığında**, s. 9.

değerli kaynağın emir ve yasakları, koyduğu ilke ve kuralları bu dînin inananlarının kendi düşünce dünyasını ve değerler sistemini oluşturmasını sağlar. Bu bağlamda Müslüman toplumlarda şiddet eylemlerinin önlenmesinde hem yüce Allah'ın hem de son Peygamber Hz. Muhammed'in buyruklarının yönlendiriciliğinin ve belirleyiciliğinin göz ardı edilemeyeceği aşikârdır. Çünkü Hz. Peygamberin şiddet içeren eylemlere karşı tavrı ve metodu insanlara doğru anlatılırsa şiddet olaylarını önlemede sıkça başvurabileceğimiz bir araç olacaktır.²⁰⁴

Hız. Peygamber hayatı boyunca hiç şiddet örneği sergilemediği gibi, yaptığı savaşlar ise tamamen savunma amaçlı olmuştur. İslam dinine insanları davet ederken de takip ettiği yaklaşım "rahmet" ve hoşgörü olmuş kesin bir şekilde korkutma psikolojik yahut sosyolojik anlamda baskı uygulayarak dinini anlatmamıştır.²⁰⁵ Şiddeti her zaman geri plana atarak uzlaşmaya önem verdiğini O'nun davranışlarında açıkça görmek mümkündür. İslam Tarihi bunun birçok örneği ile doludur. Hicretin ikinci yılında yapılan Bedir Savaşı'nda ele geçen esirlerin ne olacağı konusunda ashap ile istişare etmiş, öldürelim diyenlere rağmen Hız. Ebu Bekir'in görüşüne katılarak şartlı serbest bırakılmasına karar vermiştir. Şöyle ki; bir kısmı okuma bilenler, on Müslüman'a okuma yazma öğretme şartı ile salıverilirken maddi durumu uygun olan bir kısmı para karşılığı serbest kalmış, her iki duruma da sahip olmayan esirler ise karşılıksız salıverilmiştir.²⁰⁶

Hız. Peygamber, "kuvveti ile insanları yenen kimse pehlivan değil, asıl pehlivan kızgın olduğu anda nefesine sahip olan ve onun taşkınlığına meydan vermeyendir"²⁰⁷ buyurmuştur. Bir başka rivayette:

"Çok kuvvetli pehlivan, birçok güreşçileri yere serip gâlib olan değildir. Asıl kuvvetli pehlivan, öfkelenildiği sırada nefesine mâlik (ve iradesine hâkim) olan kimsedir" buyurmuştur²⁰⁸. Aslında kızgınlık anında saldırganca davranışlara başvurmak en kolay yoldur. Gerçekten nefsi yenmek ve onun fenalıklarına engel olmak pehlivanlıktan daha zordur ve daha çok insanın kendi faydasıdır. Nefse hâkim olup, öfkeyi yutmanın, engellemenin mükâfatı cennet olduğundan bundan daha büyük pehlivanlık

²⁰⁴ Tuğlu, **Hadisler Işığında**, s. 9.

²⁰⁵ 21/ Enbiya, 107, 16/ Nahl, 125, 2/ Bakara, 256.

²⁰⁶ Osman Keskiöğlü, **Hatemu'l-Enbiya Hız. Muhammed ve Hayatı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 252–256.

²⁰⁷ Buhari, Edebü'l-Müfred, 446.

²⁰⁸ Buhari, Edeb, 76.

düşünülemez. İslam dini bireyin öfkelendiği zaman bu halini gidermek için ya susmasını, ya da ortamını değiştirip başka bir işle uğraşmasını, abdest alıp bir ibadete koyulmasını öğütler.

Kişinin bir anlık öfke ve kızgınlıkla sergileyebileceği muhtemel şiddet davranışlarının önüne geçmek için kişinin eğer ayakta ise oturmasını, oturuyor ise geriye yaslanmasını yahut ayağa kalkmasını euzu besmele çekmesini ya da abdest almasını tavsiye etmiştir: “Sizden biriniz ayakta iken öfkelenirse, hemen otursun. Şayet öfkesi geçerse ne âlâ, öfkesi gitmezse uzanıp hemen yaslansın.”²⁰⁹

“Öfke Şeytandandır. Şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ise su ile söndürülmektedir. Öyleyse biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.”²¹⁰

İnsanın hiddetlendiği çok zor anlarında bile bu hiddetini dizginleyebilmesi dinimizce bir erdem sayılmıştır. “Ecir bakımından, Allah rızası için öfkesini yutmaktan daha büyük bir şey yoktur ki kul onu yapsın.”²¹¹

"Bir kişi Hz. Peygamber'e; 'Ey Allah'ın Resülü, biri benim evime girer ve beni öldürmek için elini bana uzatırsa bu durumda ne yapmamı tavsiye edersiniz?' diye sordu. Hz. Peygamber, 'sen Âdem'in oğlu (Habil) gibi ol' diye cevap verdi".²¹²

Toplumda insanlar arasındaki ilişkilerde, iletişimin niteliği bize o toplumun bulunduğu uygarlık düzeyini de gösterir. İnsanlar komşulukta, iş arkadaşlığında, dost ve akraba ilişkilerinde kısaca bütün hayatında bazı kurallara uyması hem kendi ruh sağlığı hem de toplumun huzuru için gereklidir. “Kötü zandan sakının. Çünkü zan sözlerin en yalan olanıdır. Birbirinizin eksikliğini (ayıbını) aramayın. Birbirinizin özel durumların araştırmayın. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize sırt dönmeyin. Birbirinize kin tutmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz.”²¹³ Dikkat edilirse Kur'an ayetlerinde yasaklanan davranışlar, genellikle insanlar arası huzuru bozan, bireysel ve toplumsal gerilimlere sebep olan kötü davranışlardır. İşte bu tip gerilimler günlük hayatta şiddetin her boyutta yaşanmasına sebep olmaktadır.

“Gökyüzünde birisi şiddeti diğeri yumuşaklığı emreden iki melek vardır, her ikisinin de yaptıkları isabetlidir. Bu meleklere biri Cibril, diğeri de Mikail'dir. Birisi şiddeti diğeri yumuşaklığı emreden iki peygamber vardır, her ikisinin de yaptıkları

²⁰⁹ Ebu Davud, Edeb, 140.

²¹⁰ Ebû Davûd, Edeb, 4.

²¹¹ et-Terğib ve't Terhîb, V, 118.

²¹² Tirmizî, *es-Sünen*, IV, 486/2194.

²¹³ İmam-ı Malik, el-Muvatta, Husnu'l-Hulk, 47.

isabetlidir. Bu peygamberler İbrahim (a.s) ve Nuh (a.s)'dır. Birisi şiddeti diğeri yumuşaklığı emreden iki sahabe vardır, bunlar Ebu Bekir (r.a) ve Ömer (r.a) dir.²¹⁴

“Sizin en hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanıdır.”²¹⁵ Görüldüğü üzere aile içi şiddetin çokça yaşandığı günümüzde, bu hadisle aile üyelerinin birbirlerine karşı “hayırlı” davranılmasını öğütlüyor. Zira toplumsal huzurun yolu da ailedeki sevgi ortamından, iyi ilişkilerden geçmektedir. Yine aile içi şiddetle ilgili olarak; “Kadınlarınızı nasıl oluyor da köle yahut hayvan döver gibi dövüyorsunuz. Akşam olunca da utanmadan ve sıkılmadan beraberce yatıyorsunuz?”²¹⁶

İnsanın bir başkasına fiziksel yahut sözel yönden zarar vermesi cezayı gerektiren bir durumdur. “Allah dünyada insanlara eziyet eden kimseyi (ahirette) cezalandırır.”²¹⁷

“Şerefli ve hayırlı olanınız kadınlarınızı dövmez.”²¹⁸

“Sizden eşlerini dövenler hiç utanmazlar mı?”²¹⁹

“Mümin, elinden ve dilinden Müslümanların emin olduğu kimsedir.”²²⁰

Muaviye el-Kuşeyrinin torunu Said b. El-Hakem kendisinden nakille şu olayı aktarır: “Rasulullah (sav)’ın yanına gelmişim. Kadınlarımız hakkında ne buyurursunuz diye sordum. Rasulullah: “Yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz. Onlara vurmayınız ve onları aşağılamayınız,”²²¹ buyurdu.

İbn Abbas’tan (R.A) bir rivayette Hz. Peygamberin şu sözleri konu edinilebilir: “Öğretiniz ve kolaylaştırınız.” (Bu sözü) üç defa söyledi. “Bir de öfkelenmiş zaman sus.” (Bunu da) iki defa söyledi.²²²

Hz. Peygamberin aile hayatı ve eşleri ile bilgileri kendisinden geniş bir şekilde öğrendiğimiz Hz. Aişe, onun aile içi şiddetle ilgili tutumunu şu sözleriyle açıklar: “Rasulullah ne bir hizmetçisini ne bir hanımını dövmüş, ne de elindeki herhangi bir şeyle vurmuştur.”²²³ Bu hadisin yorumunda Tuğlu: “Rasûlullah’ın tavsiyesi ve

²¹⁴ Suyutî, el-Camiu’s-Sağîr, II, 664/5953.

²¹⁵ Heysemî, Mecmeu’z-Zevaid, VI, 302.

²¹⁶ A. Hanbel, Müsned IV, 17.

²¹⁷ Müslim, 45, Birr, 33/118, III, 2018.

²¹⁸ İbn Ebî Şeybe, Musannef, V, 233.

²¹⁹ Abdürrezzak, Musannef, IX, 442.

²²⁰ Buhârî, İman, 4.

²²¹ Ebu Davud, Nikah, 41.

²²² Buhârî, Edebü'l-Müfred, 447.

²²³ İbn Mace, Nikah, 51.

uygulaması gereği kadınların hoş gitmeyen davranışlarına karşı anlayış ve müsamaha gösterilmesi onlara karşı yapılabilecek en güzel davranıştır,” demektir.²²⁴

Kim bir müminin öldürülmesine bir kelimeyle bile olsa yardım ederse, kıyamet günü alnında “Allah’ın rahmetinden ümitsizdir” yazılı olduğu halde Allah (cc) huzuruna çıkartılır.²²⁵

Yüce Allah, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'u yeryüzünün en zalimlerinden biri olan Firavun'a gönderirken ona bile yumuşak ve nazikçe yaklaşımlarını emretmiştir. Firavun'un yapacağı taşkınlığa cevap vermemelerini ima etmiştir. Bütün bu çabalara ve gösterilen mucizelere rağmen sapkınlıkta direnmeye devam eden Firavun’a, sahip olduğu güç ve kuvvet, hiçbir fayda sağlamamış ve Hz. Musa ile girdiği mücadelede ilâhî vaadin bir sonucu olarak yenik düşmüş, dünya ve ahiret azabını hak etmiştir.

Görüldüğü üzere hadislerde Hz. Peygamber; güven ve özgürlük ortamını bozucu fiziksel, psikolojik şiddete karşı bulunduğu gibi, beraberinde sıradan şiddet olarak niteleyebileceğimiz bir başkasını inciten davranışları da yasaklamıştır. Örneğin hadislerde korkutmak hoş bir davranış olarak görülmez ve şöyle denir:

“Bir müslümanın bir müslümanı korkutması helal değildir”²²⁶, “Müslümanı korkutmayın, zira müslümanı korkutmak büyük bir zulümdür”.²²⁷

Bir başka hadiste “Mazlumun duasından sakının, çünkü onun duasıyla Allah arasında engel yoktur” buyrulmuştur. Bu ve benzer Müslümanların birbirine haksızlık yapmasını yasaklayan hadisleri yorumlayan din bilginleri kimden gelirse ve kime karşı işlenirse işlensin zulmün/şiddetin her türüsünün haram kılındığını ifade ederler ve bu konuda inanan/inanmayan ayrımının yapılmayacağını da peşine eklerler.²²⁸

Her konuda olduğu gibi çocuğun eğitimi konusunda da İslam’ın önceliği sevgi ve şefkattir. Hz. Peygamber çocuklarla ilgili söz ve davranışlarında hiçbir zaman kaba kuvvet ve şiddeti benimsememiş, böyle davranmak bir tarafa çocuklarını öpmeyen babaları kalbinden merhamet sökülmüş kişiler olarak nitelendirmiştir.²²⁹ Dinin bu konudaki vurgusu çocuğun başıboş bırakılacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü çocuğu

²²⁴ Tuğlu, **Hadisler Işığında**, s. 104.

²²⁵ İbn Mace, Diyat, 1.

²²⁶ Münavi, Fezû’l-Kadir, VI, 447.A.

²²⁷ Heysemi, VI, 253.

²²⁸ Özel, **İslam ve Terör**, s. 114.

²²⁹ Ateş, **Kur’ana Göre**, s. 151-152.

çevreleyen kişilerin rehberliği ve rol modelliği her zaman üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Hadislerdeki bu esaslar bir bütünlük içerisinde incelendiğinde İslam'ın inanan inanmayan ayrımı yapmadan herkesin barış içinde yaşadığı bir dünya tasarladığı görülmektedir. Müslümanların bir düşmanlık yahut tecavüz olamadığı sürece karşılıklı barışın sürdürülmesi gerektiğini haksız yere insanların can ve mal güvenliklerinin, toplum düzeninin ihlâl edilmemesini, insanlarla ilişkilerde aşırılık ve şiddetten uzak durulmasını vurgular.²³⁰

2.7. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri

İnsanlar doğumla başlayan hayatlarının ilk gününden itibaren ölünceye dek çeşitli gelişim dönemlerinden geçmektedirler. Hangi dönemi yaşıyorlarsa o dönemin fiziksel, ruhsal, zihinsel vb. birçok özelliklerini taşırlar. Haytaları boyunca sırasıyla bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik ve ileri yetişkinlik/ihtiyarlık gibi evrelerden geçerler. Bununla beraber bu evrelerin geçirilmesinde kesin yaşlar söz konusu değildir. Psikolojik çalışmalar insanlarda bu evrelerin birbirini izlediği gerçeğini ortaya koyarlar.

Gelişim dönemlerine bakıldığında çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık gibi ergenlik dönemi de farklı açılardan incelenilmesi gereken önemli bir gelişim sürecidir. Gençlik çağı da denilen ergenlik, bireyin biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan bir gelişme ve olgunlaşmanın söz konusu olduğu çocukluktan yetişkinliğe geçiş hazırlığını içeren önemli bir gelişim dönemidir.²³¹ Bu dönemde kişinin yetişkin olma yolunda kimlik kazanması beklenir ki; bu ergenin zaman zaman bir kimlik karmaşasına sürüklenmesine neden olabilir. Dini uyanışın da söz konusu olduğu bu dönem de şuurlu bir dini inanç ve anlayışın geliştiği görülür.²³² Ergenliğin başlangıcında görülen cinsel uyanış ve kişide gittikçe artan bir bağımsızlık ihtiyacı, toplumun engellemesiyle bir çeşit bunalıma sebep olabilmektedir. Toplumun bireyden beklentileri de ayrı bir kaygı kaynağı olabilmektedir. Ergenlikte hızlı büyüme ve gelişmeye paralel olarak, kız erkek cinsel özelliklerinin belirlediği 2–5 yıllık dönemi kapsar. Büyüme özellikle ise 11–16 yaşlarda hızlanır. Daha sonra yavaşlayarak 18–20 yaşlarına dek sürer.²³³ Sosyo-

²³⁰ Özel, **İslam ve Terör**, s. 114-115.

²³¹ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 277, Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 16.

²³² Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 267, 268.

²³³ Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, s. 39.

ekonomik koşullar, sağlık, beslenme, iklim ergenliğin başlama yaşını etkileyen unsurlardır.

Gençlik çağını bazı alt evrelere ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi ilk gençlik adı verilen, hızlı büyüme ve cinsel uyanışın olduğu 12-15 yaşlar arasıdır. Olumsuz davranışlar ve tepkilerin yoğun olduğu bir dönemdir. İkincisi 15-17 yaşlar arasında yaşanan, çekingen tavırların ve kendine güvensizliğin yaşandığı delikanlılık dönemidir. Üçüncü olarak 17-21 yaşlar arasında kendine güvenin oluştuğu, çevresine karşı gösterişlerin arttığı bir delikanlılık evresi, 21-25 yaşlar arası ise ileri gençlik ya da yüksek öğrenim gençliği olarak adlandırılabilir.²³⁴ Bununla beraber ergenlik kimine göre bir geçiş dönemi, kimine göre çocukluk dönemi ile erişkinliği birbirine bağlayan köprü olarak görülür. Aslında bu yıllar hızlı bir gelişimin yaşandığı, bireyin yetişkinliğe hazırlandığı önemli yıllardır. Genç birey çevresinin yardımıyla bilgi, deneyim ve beceri kazanarak toplumdaki yerini zamanla almaya başlar.

Bedensel Gelişim: Ergenlik dönemi, insan gelişimindeki en hızlı büyüme evresinden birini oluşturduğu için; bu dönemde bedensel, duygusal, sosyal gelişim ve zihinsel olgunluklarının temelini oluştururlar. Bir başka deyişle, ergenlik, biyolojik değişimle başlar ve bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimle son bulur. Ergenlik beden yapısıyla ilgili olarak akla gelen en önemli gelişmeler, boy ve ağırlık artışıyla iskelet ve kas gelişimi, iç salgı sistemindeki gelişim ve çeşitli organlarda görülen büyümelerdir.

Ergenler buldukları dönemde kendi bedenlerinde meydana gelen değişikliklerin farkındadırlar. Daha önceleri çok karşılaşmadığı birtakım duyguları taşırlar. Özellikle karşı cinse olan ilgi artan bir seyir gösterir. İşte bu noktada cinsel olgunluk ve büyümenin, ergenlikteki tüm fizyolojik gelişim ve olgunlaşma değişiklikleri ile ilişkili olduğu göze çarpar.²³⁵ Çocukluktan yetişkinliğe geçişin fiziksel ve cinsel değişimleri, değer ve tutumlardaki değişimler, bir meslek seçme, bir yaşam felsefesi oluşturma gibi amaçlar bu dönemde ergene belirsizliklerle ve kararsızlıklarla dolu bir süreç yaşatır.

Zekâ Gelişimi: Ergen bireyde zekâ gelişmesini bir yandan sürdürürken bu gelişim boyunun uzaması gibi birden aratarak kendisini göstermez. Fakat bu ergenlik öncesinde bulunanların zekâsı ile karşılaştırıldığında, ergenliğe girenlerin zekâ

²³⁴ Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar**, Özgür Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 20.

²³⁵ Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, s. 278.

seviyeleri daha yüksek çıkmaktadır.²³⁶ Gençler bu dönemde kavramları kullanarak yeni kavramlar ve düşünceler üretebilme yeteneği, yaratıcı ve üretici düşünme biçimi geliştirirler.

Ergenlik dönemiyle birlikte, ergende fiziksel açıdan olduğu kadar bilişsel açıdan ortaya çıkan değişiklikler de dikkati çekmeye başlar. Bilişsel gelişimde en son ulaşılan dönem soyut işlemler dönemidir. Bireylerin bu döneme erişme yaşları ergenlik dönemine girdiği yaşla çakışır.

Bilişsel gelişim ergenin kendi ve çevresine uyum sağlayıcı yönde etkili olmaktadır. Problemlerini çözmeye akılcı ve mantıklı yolları tercih edebilen ergen kendisi ve çevresi ile uyumlu hale gelebilmekte, geleceğe dair gerçekçi kararlar alabilmektedir. Örneğin; ergen birey, başarısız olduğu konu hakkında daha çok çalışıp, araştırıp kendini eğiterek geliştireceğini düşünebilirken, süreci tamamlayamamış birey başarısız olduğu alanlardan kaçmayı çözüm yolu olarak tercih edebilecektir.

Duygusal gelişim: Ergenin duygusal dünyasında çeşitli çelişkiler söz konusudur. Bazen yalnızlıktan büyük zevk alırken bazen bir gruba katılma, sosyal çevre edinme, yetişkinlerden uzak durma, endişe ve umutsuzluğa karşın geleceğe coşkuyla yöneliş en çok göze çarpan ergen davranışlarıdır. Ergen bazen de çevresinin istediği biçimde davranmak ve duygularını gizlemek için içine kapanma ihtiyacı hisseder. Ergenin kontrol altında tuttuğu duyguları çoğunlukla çevresi ve toplum tarafından hoş karşılanmayan, korku, öfke ve kıskançlık gibi duygulardır.

Ergen bu dönemde kendine has bir kimlik oluşturma çabası içine girer. Bu çaba, ergenin benzemek istediği kişiler gibi giyinip, konuşup, saçlarını taraması veya onların yaşam tarzlarını benimsemesi kısaca onlarla özdeşim kurması ve onların sahip olduğu her türlü gücü kendinde yaşayarak kendini iyi hissetmesi olarak karşımıza çıkar. Burada ön plana çıkan husus; ergenin kendine güvenmesini sağlayacak güçlü kimliği, güçlü olduğuna inandığı karakterlerle özdeşleşmesi ile kazanma mücadelesidir. Etrafında doğru yetişkin modeli bulma yeterliliğinde olan ve yetişkinler tarafından doğru rehberlik edilen ergenler bu süreci sorunsuz atlatabilmektedirler.

Kişilik Gelişimi: Ergenlikte bireyin kişilik yapısı çift yönlü bir görünüm arz eder. Genç bireyin sahip olduğu iç dünyası derinleşirken, diğer yandan çevresiyle ilişkileri genişler. Benlik bilinci bu etkileşim ve değişime bağlı olarak değişimini

²³⁶ Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı**, s. 47.

sürdürür. Bu açıdan kişilik psiko-sosyal gelişimin kesin belirtilerini kapsar. Yani ergen başkalarının görüş ve kanaatleri ile aşırı ilgilenirken diğer taraftan da iç dünyasında ortaya çıkan değişmelerin etkisinde kalır.²³⁷ Ergenlik çağından başlayarak ergen bireyler anne-babalarının davranışlarını farklı soyut düşünce kabiliyetlerini kullanarak farklı gözle değerlendirmeye başlarlar. Ebeveynin tutarsız davranışlarını daha iyi görürler ve onların doğrularının her zaman geçerli olmadığını anlarlar. Çevreleriyle tartışmaya girmekten, onları eleştirmekten uzak kalamazlar. Genç bunu yaparken kendine özgü bir ahlak anlayışı, tutarlı bir değer sistemi oluşturma çabasındadır. Kim zaman toplumun değer yargılarına tamamen ters düşünceler sergilerler.²³⁸ Gençlerin kimlik gelişimlerinde yakın çevreleri, arkadaşları, grup ve cemaatler özdeşleşmeye imkân tanımaları açısından çok önemli fonksiyonlar icra ederler. Ergen birey arkadaşları ile ilişkilerinde aşırı uyma davranışları göstererek aslında farklı rollerin kendine uyup uymadığı konusunda karar vermeye çalışır. Bu davranışıyla ideal benliğine/kişiliğine kavuşmaya çalışmaktadır. Ancak ergenin sağlıklı bir kimlik kazanabilmesi için grubun dar kalıplarından uzaklaşarak kendi bağımsızlığını yakalamak zorunda kalacaktır.²³⁹

Ergen birey kendisini toplum içine soktukça ilişkilerini ve kişiliğini güçlendirir. Yeni bağlar kurması onun özdeşleme yapmasına ve sadece kendiyile ilgilenmemesini sağlar. İnsanları bu yolla keşfetmeye daha iyi anlamaya başlar. Zamanla çevresi tarafından kendisinin de daha iyi anlaşıldığını görür. Bu bilinç düzeyi ergende her geçen gün kendisini hissettirir.²⁴⁰ Bireyin içinde yaşadığı toplum tüm unsurlarıyla onun temel değerlerini kazanmasını sağlayarak kişiliğinin oluşmasında kaynak rolü oynar. Genç birey ailesinin davranış özelliğini yansıtırken onlar gibi düşünmeye ve davranmaya başlar. Bu noktada karakterlerini oluşturacak olan ahlaki davranışların tanıtılması ve neden ahlaki davranışlarda bulunmasının gerekliliği onlara doğru bir şekilde anlatılması gerekecektir.

Ahlaki Gelişim: Ahlaki gelişimin ergenlikteki seyri için birçok teori geliştirilmiştir. Piaget ve Kohlberg'in teorilerinin yanı sıra psikanalitik ve sosyal

²³⁷ Origlia D. ve Ouillion H., “*Ergenlikte Kişilik*” (Çev.B. Onur), **Ergenlik Psikolojisi** (Ed. B. Onur), Hacettepe-Taş Yayınları, Ankara, 1987, s. 47.

²³⁸ Yörükoğlu, **Gençlik Çağı**, s. 53.

²³⁹ Abdulkerim Bahadır, “*Ergenlik Dönemi Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar*”, **Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı. 8, 2002. s. 63.

²⁴⁰ Refia U. Şemin, **Gençlik Psikolojisi**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1984, s. 110.

öğrenme kuramı bu teoriler arasında en çok bilinenleridir.²⁴¹ Bireyin ahlaki gelişimi bilişsel gelişimine paralel olarak gelişir. Ergen birey, ahlak kurallarının değişebileceğini ve göreliliğini çeşitli etkenlere göre belirler: Yaşa, toplumsal çevreye, çağlara ve sınıflara, kültürlere hatta toplumdan topluma göre değiştiğini gözlemlemektedir. Ergenlik ve ilk gençlik yılları belki de en entelektüel ve moral etkilerin en çok yoğunlaştığı çağlardır. Bu çağlarda bireyin iç yaşamındaki çelişkiler, dış dünya ile olan sorunları, ergeni, soyut ve eleştirel düşünce yeteneğinin de kazanılmasıyla birlikte, hayatın parçalarına bağlı görünümünü aşarak, bütüncül düşünmeye ve kuramlar geliştirmeye götürür.²⁴² Ancak özellikle ergenlik dönemlerinde ahlak değerleri sorgulanmaya başlanır. Çünkü ergen, bu konu ile ilgili değişikliklerin farkına varmaktadır.

Ergenlikte dini gelişime kısaca bakacak olursak bu dönemde bireyler çocukluk dönemine kıyasla gelişim özellikleri nicelik ve nitelik bakımından çok daha yoğundur. Ergenin iç dünyasındaki keskin iniş çıkışlar, toplumda sürekli değişen değer yargılarından dolayı bocalamalar bunalımlar ve çelişkili durumlar yaşanır. Fakat gençler için din duygusu, kimlik, güvenlik, hayatı anlamlandırma gibi birçok içsel ihtiyaçlarına cevap verir. Bu süreçte ergenler buldukları dönemin ilk yıllarında (12-14) dini şuurları uyanır. Soyut düşünce basamağına geçerler ve bu düşünce onları daha derin inançlara iletir. Bu yaşlarda büyükler gibi din anlayışı gelişmeye başlar. Dini şuurun başlamasında zihinsel gelişimin de rolü vardır. Orta yıllarda (14-18) ergen kendisini dini bunalım ve şüpheler içinde bulur.²⁴³ Çünkü fiziksel ve ruhsal açıdan bazı sıkıntıların yaşandığı bu evrede dini şüphe ve kararsızlıkların yaşanması oldukça normaldir. Dinî eğitimindeki yetersizlikler, bağımsız olma isteğı, hayatı anlamsız görmeye başlama, dini temsil eden insanların çelişkili tutumları ergeni şüpheli olmaya iten sebepler olarak değerlendirilebilir.²⁴⁴ Son geçlik yıllarında ise (18-21) dini bunalım ve kararsızlık durulmaya, gencin ruh halinin sükunete erdiği yıllardır. Artık genç kendisi için huzur kaynağı olan dini inançlarına yeniden sarılır. Din ile ilgili kesin tercih ve kararlar almaya ve hayatında uygulamaya başlarlar.

²⁴¹ Teorilerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Nuray Senemoğlu, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001, s. 68-76.

²⁴² Levent Mercin, “*Piaget ve Kohlberg’in Ahlak (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması*”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, yıl: 2005, sayı: 5, s. 74.

²⁴³ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 267, 268.

²⁴⁴ Naci Kula, “*Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, s. 43.

Ergenin dini gelişiminde dua ve ibadetin önemine değinen Koç'a göre dua ve ibadet gibi dinî pratiklerini yapan ergen, dinî inanç ve tutumu benimsemiş ve sonuçta da onu pratik alana uygulamış olur. Dolayısıyla ergenin yaptığı bu dinî pratikler, onun dinî ruh halinin bir sonucu olarak, düşünceden davranışa dönüşmüş biçimdir. Ergen, yaptığı ibadetleri aracılığıyla sıradan bilincini aşarak aşkın varlığa yönelir. Bu bağlamda namaz, oruç, dua ve diğer ibadetler, ergenin aşkın varlığa yönelişini, O'nun da bu yönelişe katılmasını ifade eder. Yani ibadetin mana ve önemini kavrayan ergenlerin, yaptıkları bu tür dinî davranışları içselleştirmeleri daha kolay olur.²⁴⁵

²⁴⁵ Mustafa Koç, "*Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım*", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl: 2003, cilt:7/1, s. 380.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Tablo 1. Örneklem Grubunun Okudukları Okul Türüne Göre Dağılımı

Okul Türü	N	%
Genel Lise	637	62,3
İmam Hatip Lisesi	385	37,7
Toplam	1022	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %62,3'ü genel liselere devam ederken, %37,7'si İmam Hatip liselerine devam etmektedir.

Tablo 2. Örneklem Grubunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	N	%
14 yaş	26	2,7
15 yaş	179	18,2
16 yaş	297	30,2
17 yaş	339	34,5
18 yaş ve üstü	142	14,4
Toplam	983	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %2,7'si 14 yaşında, %18,2'si 15 yaşında, %30,2'si 16 yaşında, %34,5'i 17 yaşında ve %14,4'ü 18 yaş ve üzerindedir.

Tablo 3. Örneklem Grubunun Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kız	490	%48,4
Erkek	522	%51,6
Toplam	1012	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %48,4'ü kız, %51,6'sı erkektir.

Tablo 4. Örneklem Grubunun Okudukları Sınıflara Göre Dağılımı

Sınıf	N	%
9.Sınıf	206	%20,3
10.Sınıf	368	%36,3
11.Sınıf	343	%33,8
12.Sınıf	97	%9,6
Toplam	1014	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %20,3'ü 9. sınıfta, %36,3'ü 10. sınıfta, %33,8'i 11. sınıfta ve %9,6'sı 12.sınıfta okumaktadır.

Tablo 5. Örneklem Grubunun Ailelerinin Sosyo ekonomik Durumuna Göre Dağılımı:

Sosyo ekonomik Durum	N	%
Düşük	35	%3,5
Ortanın altı	55	%5,5
Orta	609	%59,6
Ortanın üstü	258	%25,2
Üst	45	%4,4
Toplam	1002	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin %3,5'inin sosyo ekonomik seviyesi düşük, %5,5'inin sosyo ekonomik seviyesi ortanın altında, %59,6'sının sosyo ekonomik seviyesi orta düzeyde, %25,2'sinin sosyo ekonomik seviyesi ortanın üstünde ve %4,4'ünün sosyo ekonomik seviyesi üst düzeydedir.

Tablo 6. Örneklem Grubunun Başarı Durumuna Göre Dağılımı:

Başarı	N	%
Pekiyi	147	%14,5
İyi	467	%46,2
Orta	364	%36,0
Zayıf	33	%3,3
Toplam	1011	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin kendi değerlendirmelerine göre %14,5'inin başarı durumu pekiyi, %46,2'sinin başarı durumu iyi, %36'sının başarı durumu orta ve %3,3'ünün başarı durumu zayıftır.

Tablo 7. Örneklem Grubunun İkamet Ettiği Yere Göre Dağılımı:

İkamet Edilen Yer	N	%
Köy-Kasaba	153	%15,1
İlçe	131	%13,0
Şehir	288	%28,5
Büyükşehir	439	%43,4
Toplam	1011	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %15,1'i köy-kasabada, %13'ü ilçede, %28,5'i şehirde ve %43,4'ü büyükşehirde ikamet etmektedir. İkamet yerini şehir ve büyükşehir olarak belirten öğrencileri bir arada düşündüğümüzde %71,9'luk bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Örneklem Grubunun Yaşadıkları Aile Türüne Göre Dağılımı:

Aile Türü	N	%
Çekirdek	901	%88,9
Geniş Aile	112	%11,1
Toplam	1013	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %88,9'unun ailesi çekirdek aile iken, %11,1'inin ailesi geniş ailedir.

Tablo 9. Örneklem Grubunun Okul Dışı Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılımı:

	Evet		Hayır		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Okul dışında almadım	73	%7,2	943	%92,8	1013	%100
Ailede aldım	602	%59,3	413	%40,7	1015	%100
Dinî kitap ve dergi okuyarak öğrendim	430	%42,3	586	%57,7	1016	%100
Cami/Kur'an kurslarına gittim	811	%79,8	205	%20,2	1016	%100
Diğer yollarla öğrendim	101	%11,4	784	%88,6	885	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %7,2'si okul dışında DKAB dersleri dışında din eğitimi almamış iken %92,8'i okul dışında da din eğitimi desteği almıştır. Sadece okulla sınırlı kalan öğrenci oranı % 7,2'de kalması ilgisiz ebeveyn tutumu ile açıklanabilir. Ayrıca bu oranın çok düşük olması bireylerin ihtiyaç duyduğu din eğitimine olan ilgiyi de açıkça ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin %59,3'ü ailede din eğitimi almış iken %40,7'si ailesinde herhangi bir din eğitimi almadığını ifade etmiştir. Örneklem grubunun yaklaşık yarıdan fazlasının eğitimin başlangıcı ve temeli olarak kabul edilen ailede din eğitimi almış olması oldukça önemlidir. Aile eğitimini ve dolayısıyla ailede din eğitiminin başlıca iki boyutunda bahsedilebilir: İlki eğitimin "kasıtlı olarak davranış geliştirme" oluşundan hareketle açıklanabilir. Ebeveynler sahip oldukları bilgi, duygu ve beceri seviyelerinde öğrencilerinin sahip olmasını istedikleri dinî davranışları, kasıtlı olarak öğretmeleri söz konusudur. Bu şekildeki bir eğitim daha ziyade, küçük yaşlardan itibaren bazı dinî ifade kalıplarının tekrarlatılması, bazı davranışların özendirilmesi ve çeşitli yollarla pekiştirilmesini içermektedir. Aile içi din eğitiminin ikinci boyutunda ise, eğitimin daha geniş anlamı olan "kültürleme" veya "sosyalleşme" kavramları ile açıklanabilir. Böylece bireyler toplumun sahip olduğu ortak hayat unsurlarını öğrenme ve benimseme sürecini ailesinin temel eğitimleri ile alması büyük önem taşımaktadır.²⁴⁶

Öğrencilerin %42,3'ü dinî kitap ve dergi okuyarak din hakkında bilgi edinmiş iken %57,7'si dinî kitap ve dergi okuyarak din hakkında bilgi edinmemiştir. Dinî

²⁴⁶ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Yayınları, Ankara, 2001, s. 163, 164.

içerikli kitap yahut dergi okuma oranlarının %42,3 gibi bir rakamda kalması dinî yayınların dinî öğrenmede hem önemini hem de genel anlamda kitap okuma alışkanlığının öğrenciler arasında teşvik edilmesi/artırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerden %79,8'i Cami/Kur'an kurslarına giderek din eğitimi aldıklarını ifade ederken, %20,2'si Cami/Kur'an kurslarına gitmemiştir. Öğrencilerin %11,4'ü diğer yollardan din eğitimi almış iken %88,6'sı yukarıdaki yollar dışında herhangi bir yerden din eğitimi almadığı görülmüştür. Cami/Kur'an kurslarına gitme oranlarının yüksek oluşu halkımızın din eğitimi aldığı kaynakları tespit açısından oldukça anlamlıdır. Örneklem Grubunun yaklaşık %80'i cami yahut/Kur'an kurslarından faydalanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının son zamanlarda (2005 yılı sonrası) Kur'an Kurslarının kalite ve verimliliğini artırmaya yönelik hazırladığı Eğitim Programı, içerik, muhteva, yöntem ve ders kitapları konusundaki takdire değer çalışmalarının etkin rolü söz konusudur.²⁴⁷

Hazırlanan Yeni Kur'an Kursu Öğretim Programının girişinde konunun önemine şu şekilde değinilmektedir:

“Genel eğitim için son derece önemli bir işleve sahip olan program geliştirme çalışmaları, din gibi hassas bir olgunun eğitimi söz konusu olunca daha da önemli olmaktadır. İnsanlara din hakkında sahîh bilgi sunarak onları aydınlatmakla görevli olan Başkanlığımız, bu işi tamamen bilimsel bir yaklaşımla ele alıp gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede yürütmekte olduğumuz Kur'an Kurslarındaki eğitim faaliyetlerimizin de, çağdaş eğitim bilimleri ve din eğitimi biliminin önerileri doğrultusunda gerçekleştirilmesi için bütün önlemler alınmaktadır. Bu eğitim kurumlarımızı, hem fiziki şartları hem de eğitimin niteliği bakımından çağdaş bir düzeye yükseltmek için çalışılmaktadır. İşte takdim ettiğimiz bu yeni program, o çabaların bir halkasıdır.”²⁴⁸

Yaygın din eğitiminin önemli bir parçası durumundaki Kur'an Kursları'nda beklenen düzeyde verimlilik ve kalite sağlanabilmiş değildir. Bu verimliliği azaltan faktörler tam olarak belirlenmiş durumda değildir. Kur'an kurslarının amaçları ve buna bağlı olarak program sorunu, öğrencilerinin problemleri, mezunlarının istihdamı,

²⁴⁷ **Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2007.

²⁴⁸ Aynı yer, s. 3-5.

yönetici-öğretici-öğrenci ilişkileri, öğreticilerin yetiştirilmesi, eğitim-öğretim süreçlerinin düzenlenmesinde yeterlilikler, kurs binalarının öğretime uygunluğu gibi konularda hala bilimsel verilere sahip olduğumuz söylenemez.²⁴⁹

Gönüllülük esasına bağlı olarak hizmet veren Ku'ran kursları İslâm din eğitimini bireylerin okullarda aldığı DKAB derslerine ilaveten bu derste kazanımlarını pekiştiren, eksik kalan yönlerini tamamlayan ve bununla da sınırlı kalmayıp, okulda işlenmeyen konularda zengin bir eğitim sunan eğitim-öğretim mekânlarıdır. Bu mekânlarda İslam dininin sahih temele oturan kaynaklarından yararlanılıp, bilgilerin güncelliğinin kazandırılması büyük önem taşır.²⁵⁰

Bütün eksiklerine rağmen toplumumuzda Kur'an bilenlerin büyük çoğunluğu bu eğitimlerini Kur'an kurslarında, özellikle de Yaz Kur'an kurslarında öğrenirler. Aynı zamanda isteğe bağlı hafızlık eğitiminin de verildiği yerler olan Kur'an kurslarında temel eğitim yaşlarındaki çocuklar Kur'an okumayı öğrenmenin yanı sıra temel dinî bilgilerin de öğrenildiği bir eğitim kurumu durumundadır. Dinî-ahlaki değerlerin eğitiminde örgün eğitime destek olması açısından da vazgeçilemez bir öneme sahiptir.

Tablo 10. Örneklem Grubunun Annelerinin Mesleklerine Göre Dağılımı:

Anne Meslek	N	%
Serbest Meslek	17	% 1,9
Esnaf	12	% 1,3
Memur	53	% 5,9
Çiftçi	8	% 0,9
Ev Hanımı	786	% 87,6
Diğer	21	% 2,4
Toplam	897	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin %1,9'u serbest meslek sahibi, %1,3'ü esnaf, %5,9'u memur, %0,9'u çiftçi, %87,6'sı ev hanımı ve %2,4'ü diğer mesleklere sahiptir. Buna göre araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin %87,6'sı çalışmıyor iken sadece %12,4'ü çalışmaktadır.

²⁴⁹ Ahmet Koç, **Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik**, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2005, s. 24.

²⁵⁰ Şevki Aydın, **Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kuran Kursu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 26.

Tablo 11. Örneklem Grubunun Babalarının Mesleklerine Göre Dağılımı:

Baba Meslek	N	%
Serbest Meslek	135	% 13,8
Esnaf	174	% 17,8
Memur	351	% 35,9
Çiftçi	108	% 11,1
İşsiz	29	% 3,0
Diğer	180	% 18,4
Toplam	977	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin babalarının %13,8'i serbest meslek sahibi, %17,8'i esnaf, %35,9'u memur, %11,1'i çiftçi, %3'ü işsiz ve %18,4'ü diğer mesleklere sahiptir.

Tablo 12. Örneklem Grubunun Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı:

Anne Eğitim Durumu	N	%
Okuryazar değil	105	% 11,0
Okuryazar	105	% 11,0
İlkokul	414	% 43,4
Ortaokul	143	% 14,9
Lise	138	% 14,4
Yüksekokul ve üstü	52	% 5,4
Toplam	957	%100.0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %11'inin annesi okuryazar değil, %11'inin annesi okur-yazar ancak herhangi bir okul mezunu değil, %43,4'ünün annesi ilkokul mezunu, %14,9'unun annesi ortaokul mezunu, %14,4'ünün annesi lise mezunu iken sadece %5,4'ünün annesi yüksekokul ve üzeri bir okul mezunudur.

Tablo 13. Örneklem Grubunun Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımı:

Baba Eğitim Durumu	N	%
Okuryazar değil	17	% 1,7
Okuryazar	41	%4,1
İlkokul	224	%22,6
Ortaokul	152	% 15,4
Lise	289	%29,2
Yüksekokul ve üstü	266	%26,9
Toplam	989	%100.0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %1,7'sinin babası okuryazar değil, %4,1'inin babası okur-yazar ancak herhangi bir okul mezunu değil, %22,6'sının babası ilkokul mezunu, %15,4'ünün babası ortaokul mezunu, %29,2'sinin babası lise mezunu iken %26,9'unun babası yüksekokul ve üzeri bir okul mezunudur.

Tablo 14. Kendi Algılamalarına Göre Örneklem Grubunun Annelerinin Çocuklarına Yönelik Tutumları Açısından Dağılımı:

Anne tutum	N	%
Koruyucu	201	%27,2
Demokratik	56	%7,6
İlgili	360	%48,6
İlgisiz	18	%2,4
Baskıcı	97	%13,1
Diğer	8	%1,1
Toplam	740	%100.0

Araştırmaya katılan öğrencilerin kendi değerlendirmelerine göre, annelerinin %27,2'sinin tutumları "Koruyucu", %7,6'sının tutumları "Demokratik", %48,6'sının tutumları "İlgili", %2,4'ünün tutumları "İlgisiz", %13,1'inin tutumları "Baskıcı" iken %1,1'inin tutumları yukarıda belirtilenler dışındadır.

Tablo 15. Kendi Algılamalarına Göre Örneklem Grubunun Babalarının Çocuklarına Yönelik Tutumları Açısından Dağılımı:

Baba tutum	N	%
Koruyucu	165	%20,5
Demokratik	103	%12,8
İlgili	374	%46,4
İlgisiz	30	%3,7
Baskıcı	116	%14,4
Diğer	18	%2,2
Toplam	806	%100.0

Araştırmaya katılan öğrencilerin babalarının %20,5'inin tutumları "Koruyucu", %12,8'inin tutumları "Demokratik", %46,4'ünün tutumları "İlgili", %3,7'sinin tutumları "İlgisiz", %14,4'ünün tutumları "Baskıcı" iken %2,2'sinin tutumları yukarıda belirtilenler dışındadır.

Tablo 16. Kendi Algılamalarına Göre, Örneklem Grubunun Ailesinin Dindarlık Düzeyi Dağılımı:

Ailenin Dindarlık Düzeyi	N	%
Çok dindar	286	%29,1
Dindar	619	%63,0
Biraz dindar	64	%6,5
İlgisiz	13	%1,4
Toplam	982	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin kendi algılamalarına göre, ailelerinin %29,1'i çok dindar, %63'ü dindar, %6,5'i biraz dindar ve %1,4'ü ise din olgusuna karşı ilgisizdir. İlgisizleri çıkaracak olursak örneklem grubunun ailelerini dindarlık açısından değerlendirmeleri %98,6 düzeyinde bir oranla dini konularda farklı düzeylerde hassasiyetlere sahip aileler olarak değerlendirilebilir.

Tablo 17. Annenin Hayatta Olma Durumuna Göre Örneklem Grubunun Dağılımı:

Anne Sağ	N	%
Evet	954	%98,6
Hayır	14	%1,4
Toplam	968	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %98,6'sının annesi hayatta iken %1,4'ünün annesi vefat etmiştir.

Tablo 18. Babanın Hayatta Olma Durumuna Göre Örneklem Grubunun Dağılımı:

Baba Sağ	N	%
Evet	928	%96,2
Hayır	37	%3,8
Toplam	965	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin % 96,2'sinin babası hayatta iken %3,8'inin babası vefat etmiştir.

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor.” ifadesi için öğrencilerin %30'u “Her Zaman” seçeneğini, %31,3'ü “Çoğu Zaman” seçeneğini, %31,7'si “Bazen” seçeneğini ve %7'si “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir. Dolayısıyla örneklem grubunun büyük bir çoğunluğu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendikleri bilgilerin gerçek hayatta uygulama imkânı bulup öfkelenedikleri durumlarda kendilerini engelleme konusunda etkin rol oynadığını ifade etmiştir.

“Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesi için öğrencilerin %52,1'i “Her Zaman” seçeneğini, %36,8'i “Çoğu Zaman” seçeneğini, %10,3'ü “Bazen” seçeneğini ve %0,8'i “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir. Verilen cevap oranları göz önüne alındığında çalışmanın 2. denencesi; “Olumlu rol modeller, din ve ahlak öğretiminde gençlerin hoşgörü kazanmasını sağlar” ifadesi doğrulanmıştır. Eğitimde rol modellerin vazgeçilmez önemi din ve ahlak eğitiminde de geçerlidir. Çünkü taklitle başlayan din, çocuğun kendi kabiliyetlerine, ailenin ve çevrenin dinî atmosferine göre yavaş yavaş gelişip, derinleşerek dinî yaşayışa dönüşür. Çocukluk çağında model alma yoluyla, ahlaki ve dinî değerlerin öğrenilmesi ve kişilikte yerleşmesi dinî atmosferin etkisi altında devam eder.²⁵¹

“İnançlı biri olarak yaptığım (günlük, haftalık veya yıllık) ibadetler beni olumlu yönde geliştirir ve iç huzuru verir.” ifadesi için öğrencilerin %65'i “Her Zaman”

²⁵¹ Kerim Yavuz, **Çocukta Dinî Duygu ve Davranışın Gelişmesi**, DİB Yayınları, Ankara, 1987, s. 151.

seçeneğini, %25,4'ü “Çoğu Zaman” seçeneğini, %8,2'si “Bazen” seçeneğini ve %1,4'ü “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir.” ifadesi için öğrencilerin %75,4'ü “Her Zaman” seçeneğini, %20,4'ü “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %4'ü “Bazen” seçeneğini ve %0,2'si “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“Din Kültürü ve Ahlak Bil./Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur.” ifadesi için öğrencilerin %38,6'sı “Her Zaman” seçeneğini, %41,3'ü “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %17,2'si “Bazen” seçeneğini ve %3'ü “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor.” ifadesi için öğrencilerin %32,9'u “Her Zaman” seçeneğini, %40,8'i “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %22,1'i “Bazen” seçeneğini ve %4,3'ü “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir.” ifadesi için öğrencilerin %45,1'i “Her Zaman” seçeneğini, %39,7'si “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %12,8'i “Bazen” seçeneğini ve %2,4'ü “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“Dini-ahlaki öğütler benim kendi değerlerimi oluşturmamda katkı sağlıyor.” ifadesi için öğrencilerin %32,9'u “Her Zaman” seçeneğini, %40,8'i “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %22,1'i “Bazen” seçeneğini ve %4,3'i “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“DKAB/Meslek Dersleri gibi dini-ahlaki dersler, benim hayata bakışıma olumlu etkide bulundu.” ifadesi için öğrencilerin %39,7'si “Her Zaman” seçeneğini, %38,1'i “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %19,1'i “Bazen” seçeneğini ve %3,1'i “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“Birisine kötülük yapmayı düşündüğümde, ahrette bunun hesabının benden sorulacağı aklıma gelir ve vazgeçerim.” ifadesi için öğrencilerin %44,8'i “Her Zaman” seçeneğini, %35,4'ü “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %16,8'i “Bazen” seçeneğini ve %3'ü “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“Çevreme yaptığım iyiliklere aynı zamanda ibadet gözüyle bakarım.” ifadesi için öğrencilerin %38,4'ü “Her Zaman” seçeneğini, %36,8'i “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %20,8'i “Bazen” seçeneğini ve %4,1'i “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

“Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor.” ifadesi için öğrencilerin %35,6’sı “Her Zaman” seçeneğini, %36,7’si “Çoğu Zaman” seçeneğini ve %23,4’ü “Bazen” seçeneğini ve %4,3’i “Hiç” seçeneğini işaretlemiştir.

Tablo 19. “Başkalarının Hakkına Saygılı Olmak Bu Dünyayı Daha Yaşanır Hale Getirir” İfadesine Katılıp Katılmama Durumuna Göre Dağılımı

Başkalarının Hakkına Saygılı Olmak Bu Dünyayı Daha Yaşanır Hale Getirir	N	%
Katılıyorum	982	%96,9
Katılmıyorum	31	%3,1
Toplam	1013	%100.0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %96,9’u “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılıyor iken, %3,1’i bu ifadeye katılmamaktadır.

Tablo 20. “Barış, Huzur ve Kardeşlik İçerisinde Yaşamak Dini Değerlerden Birisidir” İfadesine Katılıp Katılmama Durumuna Göre Dağılımı

Barış, Huzur ve Kardeşlik İçerisinde Yaşamak Dini Değerlerden Birisidir	N	%
Katılıyorum	984	%97,1
Katılmıyorum	29	%2,9
Toplam	1013	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %97,1’i “Barış, huzur ve kardeşlik içerisinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine katılıyor iken, %2,9’u bu ifadeye katılmamaktadır.

Tablo 21. “Ben İyi ve Ahlaklı Olursam Çevrem de Ona Göre Şekilleneceğine İnanırım” İfadesine Katılıp Katılmama Durumuna Göre Dağılımı

Ben İyi ve Ahlaklı Olursam Çevrem de Ona Göre Şekilleneceğine İnanırım	N	%
Katılıyorum	772	%76,4
Katılmıyorum	238	%23,6
Toplam	1010	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %76,4'ü “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılıyor iken, %23,6'sı bu ifadeye katılmamaktadır.

Yukarıda yer alan 15 soru saldırganlık ölçeği ile beraber örneklem grubuna sorulmuş ve alınan cevaplar tablolar ile ifade edilmiştir. Bu soruların demografik değişkenler ve saldırganlık ölçeği ile karşılaştırmaları ise ‘Ki Kare’ testi ile değerlendirilmesi bundan sonraki başlık altında yer almıştır. Ayrıca bahsi geçen 15 soru ‘Din öğretime yönelik’, ‘Ahlaki tutumlara yönelik’ ve ‘Dine Yönelik’ şeklinde tasnif edilerek yorumlarına yer verilmiştir.

3.2. Demografik Değişkenlere Göre Din Öğretimiyle İlgili Bulgular ve Yorumlar

Tablo 22. Din Öğretiminin, Örneklem Yaşına Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 24,181$ S.D: 12 P: 0,019*			Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Yaş	14	Sayı	6	8	12	0	26
		%	23,1%	30,8%	46,2%	0,0%	100,0%
	15	Sayı	42	67	62	8	179
		%	23,5%	37,4%	34,6%	4,5%	100,0%
	16	Sayı	100	84	95	18	297
		%	33,7%	28,3%	32,0%	6,1%	100,0%
17	Sayı	98	105	99	37	339	
	%	28,9%	31,0%	29,2%	10,9%	100,0%	
18 üstü	Sayı	51	42	42	7	142	
	%	35,9%	29,6%	29,6%	4,9%	100,0%	
Toplam	Sayı	297	306	310	70	983	
	%	30,2%	31,1%	31,5%	7,1%	100,0%	

Tabloya göre, 15 yaş ve altındakilerin “din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine katılma oranı 16 yaş ve üzerindekiyle göre anlamlı derecede daha

düşüktür. Dolayısıyla 16 yaş ve üzerindeki öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersine/meslek derslerine olan ilgisinin daha yüksek olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu sonucu da ergenlerin yaşadıkları dini şüphe ve çatışmaların, olgunlaşmayla beraber, bunalımlı dönemi yavaş yavaş geride bırakarak yatışmaya başlamasıyla açıklanabilir.²⁵² Soruya her zaman cevabını verenler 14 yaş için %23,1, 15 yaş için %23,5, 16 yaş için %33,7, 17 yaş için %28,9, 18 yaş ve üstü için ise 35,9 olup toplamda %30,2 lik bir orana sahiptir. 16 ve 18 yaş üstü yaşlardaki örneklem grubunun her zaman cevabında anlamlı bir farklılık görülmektedir.

Örneklem grubundaki öğrencilerden özellikle 16 ve 18 üstü yaş seçeneklerini işaretleyen öğrencilerin ‘her zaman’ ifadesini işaretleme oranları, diğer yaşlardakilerden daha anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır. Hayatı yorumlama ve yaşantısına bir anlam kazandırma ihtiyacında olan bireyler bu yaşlarda daha ciddi arayış içerisine girerler. Nereden geldiğini, nereye gideceğini ve niçin yaratıldığını merak eden ergenlerin bu gibi temel sorularına karşılık bulmasında dinî bilgilerin sağlayacağı kolaylık göz ardı edilmemelidir. Özellikle fizikötesiyle ilgili sorulara en ikna edici cevaplar dinden gelmektedir. Ayrıca din eğitimi alan bireyler, dinden öğrendikleri bilgilerle diğer alanlardan öğrendiklerini karşılaştırarak, fikir zenginliğine sahip olurlar.²⁵³

Tablo 23. Din Öğretiminin Örneklemin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular

χ^2 : 17,269 S.D: 9 P: 0,045*		Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfke kontrol altına almamda faydalı oluyor				Toplam
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Sınıf	9. Sınıf	Sayı 49 %	71 34,5%	77 37,4%	9 4,4%	206 100,0%
	10. Sınıf	Sayı 130 %	99 26,9%	113 30,7%	26 7,1%	368 100,0%
	11. Sınıf	Sayı 100 %	117 34,1%	97 28,3%	29 8,5%	343 100,0%
	12. Sınıf	Sayı 31 %	26 26,8%	33 34,0%	7 7,2%	97 100,0%
Toplam		Sayı 310 %	313 30,9%	320 31,6%	71 7,0%	1014 100,0%

²⁵² Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 272.

²⁵³ Yılmaz, “Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan’la Karşılaştırılması”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12/1, yıl: 2008, 91-119.

Tabloya göre, 9. Sınıftaki öğrencilerin “din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine katılma oranı diğer sınıflardaki çocuklara göre anlamlı derecede daha düşüktür. “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine öğrencilerden ‘her zaman’ seçeneğini işaretleyenlerin oranı sırasıyla 9. sınıf için % 23,8, 10. sınıf için % 35,3, 11. Sınıf % 29,2 ve 12. Sınıf için % 32,0 şeklinde olmuştur. Daha önceden de değinildiği üzere örneklem grubunda yaş ve sınıf düzeyi yükseldikçe dini değer ve konulara ilgi de artmaktadır. DKAB Derslerinde hedeflenen değerler kazanımı, sınıf yükseldikçe ergenler tarafından daha fazla içselleştirildiği görülmektedir.

Tablo 24. Din Öğretiminin Örneklemin Akademik Başarı Durumuna Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 31,814$ S.D: 9 P: 0,000*			Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Başarı	Pekiyi	Sayı	60	46	29	12	147
		%	40,8%	31,3%	19,7%	8,2%	100,0%
	İyi	Sayı	141	163	141	22	467
		%	30,2%	34,9%	30,2%	4,7%	100,0%
	Orta	Sayı	101	99	132	32	364
		%	27,7%	27,2%	36,3%	8,8%	100,0%
	Zayıf	Sayı	6	7	16	4	33
		%	18,2%	21,2%	48,5%	12,1%	100,0%
Toplam	Sayı	308	315	318	70	1011	
	%	30,5%	31,2%	31,5%	6,9%	100,0%	

Tabloya göre, başarı düzeyi düşüktüğü “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. Başarısı ‘pekiyi’ olanlar en yüksek %40,8 ‘Her zaman’, ‘iyi’ olanlar %34,9 ile ‘Çoğu zaman’, ‘orta ve zayıf’ olanlar %36,3 ve %48,5 ile ‘Bazen’ cevabı vermişlerdir.

Bu sonuca göre akademik başarının değerler eğitiminin verimi ile doğrudan ilişkisi olduğu söylenebilir. Okul başarısı yüksek öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak

Bilgisi dersinde/meslek derslerinde de başarılı olacağından, dersin hedeflerinin gerçekleşme oranı da yüksek olacaktır. Dolayısıyla dini ahlaki değerlerin kazandırılması amaçlanan bu derslerde öğrencilerin başarısı büyük önem taşır. Başarıyı artırma konusunda öğrencinin bireysel tutum ve kabiliyetlerinin yanı sıra okuldaki DKAB öğretmenlerine de büyük sorumluluklar düşmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi'nin planlanan doğrultuda başarılı bir süreç izlemesi için öğretmenler, ellerindeki araç ve materyalleri en iyi şekilde kullanarak, farklı öğretim yöntemlerini birlikte kullanarak, ders içi ve ders dışı yaklaşımları ile öğrencileri motive ederek, öğrencilerde derse ve öğrenmeye ait olumlu yaşantılar geliştirmeye çalışarak katkıda bulunabilirler. Öğretmenin bireysel farklılıklara dayalı olarak yöntemleri zenginleştirilmesi, geleneksel yöntemler yerine öğrenciyi ve öğrencideki bireysel farklılıkları dikkate alan, çoklu zekâ kuramını da içine alan yöntemlere ağırlık vermesi, öğrencinin; okula, derse ve öğretmene yönelik tutumlarında olumlu yönde artışa, neden olabilir. Bir öğretmenin öğrenciler arasındaki farklılıkları gözetenek derslerini çeşitlendirmesinin ve zenginleştirmesinin, ilişkilerini sevgi ve hoşgörü çerçevesinde düzenlemesinin, öğrencileri mutlu edeceği, dolayısıyla kendisine yönelik olumlu tutumu artıracığı söylenebilir.²⁵⁴ Sağlanan bu akademik başarı dolayısıyla ergenlerin değer kazanımı ile sonuçlanacağı için, din öğretimi şiddetin önlenmesinde etkin rol oynayacaktır.

²⁵⁴ İsmail Arıcı, “Öğrencilerin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenine Yönelik Tutumları”, *Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2007, sayı:12: 2, s. 185.

Tablo 25. Din Öğretiminin Örneklemin Anne Tutumuna Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular

		Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor				Toplam
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Anne Tutum	Koruyucu	Sayı 63	Sayı 61	Sayı 64	Sayı 13	201
		% 31,3%	% 30,3%	% 31,8%	% 6,5%	100,0%
	Demokratik	Sayı 21	Sayı 13	Sayı 16	Sayı 6	56
		% 37,5%	% 23,2%	% 28,6%	% 10,7%	100,0%
	İlgili	Sayı 112	Sayı 120	Sayı 110	Sayı 18	360
		% 31,1%	% 33,3%	% 30,6%	% 5,0%	100,0%
	İlgisiz	Sayı 4	Sayı 4	Sayı 8	Sayı 2	18
		% 22,2%	% 22,2%	% 44,4%	% 11,1%	100,0%
	Baskıcı	Sayı 16	Sayı 22	Sayı 47	Sayı 12	97
		% 16,5%	% 22,7%	% 48,5%	% 12,4%	100,0%
Toplam		Sayı 216	Sayı 220	Sayı 245	Sayı 51	732
		% 29,5%	% 30,1%	% 33,5%	% 7,0%	100,0%

Tabloya göre, annesi ilgisiz ve baskıcı olan öğrencilerin “din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine katılma oranları diğer çocuklara göre anlamlı derecede daha düşüktür. Annesinin kendisine karşı tutumu en yüksek ‘Koruyucu’ %31,8 ile ‘Bazen’, ‘Demokratik’ olanlar %37,5 ile ‘Her zaman’, ‘ilgili’ olanlar %33,3 ile ‘Çoğu zaman’, ‘İlgisiz’ ve ‘Baskıcı’ olanlar ise, %44,4 ve %48,5 ile ‘Bazen’ cevabını vermişlerdir. Bu sonucun otoriter, baskıcı aile tiplerine sahip ergenlerin öfke ve saldırganlıklarını kontrol altına almada güçlükler, olduğu anlaşılmaktadır. Bezer cevap oranlarına aşağıdaki baba tutum karşılaştırılmasında da rastlanmaktadır.

Annelerin çocuklarına karşı ilgisiz bir tutum sergileyerek olumsuz duygularla hareket etmeleri çocuklarının öz kontrol becerilerini geliştirmelerine engel olmakta, bunun sonucu olarak çocukla yetişkin arasındaki ilişkiler bozulmakta ya da çocuğun öfkesini bastırması söz konusu olmaktadır. Bastırılmış öfke de endişe ve mutsuzluğa yol açmaktadır. Yetişkin tepkisinin destekleyici olması, çocuğun olumsuz duygularını azaltmakta, daha iyi baş etme becerileri ve iletişim geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Cezalandırıcı bir tutuma sahip ebeveynler gibi destekleyici olmayan ebeveyn tepkisi ise çocukta sürekli olumsuz duyguların ifade edilmesine, başarısız baş etme becerilerine ve

düşük sosyal beceriye yol açmaktadır.²⁵⁵ Yapılan araştırmalarda aile ortamlarında anne babanın çocuğa ve çocuğun da anne babaya karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilemesi gibi etkenlerin çocuğun aile içinde şiddete uğramasında ve saldırgan eğilimler göstermesinde öne çıktığı, bir başka deyişle, çocuğun şiddete uğrama ve daha fazla saldırgan olma olasılığını artırdığı görülmektedir.²⁵⁶

Tablo 26. Din Öğretiminin Örneklemin Baba Tutumuna Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular

		Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor				Toplam
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Baba Tutum	Koruyucu	Sayı 55	53	44	13	165
		% 33,3%	32,1%	26,7%	7,9%	100,0%
	Demokratik	Sayı 39	27	28	9	103
		% 37,9%	26,2%	27,2%	8,7%	100,0%
	İlgili	Sayı 119	124	114	17	374
		% 31,8%	33,2%	30,5%	4,5%	100,0%
İlgisiz	Sayı 8	7	11	4	30	
	% 26,7%	23,3%	36,7%	13,3%	100,0%	
Baskıcı	Sayı 21	27	55	13	116	
	% 18,1%	23,3%	47,4%	11,2%	100,0%	
Toplam	Sayı 242	238	252	56	788	
	% 30,7%	30,2%	32,0%	7,1%	100,0%	

Tabloya göre, babası ilgisiz ve baskıcı olan öğrencilerin “din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine katılma oranları diğer çocuklara göre anlamlı derecede daha düşüktür. Verilen cevaplar toplamda her zaman %30,7, çoğu zaman %30,2, bazen %32,0, hiç cevabı verenler ise %7,1 şeklindedir. Çocuğuna karşı koruyucu ve demokratik bir yaklaşım sergileyenler ile baskıcı ve ilgisiz olanlar arasında belirgin bir fark olduğu görülmektedir.

²⁵⁵ Suna K. Özmen, “Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları”, s. 34.

²⁵⁶ Ayan, “Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri”, s. 207.

Baskıcı aile tutumlarında çocuklara karşı hoşgörü ve destekleme davranışlarına pek rastlanmaz. Anne baba çocuğunu olduğu gibi kabul edip desteklemekte zorlanırlar. Öğrencilerine karşı sevgi gösteremezler. Çocuğun ilgilerini, yeteneklerini göz önünde tutarak, yeteneklerini gerçekleştirebileceği ortamlar hazırlamaktan uzaktırlar.

Ana-baba tutumlarını genel olarak, demokratik, otoriter ve ilgisiz olarak gruplandırmak mümkündür. Aile yapısının ve çocuğa karşı tutumlarının çocuğun kişilik gelişimi üzerinde vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Ana-babanın tutumu gelişmekte olan çocuğa örnek model oluşturacağından kişiliğini etkiler ve özdeşim modellerinden edindiğini, benzer tutumları sergilemesi ile ortaya koyar. Ana-babaların öğrencilerine yönelttikleri tutumun sağlıklı olması, büyük ölçüde onların kendi içlerinde barışık, kararlı, dengeli, huzurlu ve birbirlerine karşı sevgi ve saygılı olmalarına bağlıdır.²⁵⁷

Tablo 27. Din Öğretiminin Ailenin Dindarlık Düzeyine Göre Öfke Kontrolüne Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 78,287$ S.D: 6 P: 0,000*			Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzeyi	Çok Dindar	Sayı %	123 43,0%	77 26,9%	76 26,6%	10 3,5%	286 100,0%
	Dindar	Sayı %	165 26,7%	215 34,7%	200 32,3%	39 6,3%	619 100,0%
	Biraz Dindar	Sayı %	12 15,6%	11 14,3%	36 46,8%	18 23,4%	77 100,0%
Toplam		Sayı %	300 30,5%	303 30,9%	312 31,8%	67 6,8%	982 100,0%

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde/meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. Yani aile ve okulda alınan ve birey tarafından içselleştirilen dini değerler öfke kontrolü sağlamaktadır. Çok Dindar olarak belirten örneklem grubu en yüksek %43,0 ile her zaman derken, ‘biraz dindar’ şeklinde değerlendirenler 46,8% bazen cevabını vermişleridir. Dolayısıyla çalışmanın 1. ve 5.

²⁵⁷ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 136-140.

denencesi olan “Ailede ve okulda verilen dinî değerler, bireyin karşılaştığı zorlukları aşmasına ve öfkesini kontrol altına almada etkin rol oynar” ve “İçselleştirilen dinî inanç ve ibadetler, kişiyi şiddete başvurmaktan alıkoyar”, ifadesi doğrulanmıştır.

Ailenin dindarlık düzeyi kişinin saldırganlığını doğrudan etkilemektedir. Dininin gereklerini yerine getirmeye çalışan bireylerden oluşan toplumda sabır, hoşgörü ve saygı ortamının daha fazla olması beklenir. Hangi inanın daha faziletli olacağı konusunda Peygamberimize sorulan bir soruya, **"Elinden ve dilinden Müslümanların zarar görmediği kimse"**dir şeklinde cevap verilmiştir.²⁵⁸ Dolayısıyla dini hassasiyetlere sahip bireyler, çevrelerine karşı şiddet ve saldırganlık uygulamak konusunda dindarlık düzeyi düşük olanlara göre daha dikkatlidirler. Saldırganlık bu yönüyle Unwin'e göre de dindar insanlarda daha az rastlanması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁹

Bu konuda yapılan benzer bir araştırmada, ailelerinden algıladıkları ilgi, destek düzeyi düştükçe öğrencilerin saldırganlık düzeyinin yükseldiği tespit edilmiştir. Aynı çalışmada, ailesinde şiddet uygulanan öğrencilerin, ailesinde şiddet uygulanmayanlara göre daha saldırgan olduğu sonucuna varılmaktadır.²⁶⁰

Aile içi ilişkiler ile toplumsal ilişkilerin birbirleri ile yakın bir ilişkisi olduğu kadar ailenin dindarlık düzeyinin de saldırganlık ile ilişkisi vardır. Aile toplumun temelini teşkil etmenin yanı sıra toplumsal değerler de aileye önemli ölçüde etkide bulunur. Bir bakıma aile ile toplum karşılıklı etkileşim içinde bulunmaktadır. Yaşadığı dini değerler aileden topluma da yansyarak şiddetin Zararları konusunda bilinç düzeyini artırmaktadır. Aile, bireyin sosyalleşmesini sağlayan en önemli kurum olduğu için bireyin topluma taşıyacağı değerlere kaynaklık eder. Bununla beraber bireyin sosyalleşmesinin bir boyutunu da kamusal alandaki arkadaşlık grupları, dini eğitim, ya

²⁵⁸ Buhârî, İman: 5.

²⁵⁹Unwin, J. D., **Sex And Culture**, London: Oxford University Press (1934)'ten nakleden Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, “*Dini Davranış Teorileri*”, (Çev: Ali Kuşat vd.), **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 16, yıl: 2004/1, s. 257.

²⁶⁰ İlhan Yalçın, **Aileden Aldıkları Destek Düzeyi Farklı Lise Öğrencilerinin**, s. 120 -126, ayrıca bkz. Avcı, **Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin**, s. 75,76; Ayan, “*Aile İçinde Şiddete Uğrayan Öğrencilerin Saldırganlık Eğilimleri*”, s. 212.

da kamusal yaşam gibi faktörler belirlediği için bireyler bu alanlarda aldıkları değerleri aileye taşır ve böylece ailenin de toplumdaki değerlerin etkisi altında kalmasını sağlar.

Bireylerin içinde yetiştiği aile ortamları saldırgan davranışları öğrenme hususunda ve bu davranışların devam ettirilip yahut ettirilmemesinde etkin rol oynamaktadır. Saldırganlığın gelişiminde aile tutumlarının çok önemli olmasının yanı sıra ailenin din karşısında takındığı tutum ve tavırlar da o kadar önemlidir. Ailelerinden algıladıkları dindarlık düzeyi yüksek bireylerin öfke kontrolünde diğer bireylere göre daha başarılı olması bu sebeple açıklanabilir. Dolayısıyla ailesi dindar ve çok dindar olan öğrencilerin içselleştirdikleri dini inançları üzerinde DKAB ve meslek dersleri olumlu yönde etkilemekte, onların öfke kontrollerinde etkili olmaktadır. Öfkesini kontrol etmekte zorlanmayan bireyler saldırgan davranışları diğerlerine oranla daha az göstermektedirler.

Çapcıoğlu'nun yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre, gençlerin hayatında dinin inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutunun zihniyet dünyası üzerindeki tesirlerinin, bireyin etrafındaki insanlarla kurduğu ilişkilere, bireysel ve toplumsal davranışlarına, yaşadığı olaylar ve karşılaştığı durumlar karşısındaki duygu, düşünce ve vaziyet alışlarına doğrudan ya da dolaylı olarak yansıdığı görülmektedir. Dindarlığın bireysel ve toplumsal davranışlar üzerindeki etkisinin güçlü ya da zayıf olması, bireyin dünyasında işgal ettiği konuma bağlıdır. Hayatın anlamını keşfetmede ve ona tutunmada dini değerlere önem veren kişilerin, bireysel ve toplumsal ilişkilerinde dindarlığı önemli bir faktör olarak görmeleri doğaldır. Bu durumun çeşitli nedenleri olmakla birlikte, bunlar arasında en önemlisi, yakın çevredeki kişilerle daha sıcak, samimi ve yüz yüze ilişkilerin kurulabilmesidir. Karşılıklı ilgi ve sevgiye dayalı bu tür ilişkilerde kişi kendini daha mutlu ve güvende hissederek.²⁶¹

²⁶¹ İhsan Çapcıoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl: 12, sayı: 3, 2008, s. 62.

Tablo 28. Din Öğretiminin Örneklemin Yaşına Göre İnsanlara Karşı Hoşgörülü Olmasına Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 18,604$ S.D: 12 P: 0,099		Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur				Toplam
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Yaş	14	Sayı 12	13	1	0	26
		% 46,2%	50,0%	3,8%	0,0%	100,0%
	15	Sayı 76	74	23	6	179
		% 42,5%	41,3%	12,8%	3,4%	100,0%
	16	Sayı 116	124	50	7	297
		% 39,1%	41,8%	16,8%	2,4%	100,0%
	17	Sayı 111	146	69	13	339
		% 32,7%	43,1%	20,4%	3,8%	100,0%
	18 üstü	Sayı 67	48	24	3	142
		% 47,2%	33,8%	16,9%	2,1%	100,0%
Toplam		Sayı 382	405	167	29	983
		% 38,9%	41,2%	17,0%	3,0%	100,0%

Tabloya göre, farklı yaşlardaki öğrencilerin “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine katılma oranları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. 14 yaşındaki örneklem grubu en yüksek %50,0 ile çoğu zaman, 15 yaşındakiler %42,5 ile her zaman, 16 yaşında olanlar %41,8 çoğu zaman, 17 %43,1 çoğu zaman cevabını verirken, 18 yaş ve üstü ise %47,2 ile her zaman cevabını vermektedirler.

Bu bulgular doğrultusunda, yaşları değişse de ortaöğretim çağındaki örneklem grubu öğrencilerinin genelinde, bu soruya benzer cevaplar verdiği görülmüştür. Yaklaşık %80 oranında ergenler, Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgilerin kendilerine hoşgörü, sevgi ve saygı gibi saldırganlık ve şiddetten uzak tutabilecek değerleri kazandırabildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla hoşgörü, sevgi, duyguları ve saygı gibi tutumları kazanan bireylerin şiddetten uzak kalabileceği söylenebilir. Bu bulgulara göre, araştırmanın “Din

Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders müfredatında işlenen dinî ahlaki konular gençleri şiddetten uzaklaştırıcı niteliktedir” şeklinde ifadesini bulan denencesi doğrulanmıştır.

DKAB ve meslek derslerindeki işlenen bir kısım değerler ergenler açısından aslında bir nevi hoşgörü eğitimidir. Dersin amaçları arasında da yer alan ahlaklı ve hoşgörülü davranma, eleştirel düşünme, problem çözme, kişisel ve sosyal değerlere önem verme, duygu yönetimi, sorumlu bir şekilde davranma, farklılıklara saygı, kendini ifade etme şeklindeki hedef davranışlarla öğrencilerin hoşgörü kavraması amaçlanmaktadır. Din öğretiminin bireye kazandırdığı kimlikle de yakın ilişkili olan hoşgörü konusunda Almanya’da yapılan bir araştırmanın bulgularıyla ilgili olarak Friedrich Schweitzer şöyle söyler: “Hoşgörü eğitimi, bireyleşmiş dinin sağlamadığı ya da muhtemelen sağlayamayacağı motivasyonel miras ve değeri sağlar. ‘Zayıf’ hoşgörü, zıt kanaatleri test edecek olan ‘güçlü’ hoşgörü adına arttırılıp genişletilebilir. Bu nedenle dini kimliklerin gelişimi, hoşgörü eğitiminin önemli bir görevidir.”²⁶²

Din öğretimi yoluyla kazanılacak hoşgörü sayesinde bireyin sadece yakın çevresiyle ilişkisi etkilenmeyecek, aynı zamanda diğer dinlerden olan insanlara karşı daha toleranslı davranabilecektir. Bu anlamda DKAB derslerinin katkısı kaçınılmazdır. Bu konuyla ilgili bir çalışmada Yıldız, farklı dinlere mensup insanların, ötekinin inanç ve yaşam biçimine karşı daha hoşgörülü kimseler haline gelebilmeleri oldukça önemlidir. Bu amaçla, DKAB dersinin İslam dini dışındaki dinler konusunun öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarında meydana getirebileceği zenginlik ve bunun toplum ve dünya barışına yapabileceği katkılar üzerinde durulmalıdır. Bu ders aslı fonksiyonlarını daha iyi yerine getirirse Müslüman ya da diğer dinlere mensup olan çocuklar, bu dersin yardımıyla hem çeşitli dinler hakkında bilgi alabilir hem de birbirlerine saygı duymayı öğreneceğini söylemektedir.²⁶³

²⁶² Friedrich Schweitzer, “*Din Eğitimi Dini Bireyleşme: Hoşgörü Eğitime Karşı Yeni Meydan Okumalar*”, (Çev. R. Kaymakcan ve T. Aksöz), **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:16, yıl: 2007, s. 174.

²⁶³ İlhan Yıldız, “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu Mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli Mi Olmalı?*”, **Türk Bilim Araştırma Dergisi (Tünav)**, yıl: 2009, cilt: 2, sayı: 2, s. 243.

Tablo 29. Din Öğretiminin Örneklemin Anne Tutumuna Göre İnsanlara Karşı Hoşgörülü Olmasına Etkisiyle İlgili Bulgular

		Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur				Toplam
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Anne Tutum	Koruyucu	Sayı 80	84	34	3	201
		% 39,8%	41,8%	16,9%	1,5%	100,0%
	Demokratik	Sayı 27	16	13	0	56
		% 48,2%	28,6%	23,2%	0,0%	100,0%
	İlgili	Sayı 145	153	55	7	360
		% 40,3%	42,5%	15,3%	1,9%	100,0%
Anne Tutum	İlgisiz	Sayı 3	12	2	1	18
		% 16,7%	66,7%	11,1%	5,6%	100,0%
Anne Tutum	Baskıcı	Sayı 31	31	33	2	97
		% 32,0%	32,0%	34,0%	2,1%	100,0%
Toplam		Sayı 80	84	34	3	201
		% 39,8%	41,8%	16,9%	1,5%	100,0%

Tabloya göre, annesi ilgisiz olan öğrencilerin “Din Kültürü ve Ahlak Bil./ Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine katılma oranları diğer çocuklara göre anlamlı derecede daha düşüktür. Annelerinin kendilerine karşı tutumları koruyucu olarak nitelendiren örneklemin bu soruya en yüksek %41,8 ile çoğu zaman, demokratik olanlar %48,2 ile her zaman, ilgili olanlar %42,5 ile çoğu zaman, ilgisiz olanlar %66,7 ile çoğu zaman şeklinde yer alırken, baskıcı olanlar ise %34 ile bazen cevabını vermişleridir.

Tablo 30. Din Öğretiminin Örneklemin Aile Dindarlık Düzeyine Göre İnsanlara Karşı Hoşgörülü Olmasına Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 80,781$ S.D: 6 P: 0,000*			Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur.				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzey	Çok Dindar	Sayı %	144 50,3%	104 36,4%	33 11,5%	5 1,7%	286 100,0%
	Dindar	Sayı %	222 35,9%	275 44,4%	108 17,4%	14 2,3%	619 100,0%
	Biraz Dindar	Sayı %	13 16,9%	24 31,2%	30 39,0%	10 13,0%	77 100,0%
Toplam		Sayı %	379 38,6%	403 41,0%	171 17,4%	29 3,0%	982 100,0%

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. Bu soruya %50,3 cevabıyla ailesi ‘çok dindar’ olanlar her zaman, ‘dindar’ olanlar %44,4 ile çoğu zaman, ‘biraz dindar’ olanlar 39,0% ile bazen cevabını vermişlerdir. Bu bulguya göre ailenin dindar yahut çok dindar oluşu ergen bireylerin çevresindeki insanlara karşı hoşgörü ve tolerans içinde olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Dini ahlaki değerler önem verip çocuklarını bu değerler çerçevesinde yetiştiren ebeveynlerin onlara bir anlamda hoşgörü eğitimi de verdiği söylenebilir. Aynı bakış açısıyla bu ebeveynler çocuklarına bu değerler ile sevgi ve saygı tecrübesi kazandırıp dış dünyaya karşı olumlu davranışlar sergilemesine imkân tanımaktadırlar.

Ailede ebeveynin ihmal etmemesi gereken hoşgörü eğitimi, fitrattan kaynaklanan her türlü farklılığı doğal kabul eden ve bu yönüyle de kınamaya yer vermeyen ahlâkî bir olgu olarak görülmelidir. Hoşgörünün temelinde fitrat vardır. Başka bir ifade ile ırk, dil, cinsiyet, inanç ve düşünce gibi insanın hiç bir müdahalesi olmadan doğuştan getirdiği temel olgu ve özellikler hoşgörü çerçevesi içerisinde yer alırken; insanın niyetleri, inanışların formu, davranış, yaşayış ve söylem biçimlerine

göre şekillenmiş, yani insanın iradesiyle form kazanmış bir takım değerler, bazen hoşgörü bazen de tolerans çerçevesi içerisinde yer alabilmektedirler.²⁶⁴

Eğitimin ilk başladığı yerin aile olması sebebiyle bireyler ilk bilgilerini aileden alır ve bunları giderek geliştirir. Aileden edinilen bu bilgiler olumlu ya da olumsuz olabilir. İyi ahlâk özelliklerinin hâkim olduğu bir ailede yetişen çocukların, ileriki yaşlarda toplumda görülen yanlış ve yıkıcı davranışlara sapma ihtimali daha zayıftır. Aile çevresinde edinilen alışkanlıkların sonraki yıllarda değişmesi imkânsız olmamakla birlikte zordur.²⁶⁵ Bu nedenle, çocuğun kişilik yapısında silinmesi kolay olmayan izler bırakan ilk çocukluk ve ergenlik döneminde ailenin dini bir yapıya sahip olması ve değerlerin eğitimi çok önemlidir.

Tablo 31. Din Öğretiminin Örneklemin Baba Tutumuna Göre Hayata Bakışta Olumlu Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 23,298$ S.D: 12 P: 0,025*			DKAB/Meslek Dersleri gibi dini-ahlaki dersler, benim hayata bakışına olumlu etkide bulundu				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Baba Tutum	Koruyucu	Sayı	65	63	30	7	165
		%	39,4%	38,2%	18,2%	4,2%	100,0%
	Demokratik	Sayı	50	35	15	3	103
		%	48,5%	34,0%	14,6%	2,9%	100,0%
	İlgili	Sayı	150	147	71	6	374
		%	40,1%	39,3%	19,0%	1,6%	100,0%
İlgisiz	Sayı	10	14	6	0	30	
	%	33,3%	46,7%	20,0%	0,0%	100,0%	
Baskıcı	Sayı	32	42	36	6	116	
	%	27,6%	36,2%	31,0%	5,2%	100,0%	
Toplam	Sayı	307	301	158	22	788	
	%	39,0%	38,2%	20,1%	2,8%	100,0%	

Tabloya göre, babası ilgisiz ve baskıcı olan öğrencilerin “DKAB/Meslek Dersleri gibi dini-ahlaki dersler, benim hayata bakışına olumlu etkide bulundu”

²⁶⁴ Ömer Aslan, “Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açısından Analitik Bir Yaklaşım”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, yıl: 2001, s. 377.

²⁶⁵ Yılmaz, “Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Yaygın Din Eğitimi Kurumları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, yıl: 2001, s. 336.

ifadesine katılma oranları diğer çocuklara göre anlamlı derecede daha düşüktür. Örneklemden alınan toplam cevaplara bakıldığında her zaman için %39,0, çoğu zaman % 38,2, bazen %20,1, hiç %2,8 şeklindedir. Dolayısıyla ebeveynin çocuklarına karşı eğitsel tutumları onların hayata bakışını olumlu ya da olumsuz etkileyebileceği gibi, şiddet ve saldırganlık eğilimini de azaltabilir.

Ailede otoritenin sembolü durumundaki babanın din karşısındaki tutumu ve çocuklarına uyguladığı eğitim şekli çocukların hayata bakışını derinden etkilemektedir. Zira din, hayatta bir anlam ve amaç arayan gencin dünyayı anlama ihtiyacını tatmin ederek, hayatını bir manalar bütünü olarak kuşatmakta, sorgulamalarına cevaplar vermekte, arayışlarına yanıtlar sunmaktadır. Böylece hayatının anlam kazanmasında önemli bir etken olmaktadır. Dini inanç ve değerler, çalkantılı ve buhranlı bir dönem yaşayan gençlerin amaçsızlıktan ve boşluk duygusundan kurtulmalarında, hayatlarına anlam, güven ve iç huzuru temin etmelerinde, sağlam bir kişilik ve olumlu bir hayat felsefesi geliştirmelerinde son derece etkili bir psikolojik güce sahip bulunmaktadır.²⁶⁶ Annenin dini tutum ve davranışları kadar babanın da bu anlamda olumlu tutum ve davranışlar sergilemesi ergenlerin DKAB ve meslek derslerindeki kazanımlarını artırmakta, onların hayata bakışlarına olumlu yönde etki etmektedir.

Tablo 32. Din Öğretiminin Örneklemin Ailesinin Dindarlık Düzeyine Göre Hayata Bakışta Olumlu Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 73,108$ S.D: 6 P: 0,000*			DKAB/Meslek Dersleri gibi dini-ahlaki dersler, benim hayata bakışıma olumlu etkide bulundu				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzeyi	Çok Dindar	Sayı %	150 52,4%	87 30,4%	39 13,6%	10 3,5%	286 100,0%
	Dindar	Sayı %	228 36,8%	265 42,8%	113 18,3%	13 2,1%	619 100,0%
	Biraz Dindar	Sayı %	13 16,9%	23 29,9%	35 45,5%	6 7,8%	77 100,0%
	Toplam	Sayı %	391 39,8%	375 38,2%	187 19,0%	29 3,0%	982 100,0%

²⁶⁶ Hökelekli, “Gençlik ve Din”, s. 18-19.

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “DKAB/Meslek Dersleri gibi dini-ahlaki dersler, benim hayata bakışıma olumlu etkide bulundu” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. Cevaplara bakıldığında aile dindarlık düzeyi ‘çok dindar’ olanlar %52,4, ‘Dindar’ için, %36,8 ‘Biraz Dindar’ için ise %16,9 her zaman cevabını vermişlerdir.

Doğan ve Tosun, Din derslerinin okullarda gerekliliği üzerinde dururken şunları söylerler: “İnsanın bu (inanma) duygusu hiçbir zaman yok olmaz. Asıl önemli nokta da burasıdır. Eğitimden beklenen görev, bu eksik ve yanlış doyurulmaları önlemektir. Ayrıca, eğitimde asıl olan, ferdin bedeni ve ruhi bütün yetenek ve ihtiyaçlarının sıra ile değil, birlikte ele alınması ve uyum içerisinde doyurulup geliştirilmesidir. Hâl böyle olunca, inanma gibi önemli bir duygu ve ihtiyacı, diğer duygu ve ihtiyaçların gerisinde bırakmak veya görmezden gelmeye çalışmak doğru değildir. Din öğretiminden beklenen, kişilerin inanma ihtiyaçlarını, doğru bilgi, duygu ve becerilerle doyurmalarına yardımcı olmaktır.”²⁶⁷ İşte DKAB derslerinde doğru bilgi, duygu ve becerilerle doyurulan öğrenciler gerçek hayatta de karşılaştıkları zorlukları, engelleri ve çatışmaları çözmeye çalışırken din öğretiminin de kendilerine kazandırdıklarını davranışa dönüştürebilmektedir. Davranışa dönüşen bu türlü dinî-ahlaki ilke ve kurallar aynı zamanda eğitimden beklenen bir görev olarak bireyin toplumsallaştırılmasını hedefine de hizmet etmektedir.

Okul, yaşayan modern toplumun beklenti ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Okulun temel hedefi, yaşadığı topluma bilgi birikimi ve deneyimleriyle yön verebilme gücüne ve çağdaş hayatın gereksinim ve beklentilerini karşılayacak donanıma sahip sağlıklı bireylerin yetiştirilmesidir. İsteyen herkese açık olan okul, toplum içinde yaşayan bütün kesimlerin dünya görüşüne ve din özgürlüğüne aynı mesafede durmalıdır. Bu nedenle okul, bir yandan toplumda yaşayan dini inanç ve dünya görüşlerine özgürlük sağlarken, öte yandan da bütün farklılıklara rağmen bir arada yaşamanın formülünü bularak toplum mozaiğini korumalıdır.²⁶⁸ Eğitim sistemimizde hedef davranışlar doğrultusunda her branş üzerine düşeni yapmak zorundadır. Bu bağlamda DKAB/Meslek dersleri ergenlerin kendilerini ve dünyayı

²⁶⁷ R.Doğan ve C. Tosun, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 7.

²⁶⁸ Yıldız, “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?*”, s. 253.

anlamlandırabilmeleri için eğitimciler açısından birer fırsat olarak görülmelidir. Okulda alınan din eğitiminin niteliği ergenlerin ihtiyaçları ile doğru orantılı olmalı, onların zihni gelişimine katkıda bulunabilmelidir.

Bu noktada din eğitiminin önemi bireyler açısından şu şekilde sıralanabilir:²⁶⁹

- “Din eğitimi insanın temel sorularına cevap verir. (“Ben kimim?”, “Nereden geldim?”, “Ölüm Nedir?”)
- Kültürümüzün genç nesle aktarılması için din eğitimi gereklidir.
- İslam dininin kendisi, Müslümanları, dini öğrenmek ve öğretmekle yükümlü kılar.
- Din eğitimi, yanlış ideolojilere, batıl inanç ve hurafelere saplanmayı önler.
- Din eğitimi, diğer dinlere karşı nasıl bir tavır alacağımızı da belirler.
- Dini kavramların doğru bir şekilde anlaşılması yeterli bir din eğitimi ile mümkündür.
- Toplumumuza ve kültürümüze yabancılaşmamak için yeni yetişen genç nesle din eğitimi verilmek durumundadır.”

Örneklem Grubunun verdiği cevap oranlarına bakarak DKAB ders kitapları ve İHL meslek dersleri kitap konularının muhteva olarak öğrenciler açısından faydalı olarak değerlendirildiği söylenebilir. Zira bu kitaplarla öğrenciler, formel anlamda temel dinî bilgi ve tecrübelerinin temelini atmaktadırlar. Ders kitaplarında İslam’ın iman, ibadetler, tevhit, ahiret, ahlak ve değerler, Hz. Muhammed’in hayatı gibi birçok önemli konuya yer verilmiştir. İşlenen bu konulardan öğrenciler, değer kazanımı çerçevesinde, kendilerine karşı sevgi ve saygı ilkesinden yola çıkarak, çevresine ve yaratıcısına karşı bu dünyadaki görevlerini daha iyi anlamaları mümkündür.

Din eğitiminin de amacı da esasen, bireyin ruh ve beden kabiliyetlerinin tümünü bir arada geliştirmektir. Bu amaç gerçekleştirilirken, bireyin zihin, irade, vicdan, duygu, dikkat ve alışkanlık gibi ruhsal yeteneklerin her birine gereken önem verilerek eğitim faaliyetleri düzenlenmelidir.²⁷⁰ Bu bağlamda ergenlerin beklentilerine de cevap verilmiş olacaktır.

²⁶⁹ Nevzat Y. Aşıkoğlu, “*Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi*”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi**, yıl: 1998, sayı:2, s. 48,49.

²⁷⁰ Halis Ayhan, **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yayınları, İstanbul, 1995, s. 27 vd.

Din eğitimi faaliyetlerinde değerlerin oluşturulmasında izlenecek bir başka yol ise Selçuk'un da belirttiği gibi temelde insana, düşünceye, ahlaki davranışlara, hürriyete ve kültürel mirasa saygıyı hedefleyen ve hassasiyetlere sahip bireyler yetiştirmeyi²⁷¹ temel ilkesi kabul eden bir din eğitimi faaliyeti, günümüz dünyasının çok ihtiyaç duyduğu sosyal barışın da sağlanmasında önemli katkı sağlayacaktır. Çünkü din eğitimiyle insanın olgun bir insan olarak yaşadığı toplumda yerini alması, kendi tabiatına toplumun değerlerine ve evrensel gerçeklere uygun olarak yetiştirilmesi amaçlanır. İslam'ın önem verdiği adalet, doğruluk, saygı, sevgi, hoşgörü ve yardımlaşma gibi erdemler, hemen her toplumda ulaşılmaya çalışılan değerlerdir. Ancak sosyal barış için son derece önemli olan bu değerlerin, sadece yasal zorlamalar yoluyla benimsetilmesi mümkün değildir. Ayrıca sosyal hayatın düzenli bir şekilde yürümesi için sadece yasalara uymak yetmez; toplumda yer edinmiş ortak değerlerin, insancıl ve barışçıl gücünden yararlanmak gerekecektir. Çalışma sahasına bakıldığında din eğitiminin böyle bir güce sahip olduğu söylenebilir.²⁷²

3.3. Demografik Değişkenlere Göre Ahlaki Tutumlarla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Tablo 33. Dinî Ahlaki Öğütlerle, Örneklemin Aile Dindarlık Düzeyine Göre Hayattaki Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 67,075$ S.D: 6 P: 0,000*			Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzey	Çok Dindar	Sayı %	245 85,7%	36 12,6%	5 1,7%	0 0,0%	286 100,0%
	Dindar	Sayı %	467 75,4%	131 21,2%	20 3,2%	1 0,2%	619 100,0%
	Biraz Dindar	Sayı %	35 45,5%	30 39,0%	11 14,3%	1 1,3%	77 100,0%
Toplam		Sayı %	747 76,1%	197 20,1%	36 3,7%	2 ,2%	982 100,0%

²⁷¹ Mualla Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, yıl:1997, sayı: 4, s. 148-158.

²⁷² Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.72.

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. Toplam oranlara bakıldığında her zaman %76,1, çoğu zaman %20,1, bazen %3,7, hiç cevabını verenler ise %0,2 şeklindedir.

Toplumun en küçük birimi olan aileden, en büyük örgütlere kadar bütün gruplar, insanların günlük hayatta birbirleri ile olan zorunlu veya isteğe bağlı ilişkileri sonunda belirli bir yapı kazanırlar. İnsanların bu yapı içerisinde varlıklarını sürdürmeleri veya dışlanmaları, bunların, kişisel veya toplumsal değerleri ile değer yargılarına bağlıdır. Ailenin değer yargıları içerisinde dinin ve ahlakın önemli yer tutması aynı şekilde ergenlerin ilişkide bulunduğu bütün çevresine de etki eder. Böylece birey, sahip olduğu inanç ve değerler vasıtası ile olaylar veya kişiler hakkındaki kendi değerlendirmelerini yaparak, kendi iyi ve kötüsünü bularak, kendi hareket tarzını belirler.

Tablo 34. Dinî Ahlaki Öğütlerle, Örneklemin Aile Dindarlık Düzeyine Göre Değer Oluşturmaya Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 48,771$ S.D: 6 P: 0,000*			Dini-ahlaki öğütler benim kendi değerlerimi oluşturmamda katkı sağlıyor				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzey	Çok Dindar	Sayı	156	105	24	1	286
		%	54,5%	36,7%	8,4%	0,3%	100,0%
	Dindar	Sayı	256	270	87	6	619
		%	41,4%	43,6%	14,1%	1,0%	100,0%
Toplam	Biraz Dindar	Sayı	21	28	25	3	77
		%	27,3%	36,4%	32,5%	3,9%	100,0%
		Sayı	433	403	136	10	982
		%	44,1%	41,0%	13,8%	1,0%	100,0%

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “Dini-ahlaki öğütler benim kendi değerlerimi oluşturmamda katkı sağlıyor” ifadesine katılma oranı da düşmektedir.

Yüksek bir oranla örneklem grubunun dinî-ahlaki derslerin bireyin hayata bakışını olumlu yönde etkilediğini söylemesi dikkat çekicidir. Zira karşılıklı etkileşimin

söz konusu olduğu din ve ahlak eğitiminin amacı da budur. Aydın bu konuda şunları söyler:

“Ahlak eğitiminin amacı; bireyin ahlaki bir kişilik geliştirmesinin sağlanmasıdır. Bireyin ahlaki özelliklerle donanmış olması bireysel ahlakın hedefi olup ahlak eğitimi ile kazandırılır. Bireyin eğitilmesi, bireyin içinde yer aldığı diğer ortamlarda yani aile, toplum, devlet, iş vb. alanlarda ahlakın hâkim olmasını sağlayacaktır... Bireysel ve sosyal yönü olan birey tüm bu alanlarda ahlaklı olmayı, yine bu alanların verdiği ahlak eğitimi sayesinde gerçekleştirecek, aynı zamanda kendisi de onları etkileyecek ve şekillendirecektir.”²⁷³

İnsan yaratılıştan üstün özelliklerle, mükemmel bir ruhi dokuya sahip olarak dünyaya gelmesine rağmen fiziksel, zihinsel ve ahlâki olgunluğa kavuşuncaya kadar uzun süre geçmektedir. Birey bu süre içinde kendi kendine yetmeyip yetişkinlerin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Onun nasıl bir kişiliğe sahip olacağına, hangi değerleri edineceğine kendisi değil büyükler karar vermektedir. Birey her türlü etkiye açık olduğu için anne baba onu ne şekilde etkiliyorsa çocuk o şekilde etkilenip o etkilerle şekillenmektedir. Bu durum çocuk yetiştiren büyükler için ciddi bir sorumluluktur. Anne ve babanın bu sorumluluğu en iyi şekilde nasıl yerine getirecekleri konusu önemli bir ailede din eğitimi problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁴ Bu sorumluluğu üstlenen ailelerin dindarlık düzeyi, ergenlerin kendi değer yargılarını oluşturmalarında oldukça önemli bir konumdadır.

²⁷³ Mehmet Zeki Aydın, **Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi**, Dem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23.

²⁷⁴ Cebeci, **Ailede Din Eğitimi**, s. 2.

Tablo 35. Dinî Ahlakî Öğütlerle, Örneklemin Sosyo Ekonomik Duruma Göre Çevreye Saygılı olmayla İlgili Bulgular

χ^2 : 16,623 S.D: 4 P: 0,002*			Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir		Toplam
			Katılıyorum	Katılmıyorum	
Sosyo Ekonomik Durum	Düşük	Sayı %	34 97,1%	1 2,9%	35 100,0%
	Ortanın Altı	Sayı %	51 92,7%	4 7,3%	55 100,0%
	Orta	Sayı %	594 97,5%	15 2,5%	609 100,0%
	Ortanın Üstü	Sayı %	254 98,4%	4 1,6%	258 100,0%
	Üst	Sayı %	40 88,9%	5 11,1%	45 100,0%
	Toplam	Sayı %	973 97,1%	29 2,9%	1002 100,0%

Tabloya göre, sosyo ekonomik durumu üst öğrencilerin “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılma oranı diğer sosyo ekonomik durumdaki çocuklardan daha düşüktür. Soruya katılıyorum cevabını verenler %97,1 iken, katılmayanlar %2,9 oranında kalmışlardır. Bu bulguya göre, sosyo ekonomik durumu düşük, ortanın altı, orta ve ortanın üstü olan öğrencilerin başkalarının hakkına saygılı olmanın dünyayı daha yaşanır hale getireceğine ilişkin kanaatleri daha güçlü görünmektedir. Bu fikrin oluşmasında ergenlerin içinde buldukları sosyo ekonomik durum arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 36. Dinî Ahlakî Öğütlerle, Örneklemin Baba Tutumuna Göre Ahlak-Çevre İlişkisi İle İlgili Bulgular

		Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım		Toplam	
		Katılıyorum	Katılmıyorum		
χ^2 : 13,670					
S.D: 4					
P: 0,008*					
Baba Tutum	Koruyucu	Sayı	126	39	165
		%	76,4%	23,6%	100,0%
	Demokratik	Sayı	84	19	103
		%	81,6%	18,4%	100,0%
	İlgili	Sayı	293	81	374
		%	78,3%	21,7%	100,0%
İlgisiz	Sayı	20	10	30	
	%	66,7%	33,3%	100,0%	
Baskıcı	Sayı	74	42	116	
	%	63,8%	36,2%	100,0%	
Toplam	Sayı	597	191	788	
	%	75,8%	24,2%	100,0%	

Tabloya göre, babası ilgisiz ve baskıcı olan öğrencilerin “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılma oranları diğer çocuklara göre anlamlı derecede daha düşüktür. Soruya katılıyorum cevabını verenler %75,8 iken, katılmayanlar %24,2 oranındadırlar. Dolayısıyla baba tutumu koruyucu, demokratik ve ilgili olarak algılanan bireylerin iyi ve ahlaklı olma konusunda diğerlerine göre daha fazla katılım göstermektedirler. Ailede babanın önemini gösteren bu bulgular, ergenler tarafından da vurgulanmıştır.

Ergenlerin ahlakı ön planda tutması demek, Allah'a, peygambere, anne ve babasına, çevresine, içinde yaşadığı topluma ve milletinin değerlerine karşı bir birey olarak sorumluluklarını yerine getirmesiyle açıklanabilir. Elbette ki insanın doğasında hayra eğilimli olduğu gibi, kötülüğe de eğilimli olan duygular da vardır. Sosyal bir varlık olarak insan çevresinden etkilenen, özellikle gelişim çağlarında rol modellere muhtaç olan bir özelliktedir. Bu nedenle çevrenin iyi ahlaklı olması bireyin hayatını derinden etkileyebileceği gibi, tek başına bireyler de iyi ve ahlaklı olmak suretiyle

ailenin ferdi, okulun öğrencisi, dışarıda bir arkadaş rollerinin hepsinde hayat şekli ve davranışlarıyla çevresine örnek teşkil edebilecektir.

İslam'ın ahlaki değerleri insan aklıyla çelişmediği gibi insan zihni tarafından evrensel olarak kabul edilen değerlerdir. Ayrıca bu değerler insanın yapısına, dünyadaki konumuna ve işlevine yani doğal düzene uygundur. İnsanı bu doğal düzen ve işlevine aykırı davranmaya zorlamaz aksine bunu destekler ve yol gösterir.²⁷⁵

Gençlik yıllarında değerlerin eğitimi ise diğer yaş dönemlerine göre daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü değer ve anlam duyguları insanın kendine, diğer insanlara, çevreye hayata, ölüme bakışını ve tavrını belirleyen, bunlarla ilişkisini hayati düzeyde etkileyen önemli duygulardır. İnsanın gelişim dönemleri incelendiğinde, değer ve anlam duygularına tatmin arayışının en şiddetli bir şekilde yaşandığı dönem, buluş ile başlayan gençlik yıllarıdır.²⁷⁶ Bireyin 'topluma girişi' olarak değerlendirebileceğimiz gençlik yıllarında verilen eğitim çerçevesinde ahlaki değerler onların kişilik yapılarını olumlu yönde değiştirecek içsel dinamikler konumundadır.

Kale, değerler eğitiminin hedefi konusunda: "Etik eğitimi olarak da adlandırılabilir bir değerler eğitiminin hedefi, kendini tanımlama, kendini anlama ve kendini tamamlama gibi pratiksel süreçlerden geçirdiği insanın yetilerini en üst düzeye ulaştırarak, iyi hayat yaşamasını" sağlamaktır. Böyle bir eğitimde süreç merkezli bir program anlayışıyla aktif, deneysel ve somut problem çözümlerine dayalı bir müfredat programla ve böyle bir eğitimin tekniğini çok iyi bilen eğitimciler eliyle mümkün olabilir... İnsanın "değeri", insanın diğer canlılar arasındaki özel yerini, olanaklarını temel alacak bir değerler eğitiminde insanın değerlerinin yaşantı ve eylemlerle bağlantılı olup, kişinin ilişkilerinde belirleyici bir rol oynadığı, böylece de sevgi, saygı, dürüstlük güven, özgürlük, doğruluk, gibi etik değerlerin korunduğu kişi yaşantı ve eylemlerinin değerli kişi yaşantı ve eylemleri hâline geleceği irdelenip, her koşulda değerlerin bilgisini de hesaba katarak eylemde bulunmanın önemi vurgulanır"²⁷⁷ demektedir.

²⁷⁵ A. Sıdika Oktay, "İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlaka Etkileri", **Değerler ve Eğitim**, s. 140.

²⁷⁶ Turgay Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", **Etkili Din Öğretimi** (Ed: Şaban Karaköse), Tedef Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52.

²⁷⁷ Kale, "Nasıl Bir Değerler Eğitimi", **Değerler ve Eğitim**, s. 319.

3.4. Demografik Değişkenlere Göre Dinin Olumlu Etkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 37. Sosyo Ekonomik Durumuna Göre İbadetlerin Olumlu Etkisi ile İlgili Bulgular

		İnançlı biri olarak yaptığım (günlük, haftalık veya yıllık) ibadetler beni olumlu yönde geliştirir ve iç huzuru verir				Toplam	
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç		
$\chi^2 : 31,965$ S.D: 12 P: 0,001*							
Sosyo Ekonomik Durum	Düşük	Sayı 18 %	51,4%	10 28,6%	6 17,1%	1 2,9%	35 100,0%
	Ortanın Altı	Sayı 35 %	63,6%	11 20,0%	9 16,4%	0 0,0%	55 100,0%
	Orta	Sayı 388 %	63,7%	170 27,9%	46 7,6%	5 0,8%	609 100,0%
	Ortanın Üstü	Sayı 174 %	67,4%	60 23,3%	19 7,4%	5 1,9%	258 100,0%
	Üst	Sayı 36 %	80,0%	4 8,9%	2 4,4%	3 6,7%	45 100,0%
	Toplam	Sayı 651 %	65,0%	255 25,4%	82 8,2%	14 1,4%	1002 100,0%

Tabloya göre, düşük sosyo ekonomik seviyedeki öğrencilerin “İnançlı biri olarak yaptığım (günlük, haftalık veya yıllık) ibadetler beni olumlu yönde geliştirir ve iç huzuru verir” ifadesine katılma oranları diğer sosyo ekonomik seviyedeki çocuklardan daha düşük iken, üst sosyo ekonomik seviyedeki öğrencilerin katılma oranları ise diğer sosyo ekonomik seviyedeki çocuklardan daha yüksektir. Toplamda bu soruya her zaman diyenler %65,0 iken, çoğu zaman %25,4, bazen %8,2 ve hiç diyenler ise %1,4 şeklindedir.

Bu bulguya göre, kaynağını inançlardan alan ibadetlerin insana kazandıracığı olumlu tutumların, düşük sosyo ekonomik düzeydeki öğrencilere etkisi azalmaktadır. Aile içindeki gerilimler, şiddet vb. olduğu kadar bireyin mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesinde ekonomik etkenlerde doğrudan etkilemektedir. Ekonomik açıdan rahat bir hayat süren bireylerin kaygı düzeyleri daha düşük olacağından ibadetlerden alacağı haz da daha fazla olabilmektedir.

Bir toplumda gençlerin geleceğe ilişkin beklentileri o toplumun gelişim çizgisini ve dinamiğini belirleyen önemli etkenlerdendir.

Tablo 38. Aile Dindarlık Düzeyine Göre İbadetlerin Olumlu Etkisi ile İlgili Bulgular

$\chi^2 : 52,849$ S.D: 6 P: 0,000*			İnançlı biri olarak yaptığım (günlük, haftalık veya yıllık) ibadetler beni olumlu yönde geliştirir ve iç huzuru verir				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzey	Çok Dindar	Sayı %	214 74,8%	51 17,8%	17 5,9%	4 1,4%	286 100,0%
	Dindar	Sayı %	396 64,0%	173 27,9%	46 7,4%	4 0,6%	619 100,0%
	Biraz Dindar	Sayı %	34 44,2%	22 28,6%	16 20,8%	5 6,5%	77 100,0%
		Sayı %	644 65,6%	246 25,1%	79 8,0%	13 1,3%	982 100,0%
Toplam							

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “İnançlı biri olarak yaptığım (günlük, haftalık veya yıllık) ibadetler beni olumlu yönde geliştirir ve iç huzuru verir” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. İnanç iç huzuru ilişkisine yönelik bu soruya verilen cevaplar toplamda %65,6 ile her zaman, %25,1 ile çoğu zaman, %8,0 ile bazen iken, hiç cevabını verenler ise %1,3 oranındadırlar.

“İnançlı biri olarak yaptığım (günlük, haftalık veya yıllık) ibadetler beni olumlu yönde geliştirir ve iç huzuru verir” sorusuna verilen cevaplar çerçevesinde, ibadetlerin ergenler açısından düşünce ve davranışlara olumlu etkisi söz konusu olup, “İçselleştirilen dinî inanç ve ibadetler kişiyi şiddete başvurmaktan alıkoyar” şeklinde yer alan 5. denencenin doğrulandığı anlaşılmaktadır.

Dinin öngördüğü ibadetlerin insan karakteri üzerinde düzenleyici, sağlamlaştırıcı ve yönlendirici etkileri vardır. Bütün ibadetler bireylerin fikir ve tutumlarını iyiye ve doğruya yönlendirerek ve onları olgunlaştırarak güzel davranışlar sergilemelerini sağlarlar. Bu şuurla yaratıcısına bağlanan ve ibadet eden insan kötülükten kaçınarak kendisine olan güvenini artırmakla beraber büyük ruhsal destek kazanır, kişiliğini sağlamlaştırır, sabrını ve olumlu hayat felsefesini, sevincini geliştirir. Ayrıca ibadetler insandaki olumsuz arzu ve istekleri engelleyerek onları düzenler ve kişiliği geliştirmede

önemli katkılar sağlarlar. Gerçek ibadetin amacı da içi değiştirmek, aşağı derecelerden ve isteklerden yukarılara çıkmak şeklinde özetlenebilir.²⁷⁸

İbadet kelimesi; hizmet etmek, kulluk etmek anlamlarına gelen bir çeşit faaliyettir. Hizmet etmek, gelişigüzel değil, geçerli bir amaca yönelik olarak bilinçli bir biçimde yapıldığı zaman değerlidir. İbadet düşüncesiyle iradesini kontrol altında tutabilen bireyler iç huzurunu da elde ederler. İbadetlerin çok önemli bir özelliği de insanın ruh ve beden sağlığını dengede tutmaktır.

Günlük faaliyetlerinde ergenlerin basit yapıp etmelerini ibadet gözüyle görebilmeleri çok önemlidir. Konuşma dilinde ibadet kelimesi çoğu zaman dar anlamıyla kullanılır. Namaz, hac, zekât, oruç gibi. Bunlar inanan insanın Allahın emirleri olarak kendisini yapmaya mecbur saydığı, vakit ve şekilleri belli, törenli ibadetlerdir. Geniş anlamda ise faaliyetlerin hepsi ibadettir. İnsan ister inanmış, isterse inanmamış olsun, ister doğru yapmış isterse yanlış yapmış olsun fark etmez. İnsan yaratılmış bir varlık olarak varlıklar dünyasındaki bütünü bir parçasıdır. O parçanın görevi ne ise onu yerine getirmektedir. İnsan kendini fark ettiğinde, kendisini bir aileye ve bir topluma mensup olarak bulmaktadır. Sonra da, bütün diğer varlıklarla birlikte yaratılmış bir kul olarak, amacı ne olursa olsun kulluğunu icra ediyor demektir. İnsan bu durumun bilincine vardığı zaman ise işler değişmektedir. O zaman kulluk *ibadete*, yapılan hizmetler ise *amele* dönüşmektedir.²⁷⁹

Hayatımızı anlamlandıracak namaz, oruç, zekat, hac vb. farz ve nafilâ dinî ibadetler insanın yaratıcısı ile ilişkisini canlı tutarak davranışlarına dikkat etmesini, Tanrı sevgisi ile insan sevgisini, hatta bütün varlıklara sevgiyi birleştirmesini hedef alır. DKAB derslerinde öğrenciler toplu ibadetlere veya onları izlemek üzere görevlendirilmelidirler. Ardından yaşadıkları tecrübeleri sınıfta anlatabilir, arkadaşları ve öğretmenleri ile birlikte bu tecrübeler üzerinde konuşabilirler. İbadet yoluyla terbiye adını da verebileceğimiz böylesi bir eğitimde şu hususa öğrencilerin dikkati çekilmelidir: Namaz, hac gibi törenli ibadetlerin insanlar tarafından değil, Allah tarafından konulmuş olduğu, insanlar tarafından kaldırılamayacağı gerçeği de fark ettirilmelidir. Bu ibadetleri yapanların yanı sıra yapmayanların da bulunabileceği, ibadetin Allah ile insan arasındaki özel bir mesele olduğu, yapmayanların

²⁷⁸ Akif Hayta, “U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 9, sayı: 9, yıl: 2000, s. 491.

²⁷⁹ Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 94-95.

zorlanamayacağı, yapanlara ise saygı ve kolaylık gösterilmesi gerektiği öğrenciler açısından mutlaka bilinmelidir.²⁸⁰ Bu doğrultuda, ibadetleri layıkıyla anlayan ve hayatında da uygulama çalışan bireylerin saldırganlık, şiddet ve kötülük içeren düşünce ve davranışların dinle, dinî hayatla iç içe olamayacağını idrak edecektir. Kur'an'da Namaz örneği verilerek şöyle buyrulur: “(Resulüm!) Kitaptan sana vahyedileni oku ve namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, hayâsızlıktan ve kötü şeyden alıkoyar.”²⁸¹

Tablo 39. Aile Dindarlık Düzeyine Göre Sabır Kavramıyla İlgili Bulgular

χ^2 : 36,304 S.D: 6 P: 0,000*			Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzeyi	Çok Dindar	Sayı %	118 41,3%	108 37,8%	53 18,5%	7 2,4%	286 100,0%
	Dindar	Sayı %	191 30,9%	263 42,5%	141 22,8%	24 3,9%	619 100,0%
	Biraz Dindar	Sayı %	16 20,8%	27 35,1%	23 29,9%	11 14,3%	77 100,0%
	Toplam	Sayı %	325 33,1%	398 40,5%	217 22,1%	42 4,3%	982 100,0%

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. Ailenin dindarlık düzeyinin tespiti ise öğrencilerin kendi algılamalarına göredir. Sabır konusunda bu sorular için en yüksek ortalama %40,5 ile çoğu zaman iken, en düşük olarak ise %4,3 ile hiç cevabını verenler yer almaktadır.

Sabır, insanın günlük hayatında karşı karşıya kaldığı acıya, üzüntüye veya bir güçlüğe karşı direnme, katlanma, dayanma, tahammül etmedir. Sabretmek; zorluk, güçlük ve kötülöklere direnç göstermek, haksızlıklar karşısında kendini anlık tepkilerden korumak ve düzelmesi için gayret etmek demektir. Elde edilemeyen şeyler için kendini kontrol altında tutmak, isteklerine hâkim olmakla beraber, acele etmeden,

²⁸⁰ Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 96-97.

²⁸¹ 29/Ankebût, 45.

telaşlı davranmadan iş yapmak anlamlarını içerir. Kararlı ve azimli olmak, sebat etmek de sabır kavramıyla ilişkilidir.

İslam insana saygı, adalet, merhamet, şefkat, doğruluk, hoşgörölü olma ve sabır gibi pek çok din ve kültür tarafından evrensel kabul edilen değerlere sahiptir. Bu değerlerin bireylerin zihninde ve gönlünde yer bulması, onun hayatından bir parça olması ailede ve okulda verilen eğitimin bu amaçlara göre yapılması ve bilinçli bir şekilde anlamlandırılması ile mümkündür.

Tablo 40. Aile Türüne Göre Ahiret İnancının İnsan Hayatına Etkisiyle İlgili Bulgular

$\chi^2 : 9,772$ S.D: 3 P: 0,021*			Birisine kötölük yapmayı düşündüğümde, ahirette bunun hesabının benden sorulacağı aklıma gelir ve vazgeçerim				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Türü	Çekirdek Aile	Sayı %	393 43,6%	321 35,6%	161 17,9%	26 2,9%	901 100,0%
	Geniş Aile	Sayı %	63 56,3%	36 32,1%	9 8,0%	4 3,6%	112 100,0%
Toplam		Sayı %	456 45,0%	357 35,2%	170 16,8%	30 3,0%	1013 100,0%

Tabloya göre, çekirdek ailedeki öğrencilerin “Birisine kötölük yapmayı düşündüğümde, ahirette bunun hesabının benden sorulacağı aklıma gelir ve vazgeçerim” ifadesine katılma oranları geniş ailedeki çocuklara oranla anlamlı derecede daha düşüktür. Cevaplara verilen oranlar her zaman için %45, çoğu zaman için %35,2, bazen için %16,8, hiç cevabını verenler için ise %3 şeklinde dağılmaktadır. Bu sonuca göre geniş ailede yaşayan bireylerin ahiret inancı, çekirdek ailede yaşayan bireylere göre daha fazla oluşmuş görünmektedir. Aile üyelerine büyüklerin dâhil olması bu konuda ergenler üzerinde eğitici bir etkiye sahiptir. Geniş ailede yer alabilecek dede, nine, hala, dayı vs. gibi akrabaların ahiret inancı konusundaki konuşmalarından yahut yapıp etmelerinden ailede yetişen çocukları etkiledikleri söylenebilir.

Hayata anlam katan dini değer ve inançlar arasında sayabileceğimiz ahiret inancı, bir yandan bireye sorumluluk duygusu kazandırıp ve onun ahlaki gelişmesine katkıda bulunurken öte yandan, ölümle ilgili kaygılarını azaltır. Ahiret inancı, insanın

içindeki ebedi olma ve adalet duygusuna cevap vermek bakımından da önem taşımaktadır. Sıkıntılardan kurtulup ebedi huzura ulaşma, Allah'ın rızasını elde etme ideali insan da yaşama sevincine yol açar, dünyanın ıstıraplarına karşı tahammül gücü verir.²⁸² Bu yönüyle dini inançlar, insanın hayatına yön vermesiyle, eylemlerini açıklamasıyla ve bir bütün olarak yaşamını kuşatmasıyla onun anlam arayışına katkıda bulunur ve insanların eylemlerinin sadece bu dünya ile sınırlı olmadığını hatırlatır.

Bu bulguya bakarak araştırmanın “İslam dininin öngördüğü ahiret vb. inançlar inananların davranışlarını düzenler” şeklinde yer alan denencesinin doğrulandığını söyleyebiliriz. Ergen bireyler ahiret vb. İslâm'ın temel esaslarını davranışlarına pozitif katkısı olduğunu, bireysel ve toplumsal değerlerinin bu çerçevede oluştuğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 41. Aile Dindarlık Düzeyine Göre Şiddetten Kaçınma İlgili Bulgular

χ^2 : 65,285 S.D: 6 P: 0,000*			Dini inançların şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor				Toplam
			Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç	
Aile Dindarlık Düzey	Çok Dindar	Sayı %	138 48,3%	92 32,2%	48 16,8%	8 2,8%	286 100,0%
	Dindar	Sayı %	204 33,0%	245 39,6%	146 23,6%	24 3,9%	619 100,0%
	Biraz Dindar	Sayı %	11 14,3%	22 28,6%	33 42,9%	11 14,3%	77 100,0%
	Toplam	Sayı %	353 35,9%	359 36,6%	227 23,1%	43 4,4%	982 100,0%

Tabloya göre, ailenin dindarlık düzeyi düştükçe “Dini inançların şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine katılma oranı da düşmektedir. Cevaplara bakıldığında toplamda soruya her zaman cevabını verenler için %35,9, çoğu zaman için 36,6, bazen için %23,1, hiç cevabı için ise %4,4 şeklinde dağılmaktadır. Dolayısıyla ergenler üzerinde dini inancın, şiddet davranışlarını azaltma konusunda etkin bir rolü söz konusudur. Bu sonuçlara göre çalışmanın 6 ve 7. denenceleri doğrulanmıştır.

²⁸² Günay Tümer, **İslam Ansiklopedisi “Din” maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 9, İstanbul, 1994.

Şiddet davranışları ve dolayısıyla saldırganlıkla dini inançlar arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu gösteren bu bulgular, ergenlerin dine verdikleri öneme de işaret etmektedir. Bireylerin sahip oldukları dini inançlar onlara kendisine ve başkasına zarar vermeyi, suç işlemeyi, yalan ve kötü söz söylemeyi vb. birçok kötü davranışı yasakladığı için şiddete giden bütün yolları kapatmaktadır. Dinin amacını da ortaya koyan bu etkiler ruh sağlığını koruyucu, bireysel ve sosyal hayatı düzenleyici niteliktedir. Birey ve toplum hayatında dinin yeri farklı açılardan ele alınabilir. Dinlerin hak ve adaleti savunmaları; insanların iyi ahlaklı olmalarını, insanlara iyi davranmalarını, insanlara saygı duymalarını sağlamaları, açısından değer kaynağı olması sebebiyle toplum yaşamına olumlu katkılarıdır.

İslam dini de diğer inanç sistemleri gibi insanın hem kendisi hem de çevresi ile uyumlu bir hayat sürmesini ister. Bu nedenle bireyin bütün ilişkilerine değerler getirerek ahlaki bir hayatı ön görür. Bireyin bu şekilde bir hayat sürmesi için İslam dini adalet, doğruluk, ölçülülük, hoşgörü, utanma, yumuşak huyluluk, güvenilir olmak, sabır ve cömertlik gibi bir dizi değerlerin hayata geçirmesini istemektedir.²⁸³

Nitekim Koç tarafından yapılan bir araştırmada²⁸⁴ da dindarlık düzeyi yükseldikçe saldırganlığın azaldığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Bu bulguları dinin bireylerin hayatını düzenlediği, olumlu davranış ve tutumların oluşturulmasını sağladığı için şiddet ve saldırganlık konusunda önleyici bir rol oynadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Ergenler açısından dünyayı anlama, hayatta bir amaç bulma açısından dini inançlar büyük bir destek sağlamakta, hayat bakışta iyimser bir karakter kazandırmaktadır. Kişilik yapısında ergenler için bir bütünlük ve denge unsuru olmaktadır. Hökekleli'nin yaptığı bir araştırma sonucunda da dini inançların gençlerin ruh sağlığı üzerinde de olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.²⁸⁵ Bireysel ve toplumsal açıdan ergen gelişimine katkıda bulunan dini inançlar ergenlerin olumlu davranışlar sergilemesini sağladığı için şiddet ve saldırganlık ile ilgili davranışlarda da iç kontrol mekanizmasını harekete geçirdiği söylenebilir.

²⁸³ Recep Kılıç, **Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlak**, TDV yayınları, Ankara, 1995, s. 45-72.

²⁸⁴ Bozkurt Koç, **Okullarda Şiddet; Lise Öğrencilerinde Şiddet, Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009, s. 407.

²⁸⁵ Hökekleli, "*Gençlik ve Din*", s. 22.

Dini inançların müntesiplerine öngördüğü ibadet ve dua gibi fenomenler de gençlerin iç dünyasını zenginleştirip ruh sağlıklarını korumalarında yardımcı olmaktadır. Kendisini Allah'a bağlı olarak gören bireyler kendilerini O'na karşı sorumlu hissederler ve davranışlarında bunun etkisini yansıtırlar. Kendisine ve yaşadığı topluma karşı sorumluluk duyup, birlik duygusu içinde hareket ederler.²⁸⁶ İbadet ve ruh sağlığı konusunda gençler üzerinde yaptığı bir araştırmada Hayta, dini hayat ve ibadetler sayesinde gençlerin, şiddetli sıkıntı, kaygı, öfke duygularını, büyük olumsuz düşünce değişimlerini daha az yaşamakta olduklarını ve ruh sağlığı açısından hayatın belki de en zor dönemi sayılan gençlik yıllarını daha az sıkıntılarla aştıklarını ifade etmektedir.²⁸⁷

Tabloya göre, babası baskıcı olan öğrencilerin “Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine katılma oranları diğer çocuklara göre anlamlı derecede daha düşüktür.

3.5. Din Öğretimine Yönelik Soruların Saldırganlık Ölçeği ile Karşılaştırılması

Tablo 42. Din Öğretimi Saldırganlık İlişkisi İle İlgili Bulgular

Ölçekler		N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	310	25,97	7,808	30,273	0,000*
	Çoğu Zaman	315	27,27	7,287		
	Bazen	320	30,11	7,031		
	Hiç	70	33,59	8,128		
Atılgnlık Ölçeği	Her Zaman	310	38,64	6,893	3,655	0,052
	Çoğu Zaman	315	37,28	6,048		
	Bazen	320	37,10	6,192		
	Hiç	70	38,11	7,280		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	310	26,38	8,520	22,380	0,000*
	Çoğu Zaman	315	27,15	7,475		
	Bazen	320	30,88	6,951		
	Hiç	70	30,00	6,916		
Toplam Saldırganlık	Her Zaman	310	90,98	18,377	17,284	0,000*
	Çoğu Zaman	315	91,70	15,534		
	Bazen	320	98,09	14,951		
	Hiç	70	101,70	17,359		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı

²⁸⁶ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s. 213.

²⁸⁷ Hayta, “U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı”, s. 504.

oluyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 25,97, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,27, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,11 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 33,59’dur. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	310	A (25,97)		
Çoğu Zaman	315	A (27,27)		
Bazen	320		B (30,11)	
Hiç	70			C (33,59)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

“Atılğanlık” için “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine verilen cevaplarda anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

“Edilgen Saldırganlık” için “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 26,38, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,15, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,88 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 30’dur. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	310	A (26,38)	
Çoğu Zaman	315	A (27,15)	
Hiç	70		B (30,00)
Bazen	320		B (30,88)

Buna göre, ifadeye her zaman ve çoğu zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç ve bazen cevabı verenlere göre daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık” için “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 90,98, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 91,70, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 98,09 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 101,70’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	310	A (90,98)	
Çoğu Zaman	315	A (91,70)	
Bazen	320		B (98,09)
Hiç	70		B (101,70)

Buna göre, ifadeye her zaman ve çoğu zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç ve bazen cevabı verenlere göre daha düşüktür.

Araştırmanın “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders müfredatında işlenen dinî ahlaki konular gençleri şiddetten uzaklaştırıcı niteliktedir” şeklinde ifadesini bulan denence yukarıdaki sonuçlar göz önüne alındığında doğrulanmıştır. Bireylere aile ve okul ortamında verilen din eğitimi, hayatın ilk yıllarından itibaren insanı daha çok ruhen

ve zihnen geliştirip, yaşadığı toplumda iyi bir birey olarak yetişmesini hedefler. Bu hedefler arasında duygu ve düşünceye, yani davranışlara olumlu yön vermek, kişiliği geliştirmek de vardır.

Tablo 43. Hadis/Kıssa Öğrenimi ve Saldırganlık İlişkisi

Ölçekler		N	\bar{x}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	529	27,14	7,915	13,140	0,000*
	Çoğu Zaman	374	28,64	7,342		
	Bazen	104	31,45	6,870		
	Hiç	8	36,25	8,730		
Atılganlık Ölçeği	Her Zaman	529	38,36	6,363	4,000	0,008*
	Çoğu Zaman	374	37,01	6,521		
	Bazen	104	36,80	6,427		
	Hiç	8	37,00	8,569		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	529	27,29	8,112	9,932	0,000*
	Çoğu Zaman	374	28,81	7,555		
	Bazen	104	30,84	6,600		
	Hiç	8	36,13	6,175		
Toplam Saldırganlık	Her Zaman	529	92,80	17,368	6,467	0,000*
	Çoğu Zaman	374	94,46	16,118		
	Bazen	104	99,09	14,577		
	Hiç	8	109,38	19,799		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,14, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 28,64, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 31,45 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 36,25’tir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık

düzeıı azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	529	A (27,14)	
Çoğu Zaman	374	A (28,64)	
Bazen	104	A(31,45)	
Hiç	8		B (36,25)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ifadeye her zaman, çoğu zaman ve bazen cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

“Atılđanlık” için “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 38,36 çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 37,01, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 36,80 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 37’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Atılđanlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye her zaman cevabı veren öğrencilerin “Atılđanlık” ortalamaları diğer öğrencilerden daha yüksektir. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Bazen	104	A (36,80)	
Hiç	8	A (37,00)	
Çoğu Zaman	374	A (37,01)	
Her Zaman	529		B (38,36)

Buna göre, ifadeye bazen, hiç ve çoğu zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye her zaman cevabı verenlere göre daha düşüktür.

“Edilgen Saldırganlık” için “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,29 çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 28,81, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,84 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 36,13’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	529	A (27,29)	
Çoğu Zaman	374	A (28,81)	
Bazen	104	A(30,84)	
Hiç	8		B (36,13)

Buna göre, ifadeye her zaman, çoğu zaman ve bazen cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık” için “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 92,80, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 94,46, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 99,09 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 109,38’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	529	A (92,80)	
Çoğu Zaman	374	A (94,46)	
Bazen	104	A(99,09)	
Hiç	8		B (109,38)

Buna göre, ifadeye her zaman, çoğu zaman ve bazen cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

Kur'an'dan sonra ikinci kaynak durumunda olan Hz. Peygamber (SAV)'e ait hadisler Kur'an'ın ve İslam inanç siteminin uygulamalı birer açıklaması konumundadır. Bunun yanı sıra hadislerdeki kıssalar, çevresiyle ilişkilerinden bahseden kutlu hayat örnekleri, müminlerin daha önceden tecrübe etmedikleri olaylarla karşılaştıklarında nasıl davranacaklarına dair mesajlar vermektedir. Bizler çocuk ve gençlere rol modeller sunma konusunda oldukça zengin bir mirasa sahibiz. Kıssalardaki temel ana fikir anlaşıldıktan sonra, günlük hayatta birçok durumda eğitim konusu olarak kullanılabilir.

Kur'an'daki kıssalar incelediğinde görülür ki; peygamber kıssaları bizler için yol göstericidir. Allah'ın sünneti gereği toplumsal ve siyasal değişimlerin ilkelerini bize bildirdikleri için okunmaları ve anlaşılmaları gerekmektedir. Zira Hz. Muhammed'e gösterilen yol örneğin; Hz. Musa'nın kıssasıyla belli bir uyum içindedir. Bu da bize farklı sosyo ekonomik yapılarına rağmen toplumsal değişimin ilkelerini ve dinamiklerini açıklayan Allah'ın sünnetini gösterir. Bütün bu örnek hayatlarda müminler dinin bireyden beklentilerini ve yaşadıkları dünyada kişilik yapılarını nasıl oluşturabileceklerini, karşılaştıkları güç durumlar karşısında nasıl tavır alacaklarına, nasıl dürüst ve ahlaklı onabileceğine dair benzeri birçok bilgiye sahip olabilirler.

Örnek kişiliğin oluşumunda model insan olarak Hz. Muhammed (sav)'in gösterilmesi; O'nun şahsiyet özelliklerinin evrensel boyutlarda bulunmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü model insanın kişilik prensipleri, geleneksel kültürlerden daha genel ve daha geniş bir perspektifte değerlendirilebilmelidir. Başka bir deyişle; böyle bir insan, zaman ve zemine göre değeri değişmeyen, farklı idrak ve anlayışlarca da vazgeçilmez kabul edilen esaslarla örtüşen bir şahsiyete sahip olmalıdır. Bu da, hangi din ve inanca mensup olursa olsun Allah'a kul olma noktasında eşit olan bütün insanlar

için önce "insan" olmanın zarureti ortaya koymaktadır.²⁸⁸ Bu bağlamda ergen bireylerdeki kişiliğin gelişmesi ve eğitilmesi açısından bakıldığında kıssa vb. dini hikâyelerde geçen peygamber örnekleri, çevrelerindeki farklı seviyelerdeki hayat örnekleri, onları buldukları noktadan daima bir üst kademeye çekebilme özelliğine sahip rol modellerdir.

Ergenlerde din öğretiminde rol modellerin oluşmasında, okul ve DKAB ders öğretmenlerinin katkısı tartışılmaz. Özellikle DKAB öğretmenleri her açıdan öğrencileri için iyi örnek olma gayreti içinde olmaları konusunda Öcal şunları söylemektedir: “Öğretim sürecinde DKAB dersini vermekle görevli olan öğretmenler de din ve ahlak eğitiminde öğrenciler için en önemli modellerdir. Çünkü öğrencilerin ve gençlerin, din bilgisinin büyük kısmını edinecekleri yegâne yer okuldur. Bazıları belki ömürlerinde ilk ve son defa din ve dinî konulardan bahseden kişi ile karşılaşmış olacaklardır. Bu nedenle din eğitimcileri öğrencileri için birer model olduklarının farkına varmalı ve her yönden olduğu gibi özellikle kişilik ve karakter bakımından iyi modele uygun davranmalıdırlar.”²⁸⁹

Öğretmenlerin, Hz. Peygambere ait kıssa/hayat örnekleri ve insanlarla ilişkileri düzenleyici nitelikteki çok sayıda hadisleri kullanması kendileri oldukça zengin bir materyal sağlayacaktır. Ayrıca bu konuda edebiyat dünyamızda, çocuk ve ergenlere yönelik eski yıllara oranla çok daha fazla sayıda dergi, kitap vb. yayınlanmaktadır.

²⁸⁸ Ayşe H. Aslantürk, “Hz. Muhammed’in Şahsiyetinin ve Davranışlarının Kur’an’a Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi”, **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğleri**, S. Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları No:10, Isparta, 2001, s. 250, 251.

²⁸⁹ Mustafa Öcal, “Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz?”, **AB Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 126.

Tablo 44. Din Öğretiminin Davranışa Etkisi İle Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırılması

Ölçekler		N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	397	26,72	8,107	23,739	0,000*
	Çoğu Zaman	416	28,01	7,191		
	Bazen	172	30,64	6,666		
	Hiç	30	36,57	7,798		
Atılganlık Ölçeği	Her Zaman	397	38,11	6,731	1,581	0,192
	Çoğu Zaman	416	37,69	5,979		
	Bazen	172	36,97	6,654		
	Hiç	30	36,53	8,224		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	397	27,04	8,359	11,716	0,000*
	Çoğu Zaman	416	28,21	7,443		
	Bazen	172	30,59	7,097		
	Hiç	30	32,67	6,456		
Toplam Saldırganlık	Her Zaman	397	91,87	18,215	10,876	0,000*
	Çoğu Zaman	416	93,90	15,273		
	Bazen	172	98,20	14,965		
	Hiç	30	105,77	19,260		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 26,72, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 28,01, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,64 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 36,57’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	397	A (26,72)		
Çoğu Zaman	416	A (28,01)		
Bazen	172		B (30,64)	
Hiç	30			C (36,57)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

Bu bulgulardan hareketle, ergen bireylerin din öğretimine ilgisinin ve bu derslerdeki kazanımlarının, onları şiddetten uzaklaştırıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Din öğretiminin bilimsel yöntem ve tekniklerle yapıldığı toplumda aynı zamanda güçlü bir sosyal kontrol mekanizması rolü oynar. Bu kontrol mekanizması sayesinde şiddet ve saldırganlığın azaltılabileceği gibi, sosyal değerlerin korunması ve devam ettirilmesi de sağlanır. İslâm Dini'nin bu konudaki vazgeçilmez prensiplerinden birisi de suça giden yolların engellenmesidir. İslâm, ahlâki değerleri, dünyayı daha yaşanır hale getirmek, insanların kişiliklerini olgunlaştırmak amacıyla sunar.

“Atılganlık” için “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine verilen cevaplar için anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

“Edilgen Saldırganlık” için “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,04, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 28,21, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,59 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 32,67’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir

farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	397	A (27,04)		
Çoğu Zaman	416	A (28,21)	B (28,21)	
Bazen	172		B (30,59)	C (30,59)
Hiç	30			C (32,67)

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

“Toplam Saldırganlık” için “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 91,87, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 93,90, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 98,20 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 105,77’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	397	A (91,87)		
Çoğu Zaman	416	A (93,90)	B (93,90)	
Bazen	172		B (98,20)	
Hiç	30			C (105,77)

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, ergenlerin okul dersleri arasında yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri ve bu ders kitaplarındaki işlenen konular onların diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmasında, çevrelerine sevgi ve saygı duymalarında etkili olmuştur. Adı geçen derslerin ve öğretmenlerin etkin rolü olduğu bu durum, bireylerin saldırganlığı azaltıcı nitelikte olduğu, değer ve duygu eğitimi sayesinde şiddet eğilimlerinin önlenebileceğini ifade edebiliriz. Bu nedenle araştırmanın denenceleri arasında yer alan ve “DKAB ve İmam Hatip Lisesi meslek dersleri ders kitaplarındaki konular, gençlerin dinî ahlaki değerlerinin oluşmasında etkin role sahiptir.” denencesi doğrulanmıştır.

3.6. Ahlaki Tutumlara Yönelik Soruların Saldırganlık Ölçeği ile Karşılaştırılması

Tablo 45. Ahlaki Tutumlarının Hayattaki Yeri ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Ölçekler		N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	769	27,33	7,621	17,246	0,000*
	Çoğu Zaman	204	30,37	7,492		
	Bazen	40	33,48	6,921		
	Hiç	2	40,50	4,950		
Atılmanlık Ölçeği	Her Zaman	769	37,78	6,530	0,328	0,805
	Çoğu Zaman	204	37,50	6,287		
	Bazen	40	37,13	6,402		
	Hiç	2	35,00	9,899		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	769	27,59	7,879	9,993	0,000*
	Çoğu Zaman	204	30,08	7,286		
	Bazen	40	31,90	7,715		
	Hiç	2	39,50	3,536		
Toplam Saldırganlık	Her Zaman	769	92,70	16,866	9,961	0,000*
	Çoğu Zaman	204	97,95	15,551		
	Bazen	40	102,50	16,234		
	Hiç	2	115,00	11,314		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,33, çoğu zaman

diyen öğrencilerin ortalaması 30,37, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 33,48 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 40,50'dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, "Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir" ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin "Yıkıcı Saldırganlık" ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	769	A (27,33)	
Çoğu Zaman	204	A (30,37)	
Bazen	40	A (33,48)	B (33,48)
Hiç	2		B (40,50)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ifadeye her zaman ve çoğu zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

İnsanlığın dünya ve ahiret hayatında huzura kavuşabilmesi için değerlerin etkin hale getirilmesi zarureti vardır. Çünkü insanlar yaratılış olarak aynı kaynaktan gelmektedirler, yani kökenleri birdir. Ortak duygulara sahiptirler. Dinlerdeki emirlerde de benzerlikler çoktur. Bu nedenle, insanlar arasındaki etnik, kültürel ve inançla ilgili ayrılıklar yerine; üzerinde uyuşulan ortak manevî değerleri ön plana çıkarmak gerekmektedir.²⁹⁰ Bugün ekonomik sıkıntılar çeken, savaşlar ve çatışmalar karşısında bunalan insanlığın buna şiddetle ihtiyacı vardır.

Bireyin, istek ve eğimlerini tatmin edip geliştirirken, değer ve duygu eğitimine mutlaka yer verilmelidir. Öğretim faaliyetlerinde bireyin bencil duygularının, korku, endişe, hırs, haset, kibir, zorbalık gibi yönlerde gelişmesini önlemek, bu duyguların müspet alanlara transfer etmek, kendisine ve başkalarına zarar verici hâle gelmesini önlemek şarttır. Söz gelimi, roman, şiir, hikâye okumayı, çizgi film seyretmeyi, bilgisayar oyunları oynamayı seven bir çocuğa bunlar asılsız, hayal mahsulü, yalan ve

²⁹⁰ Aşıkoğlu, "İslam'a Göre İncanın Toplumdaki Yeri ve Rolü", Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi, yıl: 2000, sayı: 4, s. 9.

uydurma, şiddete dayalı şeylerdir diyerek engel olmak yerine, aynı türden zararsız olanlarını tavsiye, farklı kanallara yönlendirmek gerekir.²⁹¹

“Atılgnlık” için “Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir” ifadesine verilen cevaplar bakımından anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

“Edilgen Saldırnlık” için “Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,59, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 30,08, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 31,90 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 39,50’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Edilgen Saldırnlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırnlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	769	A (27,59)	
Çoğu Zaman	204	A (30,08)	B (30,08)
Bazen	40	A (31,90)	B (31,90)
Hiç	2		B (39,50)

Buna göre, ifadeye her zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

“Toplam Saldırnlık” için “Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 92,70, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 97,95, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 102,50 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 115’tir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Saldırnlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça saldırnlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

²⁹¹ Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, yıl: 2003, Cilt: 7, sayı: 2, s. 156.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	769	A (92,70)	
Çoğu Zaman	204	A (97,95)	B (97,95)
Bazen	40	A (102,50)	B (102,50)
Hiç	2		B (115,00)

Buna göre, ifadeye her zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

Tablo 46. Örneklemin Saygılı Olma Durumu ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Ölçekler		N	\bar{x}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Katılıyorum	984	28,05	7,655	-3,568	0,000*
	Katılmıyorum	31	33,06	9,132		
Atılganlık Ölçeği	Katılıyorum	984	37,68	6,431	-0,547	0,958
	Katılmıyorum	31	38,32	7,837		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Katılıyorum	984	28,17	7,783	-2,728	0,006*
	Katılmıyorum	31	32,06	9,288		
Toplam Saldırganlık	Katılıyorum	984	93,90	16,553	-3,132	0,002*
	Katılmıyorum	31	103,45	21,672		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 28,05 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 33,06’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

“Atılganlık” için “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine verilen cevaplar için anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

“Edilgen Saldırganlık” için “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 28,17 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 32,06’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılanların “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık” için “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 93,90 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 103,45’tir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılanların “Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

İslam dinin temel bakış açılarında biri olarak, inananların başka insanlara karşı da gerek sözlü, gerekse fiili olarak zarar vermemesi kısaca saygılı olması vurgulanır. Dini yaşayan insanlara yapılan bu tavsiyeler içinde yaşanan toplumu da dolaylı olarak etkilemekte ve dünyayı daha yaşanabilir bir yer haline getirmektedir. Bir adisinde Hz. Peygamber, “Din güzel ahlakıdır”²⁹², demektedir. Güzel ahlak ile diğer hadisler göz önüne alındığında genel olarak insanların bütün canlılara bir saygı ve sevgi içerisinde yaklaşması anlamı çıkmaktadır.

Uludağ, toplumda bireyler yaşattığı ahlakın çok yönlü olduğunu ve bireylerin ahlakı, bazen de ahlakın bireyleri değiştirdiğini şu sözlerle vurgulamaktadır: Ahlâk, kişiyle-kişi ve kişiyle-toplum arasındaki ilişkileri ve davranış şekillerini düzenler. Toplum ise daima bir değişim süreci yaşamaktadır. Toplumdaki değişim, bütün kültürel değerleri ve sosyal kurumları mutlaka bir şekilde etkiler. Eskiden, bilinmeyen ve onun için üzerinde durulmayan bu tür konular ve bunların din, ahlâk ve hukuk açısından değerlendirilmeleri, günlük hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Çevre kirliliği, bunun sebep olduğu maddi ve manevi zararlar da böyledir. Kadın hakları, çocuk hakları ve hayvan hakları gibi daha başka birçok meseleyi de buna ilave edebiliriz. Bunun için denilebilir ki; ilimde, teknolojide, sanayide, ekonomide, ulaşım ve iletişim araçlarında,

²⁹² Gazali, **İhya**, III, 48.

kasaca, toplumda meydana gelen değişimler şöyle böyle ama mutlaka bütün sosyal değerleri, bu arada ahlâkı, bir şekilde etkiler.²⁹³

Tablo 47. Örneklemin Dini Değerlere Bakışı ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Ölçekler		N	\bar{X}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Katılıyorum	986	28,08	7,722	-3,103	0,002*
	Katılmıyorum	29	32,59	7,443		
Atılganlık Ölçeği	Katılıyorum	986	37,71	6,469	0,354	0,723
	Katılmıyorum	29	37,28	6,761		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Katılıyorum	986	28,16	7,806	-3,026	0,003*
	Katılmıyorum	29	32,62	8,462		
Toplam Saldırganlık	Katılıyorum	986	93,94	16,729	-2,706	0,007*
	Katılmıyorum	29	102,48	17,400		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 28,08 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 32,59’dur. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

“Atılganlık” için “Barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine verilen cevaplar açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

“Edilgen Saldırganlık” için “Barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 28,16 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 32,62’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılanların “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

²⁹³ Süleyman Uludağ, “Ahlak ve Değişim”, **Köprü Dergisi**, yıl: 2001, sayı: 75.

“Toplam Saldırganlık” için “Barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 93,94 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 102,48’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Barış, huzur ve kardeşlik içinde yaşamak dini değerlerden birisidir” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılanların “Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

Barış ve kardeşlik içinde yaşamamanın öğrencilere bir değer olarak kazandırılması din öğretiminin amaçları arsında yer alır. Günümüz dünyasında yeni olmasa bile geçmiştekenden çok farklı şekillerde sorunlarla karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Dinsel çoğulculuk, etik değerler, ulusal ve uluslararası barış, uzlaşma, hoşgörü, istikrar, birlikte yaşama, ön yargılardan kurtulma, insan onuruna yaraşır bir hayatın inşası gibi pek çok konu ve sorunla karşı karşıyadır. Din odaklı gerginliklerin ve çatışmaların hızlandığı günümüzde, İslam’ın temelde hep barıştan, empatiden, insanların ve toplumların birbirine önyargısız yaklaşabilmesinden yana olduğunu özellikle vurgulamak, bu çerçevede koyduğu ilke ve değerlerin altını çizmek gerekmektedir.²⁹⁴

Bütün dinler insanlara barış, hoşgörü, huzur içinde bir arada yaşama, şiddete karşı çıkma, yardımlaşma, erdemli bir hayat sürme, sevgi, eşitlik, bireyin özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü gibi pek çok ideali yaşatmalarını öğütler. Ayrıca dinler insanlara kardeşlik duygusu içinde yaşamayı, komşularını sevmeyi, sevmeyi, yalan söylememeyi, hırsızlık yapmamayı, aldatmamayı, iftira atmamayı ve öldürmemeyi önemle vurgular. Kur’ân’ın da sıkça atıfta bulunduğu üzere, barış ve kardeşliğin sadece Müslümanlar arasındaki ilişkilerle sınırlı olmayıp, bireyin tüm canlılarla olan ilişkilerini de ihtiva etmesi gerekir.

²⁹⁴ M. Şevki Aydın, “*Çoğulcu Toplumda Uzlaş ve Din Eğitimi*”, *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2009, s. 25-27.

Tablo 48. Ahlakın Çevreye Yansıması ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Ölçekler		N	\bar{x}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Katılıyorum	777	27,18	7,620	-7,848	0,000*
	Katılmıyorum	238	31,55	7,208		
Atılgenlik Ölçeği	Katılıyorum	777	37,73	6,466	0,269	0,788
	Katılmıyorum	238	37,60	6,514		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Katılıyorum	777	27,61	7,939	-5,027	0,000*
	Katılmıyorum	238	30,50	7,159		
Toplam Saldırganlık	Katılıyorum	777	92,51	17,016	-5,827	0,000*
	Katılmıyorum	238	99,65	14,845		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 27,18 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 31,55’tir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre düşüktür.

“Atılgenlik” için “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine verilen cevaplar açısından anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

“Edilgen Saldırganlık” için “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 27,61 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 30,50’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$).

İfadeye katılanların “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık” için “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 92,51 ve katılmıyorum diyen öğrencilerin ortalaması 99,65’tir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, “Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım” ifadesine katılıp katılmayan öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılanların “Saldırganlık” ortalamaları katılmayanlara göre daha düşüktür.

Elde edilen bulgular çerçevesinde, ergenlerin ahlak çevre ilişkisi bazında kendisinin ahlaklı olmasıyla bireyi kuşatan yakın ve uzak çevrenin oluşturduğu sosyal çevre ortamlarının da şekilleneceğine inananların saldırganlık ortalamaları düşük çıkması dikkat çekicidir. Bireylerin bu yöndeki inançları bile şiddet ve saldırganlığı azaltıcı bir unsur taşımaktadır.

Her toplum, kendi nesnelleşmiş anlamlarını, değerlerini, davranış kalıplarını sonraki kuşaklara aktarır. Sosyalleşme adı verilen bu süreçte birey, toplumun nesnelleşmiş anlamlarını, değerlerini ve davranış kalıplarını öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda onları hem ifade hem de temsil eden biri olur. Toplumsal olarak nesnelleşen dünyayı içselleştirme süreçleriyle, yine toplumsal olarak belirlenen kimlikleri içselleştirme süreçleri birbirine paraleldir. Bireyin kimliği, birey ile kendisi için anlamı olan yakın çevresindeki kimseler arasındaki karşılıklı etkileşim içinde üretilir. Başka bir ifadeyle birey dünyayı, diğer insanlarla kurduğu toplumsal ilişkiler içinde algılar. Bu durumda, hem kendi kimliği, hem de toplumsal dünya (toplumda genel kabul gören tutumlar, davranış kalıpları ve değerler) ona, bu ilişkileri sürdürebildiği sürece bir anlam ifade eder.²⁹⁵ Bireyin kimliği bu anlamda toplumu, toplumsal kimlik de bireyleri etkileyen bir yapı arz eder. Dini değer, tutum ve davranışların önemli görüldüğü ve öncelendiği sosyal ortamlarda yetişen bireylerin kişilikleri için de geçerlidir. Birey, yakın çevre olarak tanımlanan aile ve arkadaş grubuyla kurduğu informel, samimi diyaloglardan, uzak çevredeki daha formel toplumsal ilişkilerine kadar zihniyet

²⁹⁵ Çapcıoğlu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık”, s. 54.

dünyasını oluşturan değerlerin etkisi ve yönlendirmesi altındadır. Anlam dünyasını oluşturan değerlerin gücü ve etkisi, kişinin sosyal çevresi ile ilişkilerindeki bireysel ve toplumsal tercihlerinin niteliğini belirlemektedir. Bu noktada dini değerler, toplumsal dünyanın ve bireyin sübjektif bilincinin anlam boşluklarını doldurabildiği ölçüde kendi ilkelerini başarıyla hayata geçirebilir.²⁹⁶

3.7. Dine Yönelik Tutumlar ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Tablo 49. Sabırlı Olma ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Ölçekler		N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	338	27,31	7,951	18,277	0,000*
	Çoğu Zaman	411	27,50	7,288		
	Bazen	223	29,45	7,589		
	Hiç	43	35,53	6,660		
Atılganlık Ölçeği	Her Zaman	338	38,66	6,802	6,579	0,000*
	Çoğu Zaman	411	37,66	6,017		
	Bazen	223	36,22	6,629		
	Hiç	43	38,14	5,978		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	338	27,15	8,501	13,557	0,000*
	Çoğu Zaman	411	27,77	7,236		
	Bazen	223	29,91	7,458		
	Hiç	43	33,74	6,880		
Toplam Saldırganlık	Her Zaman	338	93,12	18,065	10,940	0,000*
	Çoğu Zaman	411	92,93	15,564		
	Bazen	223	95,58	16,337		
	Hiç	43	107,42	14,338		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,31, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,50, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 29,45 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 35,53’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim

²⁹⁶ Çapcıoğlu, aynı yer, s. 55.

günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Dolayısıyla sabrın hayatında önemli bir değer olduğunu belirten ergenlerin saldırganlık düzeyleri diğerlerine göre daha düşük çıkmıştır. Fedakârlık, özveri, sabır, çalışma, mücadele gibi değerler kaynağını dinden alır. Hayatın güçlükleriyle baş etmede din, insana kuvvet verir.²⁹⁷ Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	338	A (27,31)	
Çoğu Zaman	411	A (27,50)	
Bazen	223	A(29,45)	
Hiç	43		B (35,53)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ifadeye her zaman, çoğu zaman ve bazen cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

“Atılganlık” için “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 38,66, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 37,66, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 36,22 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 38,14’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Atılganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye bazen cevabı veren öğrencilerin “Atılganlık” ortalamaları diğer öğrencilerden daha düşüktür. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

²⁹⁷ Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1988, s. 37.

	N	1. Grup	2. Grup
Bazen	223	A (36,22)	
Çoğu Zaman	411	A (37,66)	B (37,66)
Hiç	43	A (38,14)	B (38,14)
Her Zaman	338		B (38,66)

Buna göre, ifadeye her zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye bazen cevabı verenlere göre daha yüksektir.

“Edilgen Saldırganlık” için “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,15, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,77, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 29,91 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 33,74’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	338	A (27,15)		
Çoğu Zaman	411	A (27,77)	B (27,77)	
Bazen	223		B (29,91)	
Hiç	43			C (33,74)

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

“Toplam Saldırganlık” için “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 93,12, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 92,93, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 95,58 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 107,42’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor” ifadesine farklı cevaplar veren

öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Çoğu Zaman	411	A (92,93)	
Her Zaman	338	A (93,12)	
Bazen	223	A(95,58)	
Hiç	43		B (107,42)

Buna göre, ifadeye her zaman, çoğu zaman ve bazen cevabı verenlerin ortalaması ifadeye hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

Sabır kavramı, Acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi, olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme, tahammül etme olarak açıklanabilir.²⁹⁸ Bu değer olumlu etkisinin olabilmesi için tembellik ve acizyetten uzak değerlendirilmesi gerekir. Kuranda da sabır gösteren kullar birçok defalar anlatılarak, onlardan övgüyle bahsedilmiştir.²⁹⁹ İnsanların günlük hayatında baş gösteren hastalıklar, çeşitli mahrumiyetler, ölümler gibi benzeri musibetlerle karşı karşıya kalan insan genellikle iki farklı eğilim gösterir. Ya musibetlerin kimin tarafından ve niçin gönderildiğini düşünme ihtiyacı hissetmeden başına gelen musibetler karşısında sabretmeyerek kendini ruhen kırıngılığa verir, sızlanır, taşkın davranışlar sergiler. Ya da tüm bu musibetlerin Allah’ın bir imtihanı olduğunu düşünerek O’na karşı isyan emareleri gösteren taşkınlıklardan kaçınır. Allah’ın nimet-azab, rahmet-gazab dengeleriyle sınıdığını anlayıp sabrederek Allah’ın takdirine gönül hoşluğuyla rıza gösterir.³⁰⁰

²⁹⁸ TDK, **Türkçe Sözlük**, Sabır Maddesi.

²⁹⁹ 19/Zümer, 10, 2/Bakara, 155.

³⁰⁰ Recep Önal, “*Kur’an’da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır*”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl: 2008, Cilt: 12, sayı: 2, s. 450.

Tablo 50. Merhametli Olma ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Ölçekler		N	\bar{x}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	474	27,31	8,049	13,119	0,000*
	Çoğu Zaman	391	28,06	7,128		
	Bazen	126	30,72	7,077		
	Hiç	24	34,96	8,976		
Atılğanlık Ölçeği	Her Zaman	474	37,75	6,902	0,956	0,413
	Çoğu Zaman	391	37,46	5,865		
	Bazen	126	37,87	6,855		
	Hiç	24	39,67	4,958		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	474	27,60	8,165	8,490	0,000*
	Çoğu Zaman	391	28,01	7,252		
	Bazen	126	30,94	7,553		
	Hiç	24	32,38	9,021		
Toplam Saldırganlık	Her Zaman	474	92,66	17,948	10,695	0,000*
	Çoğu Zaman	391	93,53	14,998		
	Bazen	126	99,52	16,010		
	Hiç	24	107,00	15,111		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,31, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 28,06, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,72 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 34,96’dır. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	474	A (27,31)		
Çoğu Zaman	391	A (28,06)	B (28,06)	
Bazen	126		B (30,72)	
Hiç	24			C (34,96)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

“Atılgnlık” için “İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir” ifadesine verilen cevaplar açısından anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

“Edilgen Saldırganlık” için “İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,60, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 28,01, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,94 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 32,38’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup
Her Zaman	474	A (27,60)	
Çoğu Zaman	391	A (28,01)	
Bazen	126		B(30,94)
Hiç	24		B (32,38)

Buna göre, ifadeye her zaman ve çoğu zaman cevabı verenlerin ortalaması ifadeye bazen ve hiç cevabı verenlere göre daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık” için “İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 92,66, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 93,53, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 99,52 ve hiç diyen öğrencilerin

ortalaması 107'dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	474	A (92,66)		
Çoğu Zaman	391	A (93,53)	B (93,53)	
Bazen	126		B (99,52)	
Hiç	24			C (107,00)

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

Toplumsal hayatta bireylerin çatışmadan uzak yaşamalarını sağlayan dürüstlük, çalışkanlık gibi değerlerin yerini kısa zamanda köşeyi dönme arzusu almış, namusu koruma adam öldürmeye dönüşmüş, hoşgörü ise unutulmaya başlanmıştır. Toplumdaki bu değer karmaşıklığı okullara da yansımakta, eğitim sistemindeki yarışmacılık öğrencilere milli, kültürel ve evrensel değerlerin kazandırılmasını, iyi vatandaşlar yetiştirilmesini ikinci plana atmaktadır. Bu sistem içinde hoşgörü, dürüstlük, merhamet, sorumluluk, nezaket gibi değerleri kazanamayan bireylerin daha kolay şiddet olaylarının içine girdikleri söylenebilir.³⁰¹

³⁰¹ Handan Deveci vd., “İlköğretim Öğrencilerinin Şiddet Algıları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 2008, c:7, sayı: 24, s. 352, 353.

Tablo 51. İnançlı Olma ile Saldırganlık Ölçeği Karşılaştırması

Ölçekler		N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	365	26,61	8,107	28,562	0,000*
	Çoğu Zaman	371	27,23	6,767		
	Bazen	236	31,16	7,499		
	Hiç	43	33,93	6,933		
Atılmanlık Ölçeği	Her Zaman	365	37,66	7,057	0,016	0,997
	Çoğu Zaman	371	37,72	5,939		
	Bazen	236	37,68	6,279		
	Hiç	43	37,86	7,009		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Her Zaman	365	26,75	8,452	13,768	0,000*
	Çoğu Zaman	371	28,11	7,337		
	Bazen	236	30,22	7,056		
	Hiç	43	32,33	7,724		
Toplam Saldırganlık	Her Zaman	365	91,01	18,867	17,304	0,000*
	Çoğu Zaman	371	93,06	14,676		
	Bazen	236	99,06	14,907		
	Hiç	43	104,12	15,981		

Buna göre, “Yıkıcı Saldırganlık” için “Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 26,61, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 27,23, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 31,16 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 33,93’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	365	A (26,61)		
Çoğu Zaman	371	A (27,23)		
Bazen	236		B (31,16)	
Hiç	43			C (33,93)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

“Atılmanlık” için “Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine verilen cevaplar açısından anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

“Edilgen Saldırganlık” için “Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 26,75, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 28,11, bazen diyen öğrencilerin ortalaması 30,22 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 32,33’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, “Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	365	A (26,75)		
Çoğu Zaman	371	A (28,11)	B (28,11)	
Bazen	236		B (30,22)	C (30,22)
Hiç	43			C (32,33)

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça edilgen saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

“Toplam Saldırganlık” için “Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor” ifadesine her zaman diyen öğrencilerin ortalaması 91,01, çoğu zaman diyen öğrencilerin ortalaması 93,06, bazen diyen öğrencilerin ortalaması

99,06 ve hiç diyen öğrencilerin ortalaması 104,12'dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, "Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor" ifadesine farklı cevaplar veren öğrencilerin "Saldırganlık" ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). İfadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır. Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

	N	1. Grup	2. Grup	3. Grup
Her Zaman	365	A (91,01)		
Çoğu Zaman	371	A (93,06)		
Bazen	236		B (99,06)	
Hiç	43			C (104,12)

Buna göre, ifadeye katılma düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi azalmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ergenler, dini inançlarının şiddetten uzak durma konusunda yardımcı olduğu şeklinde yüksek oranda olumlu cevap vermişlerdir. İnsanların sık bir şekilde hayata bağlanma, zorluklar karşısında dayanma, intihar vb. gibi birçok durumda dini inançlarının yardımına ihtiyaç duyarlar. Adı geçen zor durumlarla baş etme faktörlerinden biri olduğunu vurgulayan Batıgün de çalışmasında benzer sonuçlar elde etmiştir.³⁰² Dini inançlar, bireye erdemli yaşama arzusu kazandırdıkları için, yaratılışından gelen temel yönelimlere uygun olarak olumlu davranışlar sergilemesine imkân tanır ve bunun alışkanlık haline gelmesini ister. Sahip olunan değerler insanların zarar verici davranışlardan uzak tuttuğu gibi kendini ve yaşadığı dünyayı daha iyi tanımasına vesile olur. Kur'an'da, insanın fitratında yer alan iyi yönlerini geliştirip, kendini olumsuz davranışlardan uzak tutabileceği ifade edilir.³⁰³

İnsanın şiddet ve saldırganlık gibi olumsuz davranışlar sergilemesi, engellenebilir bir olgu olarak görülmelidir. Zira Karacoşkun, olumsuz davranışların dini psikolojik nedenlerini incelediği bir çalışmada Kur'an'ın, insandan temelde

³⁰² Ayşegül D. Batıgün, "İntihar İle İlişkili Bazı Değişkenler: Öfke/Saldırganlık, Dürtüsel Davranışlar, Problem Çözme Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri", **Kriz Dergisi**, yıl:2004,cilt: 12 (2): 56,57. Benzer başka bir çalışma için bkz. Stack S, "The Effect Of Religious Commitment On Suicide: A Cross-National Analysis", **Journal Health Social Behavior**, 1983; 24:362-374.

³⁰³ 7/Araf; 200, 201.

varoluşsal özünü sürdürmesini istediğini söylemektedir. Bunu yapmaya çalışan bireyin olumlu ve doğru bir yaşam süreci içerisinde olacağı belirtilmektedir. Yine Kur'an, varoluşsal olumsuz insan yönelimlerinin ortaya çıkmasını önleyebilmek ve insanın bireysel ve sosyal hayatında daha anlamlı bir hayatı yaşayabilmesini sağlayabilmek için, ona, bu dünya hayatının bir imtihan vesilesi olduğunu, olumlu davranışlar yapanların bu dünyadaki kazanımları yanında, ölümden sonraki hayatta da ödüllendirileceğini belirtmektedir.³⁰⁴

İnancını Allah'a bağlanmakla ve itaat etmekle gösteren insan, nefesine ve anlamsız isteklerine bir sınır koyabilir. Kendi basit duygularının ve hayallerinin arkasından koşarak hayatını boşa geçirmek yerine, saygı duyacağı mutlak bir varlık tarafından kendisine sunulmuş olan değerlere bağlanarak hayatını bu doğrultuda şekillendirebilir. Bu onun için anlamlıdır, çünkü kaynak kutsaldır ve benimsediği değerler ilâhî ilkelerdir. Hayata yön veren bir Allah inancı yoksa ve herkesin kabulleneceği ahlâk ilkeleri kalmamışsa, böyle bir durumda, suçları ve kötülükleri engellemek zor olabilir.³⁰⁵ Dini inancın hayatı şekillendiren ve düzenleyen bu yönüyle bireyler aşkın ideallerin bilincini taşırlar. Bu idealler ise, kendine ve çevresine saygı, merhamet, hoşgörü, kardeşlik duygusu gibi şiddeti önleyici birçok duyguyu yaşamasına sebep olur. Bu duyguların gelişmesini ise okul ve ailenin el ele yürüttüğü etkili bir din öğretimi ile mümkündür.

³⁰⁴ M. Doğan Karacoşkun, "Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl: 2005, cilt: 9/1, s. 99.

³⁰⁵ Akıncı, "Hayata Anlam Vermede", s. 15.

3.8. İkili ve Çoklu Karşılaştırmalar

Tablo 52. Saldırganlık Ölçeği İçin Okul Türü Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Okul Türü	N	\bar{x}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Genel Lise	634	32,15	5,822	4,781	0,000*
	İmam Hatip Lisesi	379	30,38	5,539		
Atılğanlık Ölçeği	Genel Lise	634	33,92	6,353	6,437	0,000*
	İmam Hatip Lisesi	378	31,24	6,507		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Genel Lise	633	30,53	7,036	7,475	0,000*
	İmam Hatip Lisesi	378	27,06	7,306		
Toplam Saldırganlık	Genel Lise	634	96,70	16,436	7,443	0,000*
	İmam Hatip Lisesi	379	88,70	16,745		

“Yıkıcı Saldırganlık” için genel lisede okuyan öğrencilerin ortalaması 32,15 iken imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerin ortalaması 30,38’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, lise türleri bakımından “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Genel lisede okuyanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması imam hatip lisesinde okuyanlara göre daha yüksektir.

“Atılğanlık” için genel lisede okuyan öğrencilerin ortalaması 33,92 iken imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerin ortalaması 31,24’tür. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, lise türleri bakımından “Atılğanlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Genel lisede okuyan öğrencilerin “Atılğanlık” ortalaması imam hatip lisesinde okuyan öğrencilere göre daha yüksektir. Bu bulguya göre, genel liselerde okuyan öğrencilerin günlük hayatta kendilerinin daha iyi ifade edebildiklerini, kendi düşünce ve isteklerini daha rahat dile getirebildiklerini söyleyebiliriz. Çünkü atılğan bireyler, duygu ve düşüncelerini karşısındakine direk ve dürüst bir şekilde ifade ederler. Kendine güven ve iletişim becerileri ile alakalı olan bu özelliklerin İmam Hatip Lisesi öğrencilerinde daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

“Edilgen Saldırganlık” için genel lisede okuyan öğrencilerin ortalaması 30,53 iken imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerin ortalaması 27,06’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, lise türleri bakımından “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Genel lisede okuyan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalaması imam hatip lisesinde okuyanlara göre daha yüksektir. Çıkan sonuçlara göre çalışmanın 9. denencesi olan “Genel liselere oranla daha fazla din eğitimi alan İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler diğer liselere oranla daha az saldırgan davranışlar sergilerler” ifadesi doğrulanmıştır.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için genel lisede okuyan öğrencilerin ortalaması 96,70 iken imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerin ortalaması 88,70’tir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, lise türleri bakımından “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Genel lisede okuyan öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması imam hatip lisesinde okuyanlara göre daha yüksektir. Genel olarak baktığımızda Genel lisede okuyan öğrencilerin imam hatip lisesinde okuyan öğrencilere göre daha saldırgan olduğu söylenebilir. Konya Merkezde yapılan bir araştırmada da İHL ve Fen Lisesi öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri diğer liselere oranla daha düşük çıkmıştır.³⁰⁶

Tablo 53. Saldırganlık Ölçeği İçin Cinsiyet Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Öğrencilerin Cinsiyeti	N	\bar{X}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Kız	489	30,26	5,515	-6,743	0,000*
	Erkek	520	32,66	5,788		
Atılganlık Ölçeği	Kız	489	32,35	6,616	-2,779	0,006*
	Erkek	519	33,49	6,418		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Kız	489	27,50	6,964	-7,566	0,000*
	Erkek	518	30,90	7,273		
Toplam Saldırganlık	Kız	489	90,16	16,628	-6,629	0,000*
	Erkek	520	97,10	16,639		

³⁰⁶ Bu konuda yapılan benzer bir çalışma da aynı sonucu desteklemektedir. Bkz. Erkan Efiltili, “Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık ve Denetim Odağının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 19, yıl: 2008, s. 227.

“Yıkıcı Saldırganlık” için kız öğrencilerin ortalaması 30,26 iken erkek öğrencilerin ortalaması 32,66’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyetler bakımından “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Erkeklerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması kızlara göre daha yüksektir.

“Atılgnlık” için kız öğrencilerin ortalaması 32,35 iken erkek öğrencilerin ortalaması 33,49’dur. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyetler bakımından “Atılgnlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Erkeklerin “Atılgnlık” ortalaması kızlara göre daha yüksektir.

“Edilgen Saldırganlık” için kız öğrencilerin ortalaması 27,50 iken erkek öğrencilerin ortalaması 30,90’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyetler bakımından “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Erkeklerin “Edilgen Saldırganlık” ortalaması kızlara göre daha yüksektir.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için kız öğrencilerin ortalaması 90,16 iken erkek öğrencilerin ortalaması 97,10’dur. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyetler bakımından “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Erkeklerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması kızlara göre daha yüksektir. Genel olarak baktığımızda erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha saldırgan olduğu söylenebilir. Ülkemizde yapılan bazı çalışmalar da bu sonucu destekler niteliktedir.³⁰⁷

Saldırganlıkta cinsiyet farkını konu alan bazı araştırmalarda kız öğrencilerin saldırganlık ve öfkelerini erkeklerden farklı yansıttıklarını, saldırganlık sonrası erkeklerden daha fazla pişmanlık hissettiklerini, erkeklerin daha fazla fiziksel şiddete başvurdukları belirtilmiştir. Erkek ve kız çocukların yetiştirilme tarzı, problem çözme becerileri, biyolojik bazı etkenler bu konuda rol oynarlar.³⁰⁸ Bu konuda Efilti’nin yaptığı bir çalışmada da benzer şekilde kız öğrencilerin saldırganlık puanları erkek

³⁰⁷ Bkz. Tuzgöl, M., **Anne-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Genel eylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Y. Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, Çiğdem Karagülmez vd., “*İlkokul 5. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Genel eylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*”, Okul ve çevresinde Çocuğa Yönelik Alınabilecek Tedbirler, MEB, İstanbul, 2006, s. 122-130.

³⁰⁸ Fatma Yıldırım, “*Saldırganlık ve Cinsiyet İlişkisi*”, **Mülkiyeliler Dergisi**, cilt: 22, sayı: 10-12, s. 22, 23.

öğrencilerden düşük çıkmıştır.³⁰⁹ Eroğlu'nun gençler üzerine yaptığı bir başka araştırmada ise, bulguya göre hem liseye devam eden erkek öğrenciler hem de üniversiteye devam eden erkek öğrenciler kız öğrencilere oranla daha fazla fiziksel saldırganlık davranışı sergilemektedirler.³¹⁰

Tablo 54. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Sosyo ekonomik Durumları Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Sosyo Ekonomik Durum	N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Düşük	35	32,08	4,487	1,122	0,344
	Ortanın Altı	55	31,03	4,692		
	Orta	607	31,38	5,912		
	Ortanın Üstü	257	31,47	5,819		
	Üst	45	33,11	5,498		
Atılganlık Ölçeği	Düşük	35	31,73	5,364	3,949	0,003*
	Ortanın Altı	54	31,30	6,186		
	Orta	607	32,75	6,672		
	Ortanın Üstü	257	33,38	6,141		
	Üst	45	35,91	7,056		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Düşük	35	29,09	8,092	2,223	0,065
	Ortanın Altı	53	27,00	6,276		
	Orta	607	29,31	7,477		
	Ortanın Üstü	257	29,22	7,039		
	Üst	45	31,38	6,825		
Toplam Saldırganlık	Düşük	35	92,94	14,583	2,684	0,030*
	Ortanın Altı	55	89,54	15,108		
	Orta	607	93,51	17,478		
	Ortanın Üstü	257	94,09	16,144		
	Üst	45	100,42	16,621		

³⁰⁹ Efilti, "Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık ve Denetim Odağının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", s. 218, 219.

³¹⁰ Susran E. Eroğlu, "Saldırganlık Davranışının Boyutları ve İlişkili Olduğu Faktörler: Lise ve Üniversite Öğrencileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2009, sayı: 21, s. 212.

“Yıkıcı Saldırganlık” için sosyo ekonomik durumla alakalı olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

“Atılgnlık” için sosyo ekonomik durumu düşük öğrencilerin ortalaması 31,73, sosyo ekonomik durumu ortanın altındaki öğrencilerin ortalaması 31,30, sosyo ekonomik durumu orta olan öğrencilerin ortalaması 32,75, sosyo ekonomik durumu ortanın üstünde olan öğrencilerin ortalaması 33,38 ve sosyo ekonomik durumu üst olan öğrencilerin ortalaması 35,91’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, farklı sosyo ekonomik statüdeki öğrencilerin “Atılgnlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Sosyo ekonomik Durum	N	1. Grup	2. Grup
Ortanın Altı	54	A (31,30)	
Düşük	35	A (31,73)	
Orta	607	A (32,75)	
Ortanın Üstü	257	A (33,38)	B (33,38)
Üst	45		B (35,91)

* : İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, sosyo ekonomik durumu ortanın altı, düşük ve orta olan öğrencilerin “Atılgnlık” ortalaması sosyo ekonomik durumu üst olan öğrencilerin “Atılgnlık” ortalamasından daha düşüktür. Yani sosyo ekonomik durum iyileştikçe “Atılgnlık” artmaktadır. Bu nedenle, ergen bireylerin hayat standartlarının yüksek olması onların atılgnlık konusunda daha başarılı olmasına sebep olduğu söylenebilir. Ekonomik sıkıntılarla boğuşan insanların karşılaştıkları kaygı, iç gerginlik ve sıkıntı hallerini daha sık yaşadıkları için, atılgn davranışlar sergilemekte zorlanmaktadırlar.

“Edilgen Saldırganlık” için sosyo ekonomik durum arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için sosyo ekonomik durumu düşük öğrencilerin ortalaması 92,94, sosyo ekonomik durumu ortanın altındaki öğrencilerin ortalaması

89,54, sosyo ekonomik durumu orta olan öğrencilerin ortalaması 93,51, sosyo ekonomik durumu ortanın üstünde olan öğrencilerin ortalaması 94,09 ve sosyo ekonomik durumu üst olan öğrencilerin ortalaması 100,42'dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, farklı sosyo ekonomik statüdeki öğrencilerin "Saldırganlık Ölçeği" ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Sosyo ekonomik Durum	N	1. Grup	2. Grup
Ortanın Altı	55	A (89,54)	
Düşük	35	A (92,94)	B (92,94)
Orta	607	A (93,51)	B (93,51)
Ortanın Üstü	257	A (94,09)	B (94,09)
Üst	45		B (100,42)

Buna göre, sosyo ekonomik durumu ortanın altında olan öğrencilerin "Saldırganlık Ölçeği" ortalaması sosyo ekonomik durumu üst olan öğrencilerin "Saldırganlık Ölçeği" ortalamasından daha düşüktür. Yani sosyo ekonomik durum arttıkça saldırganlık artmaktadır. Benzer çalışmalar da bu sonucu desteklemektedir.³¹¹

³¹¹ İlhan Yalçın, **Aileden Aldıkları Destek Düzeyi**, s.127.

Tablo 55. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Akademik Başarı Durumları
Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Başarı Durumu	N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Pekiyi	147	31,12	5,870	3,005	0,030*
	İyi	465	31,10	5,733		
	Orta	363	31,98	5,912		
	Zayıf	33	33,40	4,061		
Atılğanlık Ölçeği	Pekiyi	147	32,79	6,998	1,701	0,165
	İyi	464	32,62	6,254		
	Orta	363	33,19	6,748		
	Zayıf	33	35,02	5,635		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Pekiyi	147	28,47	7,726	4,319	0,005*
	İyi	464	28,74	7,044		
	Orta	362	29,87	7,471		
	Zayıf	33	32,46	6,571		
Toplam Saldırganlık	Pekiyi	147	92,59	17,203	3,792	0,010*
	İyi	465	92,50	16,554		
	Orta	363	95,08	17,577		
	Zayıf	33	100,92	13,144		

“Yıkıcı Saldırganlık” için başarı durumu pekiyi olan öğrencilerin ortalaması 31,12, başarı durumu iyi olan öğrencilerin ortalaması 31,13, başarı durumu orta olan öğrencilerin ortalaması 31,98 ve başarı durumu zayıf olan öğrencilerin ortalaması 33,40’tır. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, farklı başarı düzeylerindeki öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Başarı Durumu	N	1. Grup	2. Grup
Pekiyi	147	A (31,12)	
İyi	465	A (31,13)	
Orta	363	A (31,98)	B (31,98)
Zayıf	33		B (33,40)

Buna göre, başarı durumu pekiyi ve iyi olan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması başarı durumu zayıf olan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamasından daha düşüktür. Yani öğrencilerin başarı durumu arttıkça “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması azalmaktadır.

“Atılganlık” için başarı durumu pekiyi olan öğrencilerin ortalaması 32,79, başarı durumu iyi olan öğrencilerin ortalaması 32,62, başarı durumu orta olan öğrencilerin ortalaması 33,19 ve başarı durumu zayıf olan öğrencilerin ortalaması 35,02’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, farklı başarı düzeylerindeki öğrencilerin “Atılganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. ($P>0,05$).

“Edilgen Saldırganlık” için başarı durumu pekiyi olan öğrencilerin ortalaması 28,47, başarı durumu iyi olan öğrencilerin ortalaması 28,74, başarı durumu orta olan öğrencilerin ortalaması 29,87 ve başarı durumu zayıf olan öğrencilerin ortalaması 32,46’dır. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, farklı başarı düzeylerindeki öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Başarı Durumu	N	1. Grup	2. Grup
Pekiyi	147	A (28,47)	
İyi	464	A (28,74)	
Orta	362	A (29,87)	
Zayıf	33		B (32,46)

Buna göre, başarı durumu zayıf olan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalaması diğer öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamasından daha yüksektir. Yani öğrencilerin başarı durumu azaldıkça “Edilgen Saldırganlık” ortalaması artmaktadır.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için başarı durumu pekiyi olan öğrencilerin ortalaması 92,59, başarı durumu iyi olan öğrencilerin ortalaması 92,50, başarı durumu orta olan öğrencilerin ortalaması 95,08 ve başarı durumu zayıf olan öğrencilerin ortalaması 100,92’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, farklı başarı düzeylerindeki öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Başarı Durumu	N	1. Grup	2. Grup
İyi	464	A (92,50)	
Pekiyi	147	A (92,59)	
Orta	362	A (95,08)	
Zayıf	33		B (100,92)

Buna göre, başarı durumu zayıf olan öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması diğer öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalamasından daha yüksektir. Yani öğrencilerin başarı durumu azaldıkça “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması artmaktadır.

Elde edilen bulgular çerçevesinde, saldırgan tutuma sahip ergenlerin okul başarılarının düşük çıktığı görülmektedir. Okulda elde edilemeyen başarı ve eğitimde kendini gösterememe durumu, risk grubundaki ergenleri, ait oldukları küçük gruplar aracılığıyla kendilerini ortaya koyma, bir tür yerel düzeyde şiddet aracılığıyla kendini göstermeye çalışmaktadır. Çünkü yaşanan hızlı ekonomik ve toplumsal dönüşüm ergenlerle ev ortamında anne-babaları ve okul ortamında öğretmen ve yöneticileri ile geleneksel iletişim örüntülerini işlevsiz hale getirmektedir. Bilgi teknolojilerinin ve medya okur-yazarlığının hâkim olduğu bu yeni sosyal düzende, ergenlere yönelik izlenecek yeni iletişim araçlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Ergene yönelik empati oluşturmak, onlarla konuşmak, sorunlarını katılımcı bir yaklaşımla belirlemek

gerekmektedir. Aksi takdirde, sözel iletişim kanallarının tıkanıdığı ortamlarda fiziksel ve/veya duygusal şiddet aracılığıyla oluşturulan "iletişimsizlik" ortaya çıkmaktadır. Kısaca, gerek aile ortamında gerekse okul ortamında ergenler arasında yaşanan şiddet olgusunun kısmen sözel ve demokratik iletişim eksikliğinden kaynaklandığını unutmamak gerekir.³¹²

Tablo 56. Saldırganlık Ölçeği İçin Okul Dışında Din Eğitimi Almama Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Okul Dışında Din Eğitimi Almama	N	\bar{X}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Evet	73	32,47	4,880	1,500	0,134
	Hayır	940	31,41	5,838		
Atılgenlik Ölçeği	Evet	73	34,65	6,523	2,344	0,019*
	Hayır	939	32,79	6,523		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Evet	73	30,80	6,656	1,900	0,058
	Hayır	938	29,11	7,368		
Toplam Saldırganlık	Evet	73	97,92	14,572	2,208	0,027*
	Hayır	940	93,38	17,128		

“Yıkıcı Saldırganlık” için okul dışında din eğitimi almayan öğrencilerin ortalaması 32,47 iken okul dışında din eğitimi alan öğrencilerin ortalaması 31,41’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, okul dışında din eğitimi alıp almama bakımından “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($P>0,05$).

“Atılgenlik” için okul dışında din eğitimi almayan öğrencilerin ortalaması 34,65 iken okul dışında din eğitimi alan öğrencilerin ortalaması 32,79’dur. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, okul dışında din eğitimi alıp almama bakımından “Atılgenlik” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Okul

³¹² Ayşe G. Hoşgör, “Çocuk Sosyal Politikası Okul Ortamında Yaşanan Şiddet Olgusunun Düşündürdükleri”, *Çalışma Ortamı Dergisi*, yıl: 2006, sayı: 85.

dışında din eğitimi alan öğrencilerin “Atılganlık” ortalaması okul dışında din eğitimi almayan öğrencilerin “Atılganlık” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür.

“Edilgen Saldırganlık” için okul dışında din eğitimi almayan öğrenciler için anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için okul dışında din eğitimi almayan öğrencilerin ortalaması 97,92 iken okul dışında din eğitimi alan öğrencilerin ortalaması 93,38’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, okul dışında din eğitimi alıp almama bakımından “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Okul dışında din eğitimi alan öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması okul dışında din eğitimi almayan öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür. Genel olarak baktığımızda okul dışında din eğitimi almayan öğrencilerin, okul dışında din eğitimi alan öğrencilere göre daha saldırgan olduğu söylenebilir.

Bireylerin okulda yahut okul dışında elde ettikleri din eğitimi gerek dünyaya bakış açısından, gerekse de psikososyal ve ahlaki gelişim yönünden kendi içerisinde tutarlı ve dengeli bütünleşmiş bir kişiliğin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Toplum hayatında, kendini tanıyan bireylerin yetişmesi, gelişme ve ilerleme açısından büyük bir güçtür. Kişinin, kendisiyle, düşünce ve duygularıyla ilişki kurması, kendinde olup biten duygusal ve düşünsel süreçlerle ilgili bir anlayışa kavuşması, kendini tanımada devamlı bir süreç ifade etmektedir.³¹³ Kendini daha iyi tanıyan ve bireyselleşen ergenlerin, çevresel faktörlere rağmen öfke kontrolü saldırganlığı azaltma yönünden bir adım önde olacaktır.

³¹³ Cemil Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, **Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl: 2008, sayı: 13:1 s. 263.

Tablo 57. Saldırıcılık Ölçeği İçin Din Eğitimi Dinî Kitap/Dergi Okuyarak Alıp Almama Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Dinî Kitap/Dergi Okuyarak Öğrenme	N	\bar{X}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırıcılık Ölçeği	Evet	429	30,91	5,918	-2,758	0,006*
	Hayır	584	31,92	5,642		
Atılganlık Ölçeği	Evet	429	32,19	6,361	-3,066	0,002*
	Hayır	583	33,46	6,618		
Edilgen Saldırıcılık Ölçeği	Evet	429	28,59	7,452	-2,395	0,017*
	Hayır	582	29,71	7,207		
Toplam Saldırıcılık	Evet	429	91,75	17,214	-3,145	0,002*
	Hayır	584	95,14	16,696		

“Yıkıcı Saldırıcılık” için din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin ortalaması 30,91 iken din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin ortalaması 31,92’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alıp almama bakımından “Yıkıcı Saldırıcılık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırıcılık” ortalaması din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırıcılık” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür.

“Atılganlık” için din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin ortalaması 32,19 iken din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin ortalaması 33,46’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alıp almama bakımından “Atılganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin “Atılganlık” ortalaması din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin “Atılganlık” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür.

“Edilgen Saldırıcılık” için din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin ortalaması 28,59 iken din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan

öğrencilerin ortalaması 29,71'dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alıp almama bakımından “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalaması din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin ortalaması 91,75 iken din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin ortalaması 95,14'tür. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alıp almama bakımından “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür. Genel olarak baktığımızda din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin, din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak alan öğrencilere göre daha saldırgan olduğu söylenebilir.

Tablo 58. Ölçekler için Din Eğitimini Cami/Kur'an Kurslarına Giderek Alıp Almama Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Cami/Kur'an Kurslarına Gitme	N	\bar{x}	Standart Sapma	T	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Evet	810	31,25	5,762	-2,689	0,007*
	Hayır	203	32,46	5,757		
Atılganlık Ölçeği	Evet	809	32,40	6,457	-5,173	0,000*
	Hayır	203	35,02	6,451		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Evet	808	28,95	7,384	-2,431	0,015*
	Hayır	203	30,35	7,014		
Toplam Saldırganlık	Evet	810	92,66	16,904	-3,929	0,000*
	Hayır	203	97,86	16,739		

“Yıkıcı Saldırganlık” için din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin ortalaması 31,25 iken din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin ortalaması 32,46’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alıp almama bakımından “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür.

“Atılgnlık” için din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin ortalaması 32,40 iken din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin ortalaması 35,02’dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alıp almama bakımından “Atılgnlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin “Atılgnlık” ortalaması din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin “Atılgnlık” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür.

“Edilgen Saldırganlık” için din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin ortalaması 28,95 iken din eğitimini dinî kitap/dergi okuyarak almayan öğrencilerin ortalaması 30,35’tir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alıp almama bakımından “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalaması din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için din eğitimini dinî Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin ortalaması 92,66 iken din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin ortalaması 97,86’dır. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alıp almama bakımından “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilerin

“Saldırganlık Ölçeği” ortalaması din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşüktür. Genel olarak baktığımızda din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek almayan öğrencilerin, din eğitimini Cami/Kur’an kurslarına giderek alan öğrencilere göre daha saldırgan olduğu söylenebilir.

Tablo 59. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Annelerinin Tutumları Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Anne Tutum	N	\bar{x}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Koruyucu	199	31,10	5,426	4,812	0,001*
	Demokratik	56	32,48	6,329		
	İlgili	359	31,15	5,601		
	İlgisiz	18	30,54	6,375		
	Baskıcı	97	33,68	5,431		
Atılganlık Ölçeği	Koruyucu	199	32,89	6,469	6,807	0,000*
	Demokratik	56	33,67	7,218		
	İlgili	359	32,21	6,461		
	İlgisiz	18	32,70	5,572		
	Baskıcı	96	36,04	6,205		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Koruyucu	199	28,93	7,299	8,112	0,000*
	Demokratik	55	29,63	8,314		
	İlgili	359	28,40	7,066		
	İlgisiz	18	28,50	6,419		
	Baskıcı	96	33,00	6,369		
Toplam Saldırganlık	Koruyucu	199	93,07	16,221	8,631	0,000*
	Demokratik	56	95,92	19,331		
	İlgili	359	91,75	16,880		
	İlgisiz	18	91,73	14,856		
	Baskıcı	97	102,63	14,710		

“Yıkıcı Saldırganlık” için annesinin tutumu koruyucu öğrencilerin ortalaması 31,10, annesinin tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 32,48, annesinin tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 31,15 annesinin tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 30,54 ve annesinin tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması 33,68’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, annenin tutumu göre öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Anne Tutum	N	1. Grup	2. Grup
İlgisiz	18	A(30,54)	
Koruyucu	199	A(31,10)	B(31,10)
İlgili	359	A(31,15)	B(31,15)
Demokratik	56	A(32,48)	B(32,48)
Baskıcı	97		B(33,68)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, annesi ilgisiz olanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması annesi baskıcı olanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamasından düşüktür.

“Atılganlık” için annesinin tutumu koruyucu öğrencilerin ortalaması 32,89, annesinin tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 33,67, annesinin tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 32,21 annesinin tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 32,70 ve annesinin tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması 36,04’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, annenin tutumu göre öğrencilerin “Atılganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Anne Tutum	N	1. Grup	2. Grup
İlgili	359	A(32,21)	
İlgisiz	18	A(32,70)	
Koruyucu	199	A(32,89)	B(32,89)
Demokratik	56		B(33,67)
Baskıcı	96		B(36,04)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, annesi ilgili ve ilgisiz olanların “Atılgnlık” ortalaması annesi demokratik ve baskıcı olanların “Atılgnlık” ortalamasından düşüktür.

“Edilgen Saldırgnlık” için annesinin tutumu koruyucu öğrencilerin ortalaması 28,93, annesinin tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 29,63 annesinin tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 28,40 annesinin tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 28,50 ve annesinin tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması 33,00’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, annenin tutumu göre öğrencilerin “Edilgen Saldırgnlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Anne Tutum	N	1. Grup	2. Grup
İlgili	359	A(28,40)	
İlgisiz	18	A(28,50)	
Koruyucu	199	A(28,93)	
Demokratik	56	A(29,63)	
Baskıcı	96		B(33,00)

Buna göre, annesi ilgili, ilgisiz, koruyucu ve demokratik olanların “Edilgen Saldırgnlık” ortalaması annesi baskıcı olanların “Edilgen Saldırgnlık” ortalamasından daha düşüktür.

“Toplam Saldırgnlık Ölçeği” için annesinin tutumu koruyucu öğrencilerin ortalaması 91,73, annesinin tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 91,75, annesinin tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 93,07, annesinin tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 95,92 ve annesinin tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması 102,63’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, annenin tutumu göre öğrencilerin “Saldırgnlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Anne Tutum	N	1. Grup	2. Grup
İlgisiz	18	A(91,73)	
İlgili	97	A(91,75)	
Koruyucu	199	A(93,07)	
Demokratik	56	A(95,92)	B(95,92)
Baskıcı	359		B(102,63)

Buna göre, annesi ilgisiz, ilgili ve koruyucu olanların “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması annesi baskıcı olanların “Saldırganlık Ölçeği” ortalamasından daha düşüktür.

Tablo 60. Saldırganlık Ölçeği İçin Öğrencilerin Babalarının Tutumları Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Baba Tutum	N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Koruyucu	164	31,30	6,216	2,437	0,046*
	Demokratik	103	32,12	6,382		
	İlgili	372	31,24	5,439		
	İlgisiz	30	32,73	5,304		
	Baskıcı	116	32,91	5,519		
Atılganlık Ölçeği	Koruyucu	164	32,89	7,208	3,481	0,008*
	Demokratik	103	33,65	6,774		
	İlgili	372	32,35	6,436		
	İlgisiz	30	34,37	5,498		
	Baskıcı	115	34,74	6,137		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Koruyucu	164	28,63	7,791	4,479	0,001*
	Demokratik	102	30,26	8,019		
	İlgili	372	28,86	7,299		
	İlgisiz	30	30,55	7,313		
	Baskıcı	115	31,76	5,854		
Toplam Saldırganlık	Koruyucu	164	92,87	18,955	4,572	0,001*
	Demokratik	103	96,16	18,549		
	İlgili	372	92,44	16,606		
	İlgisiz	30	97,57	15,211		
	Baskıcı	116	99,41	14,497		

“Yıkıcı Saldırganlık” için babasının tutumu koruyucu olan öğrencilerin ortalaması 31,30, babasının tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 32,12, babasının tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 31,24 babasının tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 32,73 ve babasının tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması 32,91’dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, babanın tutumu göre öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Baba Tutum	N	1. Grup	2. Grup
İlgili	372	A (31,24)	
Koruyucu	164	A (31,30)	
Demokratik	103	A (32,12)	B (32,12)
İlgisiz	30	A (32,73)	B (32,73)
Baskıcı	11		B (32,91)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, babası ilgili ve koruyucu olanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması babası baskıcı olanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamasından daha düşüktür.

“Atılganlık” için babasının tutumu koruyucu öğrencilerin ortalaması 32,89, babasının tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 33,65, babasının tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 32,35 babasının tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 3,37 ve babasının tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması 34,74’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, babanın tutumu göre öğrencilerin “Atılganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Baba Tutum	N	1. Grup	2. Grup
İlgili	372	A (32,35)	
Koruyucu	164	A (32,89)	
Demokratik	103	A (33,65)	B (33,65)
İlgisiz	30	A (34,37)	B (34,37)
Baskıcı	116		B (34,74)

Buna göre, babası ilgili ve koruyucu olanların “Atılganlık” ortalaması babası baskıcı olanların “Atılganlık” ortalamasından daha düşüktür.

“Edilgen Saldırganlık” için babasının tutumu koruyucu öğrencilerin ortalaması 28,63, babasının tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 28,86, babasının tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 30,26 babasının tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 30,55 ve babasının tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması 31,76’dır. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, babanın tutumu göre öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P < 0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Baba Tutum	N	1. Grup	2. Grup
Koruyucu	164	A (28,63)	
İlgili	37	A (28,86)	B (28,86)
Demokratik	102	A (30,26)	B (30,26)
İlgisiz	30	A (30,55)	B (30,55)
Baskıcı	115		B (31,76)

Buna göre, babası koruyucu olanların “Edilgen Saldırganlık” ortalaması babası baskıcı olanların “Edilgen Saldırganlık” ortalamasından daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için babasının tutumu koruyucu öğrencilerin ortalaması 92,87, babasının tutumu demokratik olan öğrencilerin ortalaması 96,16, babasının tutumu ilgili olan öğrencilerin ortalaması 92,44 babasının tutumu ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 97,57 ve babasının tutumu baskıcı olan öğrencilerin ortalaması

99,41'dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, babanın tutumu göre öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Anne Tutum	N	1. Grup	2. Grup
İlgili	372	A (92,44)	
Koruyucu	164	A (92,87)	
Demokratik	103	A (96,16)	B (96,16)
İlgisiz	30	A (96,16)	B (96,16)
Baskıcı	116		B (99,41)

Buna göre, babası ilgili ve koruyucu olanların “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması babası baskıcı olanların “Saldırganlık Ölçeği” ortalamasından daha düşüktür.

Tablo 61. Saldırganlık Ölçeği İçin Ailenin Dindarlık Düzeyi Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Ölçekler	Dindarlık Düzeyi	N	\bar{X}	Standart Sapma	F	P
Yıkıcı Saldırganlık Ölçeği	Çok Dindar	285	31,05	6,045	3,996	0,019*
	Dindar	618	31,42	5,590		
	Biraz Dindar veya İlgisiz	76	33,14	5,935		
Atılgenlik Ölçeği	Çok Dindar	284	32,46	6,647	8,591	0,000*
	Dindar	618	32,82	6,436		
	Biraz Dindar veya İlgisiz	76	35,86	6,150		
Edilgen Saldırganlık Ölçeği	Çok Dindar	284	28,64	7,357	5,828	0,003*
	Dindar	617	29,15	7,275		
	Biraz Dindar veya İlgisiz	76	31,83	6,851		
Toplam Saldırganlık	Çok Dindar	284	92,17	17,314	8,063	0,000
	Dindar	618	93,48	16,656		
	Biraz Dindar veya İlgisiz	76	100,84	16,547		

“Yıkıcı Saldırganlık” için ailesi çok dindar olan öğrencilerin ortalaması 31,05, ailesi dindar olan öğrencilerin ortalaması 31,42, ailesi biraz dindar veya ilgisiz olan

öğrencilerin ortalaması 33,14'tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, ailenin dindarlık durumuna göre öğrencilerin “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Dindarlık	N	1. Grup	2. Grup
Çok Dindar	285	A (31,05)	
Dindar	618	A (31,42)	
Biraz Dindar veya İlgisiz	76		B(33,14)

*: İki grup arasında fark olabilmesi için farklı harfler ile adlandırılması gerekmektedir.

Buna göre, ailesi çok dindar ve dindar olanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalaması ailesi Biraz Dindar veya İlgisiz olanların “Yıkıcı Saldırganlık” ortalamasından daha düşüktür.

“Atılganlık” için ailesi çok dindar olan öğrencilerin ortalaması 32,46, ailesi dindar olan öğrencilerin ortalaması 32,82, ailesi biraz dindar veya ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 35,86'dır. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, ailenin dindarlık durumuna göre öğrencilerin “Atılganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Dindarlık	N	1. Grup	2. Grup
Çok Dindar	284	A (32,46)	
Dindar	618	A (32,82)	
Biraz Dindar veya İlgisiz	76		B(35,86)

Buna göre, ailesi çok dindar ve dindar olanların “Atılganlık” ortalaması ailesi Biraz Dindar veya İlgisiz olanların “Atılganlık” ortalamasından daha düşüktür.

“Edilgen Saldırganlık” için ailesi çok dindar olan öğrencilerin ortalaması 28,64, ailesi dindar olan öğrencilerin ortalaması 29,15, ailesi biraz dindar veya ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 31,83'tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda,

ailenin dindarlık durumuna göre öğrencilerin “Edilgen Saldırganlık” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Dindarlık	N	1. Grup	2. Grup
Çok Dindar	285	A (28,64)	
Dindar	617	A (29,15)	
Biraz Dindar veya İlgisiz	76		B(31,83)

Buna göre, ailesi çok dindar ve dindar olanların “Edilgen Saldırganlık” ortalaması ailesi Biraz Dindar veya İlgisiz olanların “Edilgen Saldırganlık” ortalamasından daha düşüktür.

“Toplam Saldırganlık Ölçeği” için ailesi çok dindar olan öğrencilerin ortalaması 92,17, ailesi dindar olan öğrencilerin ortalaması 93,48, ailesi biraz dindar veya ilgisiz olan öğrencilerin ortalaması 100,84’tür. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, ailenin dindarlık durumuna göre öğrencilerin “Saldırganlık Ölçeği” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($P<0,05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Tukey B testi uygulanmıştır.

Dindarlık	N	1. Grup	2. Grup
Çok Dindar	285	A (92,17)	
Dindar	617	A (93,48)	
Biraz Dindar veya İlgisiz	76		B (100,84)

Buna göre, ailesi çok dindar ve dindar olanların “Saldırganlık Ölçeği” ortalaması ailesi Biraz Dindar veya İlgisiz olanların “Saldırganlık Ölçeği” ortalamasından daha düşüktür.

SONUÇ

Modern dünyada insanlar birbirleriyle iletişim halinde bulunmak ihtiyacındadırlar. Bu ihtiyaç toplumun her alanında görülmektedir. Ailede, okullarda, sosyal ilişkilerde, iş yerinde insanlar sürekli iletişim halindedirler. Bu iletişimler sırasında her insanın kendini ifade etme şekilleri ve birbirlerine verdikleri tepkiler farklılık göstermektedir. İnsanların kendilerini ifade ederken saldırganlık ve şiddet göstermeyi de bir tepki çeşidi olarak kullandıkları görülmektedir. İnsanlar arası ilişkilerdeki bu yanlış algılama, saldırgan davranışlar ve şiddet olaylarıyla toplumda kendisini göstermektedir. Bunun doğal sonucu olarak da toplumsal sorunları demokratik yollarla değil, kavga ve çatışmalarla çözülmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Eğitim ortamlarında ise öğrencilerin sorunlarını etkili bir biçimde çözüme yoluna gitmedikleri ve saldırgan davranışlara yöneldikleri görülmektedir. Öğrencilerin en çok şiddetle karşılaştıkları yerler öncelikle okul çevresi, aileler, sonra da yaşadıkları yakın çevre gelmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular çerçevesinde, öğrencilerin genel olarak ailelilerinden ve okullarından kazandıkları dini ahlaki değerlerin yaşaya geldikleri zorlukları aşmada ve öfke ve saldırganlıklarını kontrol edebilmelerinde etkin rol oynadığına dair yüksek düzeyde olumlu yaklaşımları görülmektedir. Öğrenciler saygı, sevgi, sabır, merhamet, hoşgörü, paylaşımcı olma, kardeşçe barış içerisinde yaşama gibi bir dizi ahlaki değerler konusunda pozitif bir algıya sahiptirler. Ayrıca toplumsal barışı sağlayabilecek özellikteki bu değerlerin, onların hayatlarında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Ergenlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında bulunan değer içerikli muhtevaya da olumlu cevaplar vermişlerdir. Din öğretimi, ders kitaplarında yer aldığı şekliyle bir bilgi verme aracı olmakla beraber, aynı zamanda insanın bilgi elde etme yollarını ve aklını kullanma kabiliyetini geliştiren bir süreç şeklinde bakılmalıdır. Bu noktada, din öğretiminin önemli bir amacı yetişmekte olan nesle din hakkında doğru bilgi vermek ve gençleri bilinçlendirmektir. Bu bilincin yakalanmasında öğrenciler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının etkin rol oynadığını ifade etmişlerdir. Ancak anne-babanın baskıcı yahut ilgisiz düzeydeki eğitim tutumları öğrencilerin bu sorulara verdiği olumlu cevapları negatif yönde etkilediği görülmüştür. Bu nedenle ergenlerin ailelerinden algıladıkları destek düzeyi düştükçe saldırganlık düzeylerinin yükselmesi

dikkat çekmektedir. Şüphesiz ailenin sürekli gerilim, çatışmalar içinde olması, ergenlerin sıcak ve güven verici havadan yoksun olması din öğretimindeki okul başarısını da doğrudan etkilemektedir.

Araştırma sonuçlarına ilişkin ilgi çekici bir bulgu da ergenlerin sahip oldukları dini inançların, onları şiddet ve saldırganlık içeren davranışlardan uzak tuttuğu sonucudur. Örneklem grubunda yer alan ergenler, günlük hayatlarında dini inançların önemli olduğunu söylemekte ve bu inancın kendilerini şiddet ve saldırganlıklarını azalttıklarını ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin değer algılarının şekillenmesinde olumlu rol modellerin ve dini ahlaki öğütlerin önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İlgili sorularla saldırganlık ölçeği karşılaştırıldığında “Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor” ve “Dini-ahlaki öğütler benim kendi değerlerimi oluşturmamda katkı sağlıyor.” İfadelerine katılma düzeyi arttıkça yıkıcı saldırganlık düzeyinin azalmakta olduğu gözlenmiştir.

Çalışmada genel liselerin İmam Hatip Liselerine göre saldırganlık düzeyleri yüksek çıkmıştır. Bu oranın düşük olmasında İmam hatip Lisesi öğrencilerinin diğer genel liseli öğrencilere oranla öğrenim hayatlarında daha fazla din eğitimi içerikli dersler almaları başlıca sebep olduğunu düşünülmektedir. Çünkü dini-ahlaki değerlerin doğru zamanlarda ve doğru kişiler tarafından bireye kazandırılması, bireysel ve toplumsal şiddetin önlenmesi açısından büyük önem taşır.

Eğitim ortamlarında şiddet ve saldırganlığın anlaşılmasında bireylerin yakın çevresi ile ilişkilerinin ve ruhsal yapısının, diğer yandan içinde yer aldığı toplumsal çevrenin ve bu çevre ile olan ilişkilerinin göz önüne alınması gerekmektedir. Çünkü kişilerarası duygusal ilişkilerden çevre ile iş ilişkilerine kadar yaşanan tüm etkileşim biçimleri ve bu biçimleri belirlediği bilinen sosyal ve ekonomik yapılar ergenin şiddet kullanma eğilimini etkilemektedir.

Araştırmada elde edilen ailesinin sosyo ekonomik düzeyini ortanın altı olarak belirten öğrencilerin saldırganlık ölçeği ortalaması, sosyo ekonomik düzeyi üst olarak belirten öğrencilerden daha düşüktür. Yani sosyo ekonomik durum arttıkça saldırganlığın arttığı sonucuna varılmıştır. Aslında sosyo ekonomik düzey düştükçe saldırganlıkta bir artma beklenirken çalışmada çıkan bu sonucu, örneklem grubunun

ailelerinin din ve değerler eğitimine gereken önemi vermemesi ve Şiddet konusunda çocuklarında bilinç oluŐturmamaları ile açıklanabilir.

ÖNERİLER

Şiddet daima araçlara muhtaçtır. Teknolojik ve sanayi alanındaki gelişmeler bu konuda Şiddete araç olarak kullanılabilmektedir. Şiddet araçlarının gittikçe çeŐitlenmesi ve sayısının artması başta aile olmak üzere, toplumun her kesimini kaygılandırmaktadır. Şiddetin uygulayıcıları ona ihtiyaç duyduğu için değil, çoğu zaman bundan keyif aldıkları için başvururlar. Bireylerin ailesinden ve okuldan aldıkları değerler ve din eğitimi Şiddetin kaynaklarını ve nedenlerini en aza indirebilecek yeterlilikte olmalıdır. Bu nedenle bireyin bu türden eğilimlerini kontrol altına alabilecek değerlerin öğretim konusu hâline getirilmesi gerekmektedir.

Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin öğrenciler açısından daha cazip dersler haline getirilmesi gerekir. Öğretim sürecinde öğretmenlerin yapılandırmacı eğitim ve çoklu zeka yaklaşımları çerçevesinde değerler konusunda daha fazla yöntem ve teknik kullanması dersin başarısını artıracaktır. Ayrıca ortaöğretim Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi ders saatlerinin aynı müfredatla haftada iki saate çıkarılması uygun olacaktır. Bu derslerde öğretmenler, öğrencilerin kendilerini özgürce ifade edebilecekleri ve hayatı bir bütün olarak algılayabilecekleri bir öğrenme ortamı oluŐturabilmelidirler.

Kronik hale gelen Şiddetin önlenmesi ve azaltılabilmesi için, yerleŐik otoriter ya da geleneksel yapının tekrar gözden geçirilmesi gerekir. Ayrıca sosyal davranışları yönlendiren temel değerlerin, çağın ihtiyaçlarına uyumunu sağlamak da gerekir. Toplumun ve bireyler için vazgeçilmez nitelikteki temel değerlerin uzlaŐmacı ve barıŐçı özellikler taşımasına özen gösterilmelidir. Ahlaki olana saygı ve ahlaki olanı tercih etmenin insanı insan yapan değer olduğu vurgulanmalıdır.

Şiddet konusunda çeşitli programlar uygulanarak, geleceğin yetiŐkinleri olacak ergenlerin Şiddet konusunda bilinç kazanmaları sağlanmalıdır. Bu bağlamda yaşanan Şiddet olayları göz önüne alındığında, öfke kontrolü konusunda da ergenlerin yönlendirilmeye ve bilgilendirilmeye ihtiyaçları olduğu açıktır.

Şiddet ve saldırganlığı önleme/azaltma çalışmalarında aileleri mutlaka bu sürece dâhil etmek gerekmektedir. Ailenin de bilinç düzeyinin yükseltilmesi, bu konudaki başarıyı artırmaktadır. Şiddetin azaltılmasında ve şiddete giden yolların engellenmesi hususunda eğitimcilere ek olarak devlete düşen görevler de mevcuttur. Ailenin ve çocuğun sürekli olarak yenilenen “sosyal refah sistem”ine ihtiyaç duyması kaçınılmazdır.

Öğrencilere rol modeller konusunda yeni açılımlar kazandırılmalıdır. Medya organlarının bu konudaki etkisi en aza indirilmeli, dini ahlaki değerleri işleyen literatür ve görsel içerikli materyallerin niteli ve nicelikleri artırılmalıdır.

Son olarak ülkemizde eğitim ortamlarında merhametli olmak, iyi ahlaklı olmak, bütün canlılara sevgi ve saygıyla yaklaşmak, sabırlı olmak, dayanışmaya önem vermek, dürüst olmak, hoşgörülü olmak, yardımsever olmak, dostluk, bağışlayıcı olma ve sorun çözme gibi bir dizi konularda duygu eğitimi daha ön plana çıkarılmalıdır. Bu sorumluluk sadece Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden beklenmemeli, aksine bütün dersler bu kazanımlara sahip içeriği paylaşmalıdır.

Ortaöğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin dışında ‘Barış Eğitimi’ adı altında bir kredilik ders eklenmesi toplumsal barışa katkıda bulunabilir. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda ifadesini bulan, bireyleri “...beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, ve verimli kişiler olarak yetiştirmek” gibi hedeflere yukarıda adı geçen derslerin katkısı olabileceğini ihmal etmemek gerekir.

İl müftülüklerinde “Aile Danışmanlığı” adı altında aile içi ilişkilerde rehberlik yapabilecek din eğitimi uzmanları, şiddete başvurma yanlılığını halka anlatabilmenin yollarını araştırmalıdır. Halkımız, Diyanet İşleri Başkanlığına olan güveni çerçevesinde, dini konularda fetva almak yahut günlük hayatlarında karşılaştıkları güç durumlarda istişarelerde bulunmak için kurum uzmanlarını sıkça kullanmaktadırlar. Bu anlamda dinin aile kurumuna verdiği önem, her fırsatta bu konuda uzmanlaşmış kişiler tarafından hem gelen sorular karşılığında hem de konferans, seminer ve vaazlara aile içi şiddet, Hz. Peygamberin bu hususta örnekliği,

ocuk yetiştirmede sorunların aşılması gibi konularda dinin yaşanmakta olan hayata bakışı ortaya konmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin ise bu konularda zaman zaman hizmet içi eğitim seminerlerine alınarak yetiştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbaş, Oktay. (2007), “Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının (Değerlerinin) İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinde Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi”, **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 673–696.
- Arıcı, İsmail. (2007), “Öğrencilerin İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenine Yönelik Tutumları”, **Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12:2, s. 169–189.
- Akıncı, Adem. (2005), “Hayata Anlama Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretimin Rolü”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, c. 3, sayı: 9, s. 7–24.
- Aktaş, A. Mavili. (2007), **Aile İçi Şiddet**, Elma Yayınları, Ankara.
- _____ “Aile İçi Şiddet”, **Doğu-Batı Dergisi** (Şiddet Sayısı), sayı: 43, s. 151–160.
- Akan, H. Betül. (2007), **İlköğretim Öğretmenlerinin İstenmeyen Davranışlarla Baş Etme Yöntemleri ve Okulda Şiddet**, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Altıntaş, Hayrani. (2004), “İslam’la Terör Bağdaşır mı?”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, c. 7, sayı: 20, s. 121–130.
- Aslan, Ömer. (2001), “Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açından Analitik Bir Yaklaşım”, **Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, s. 357-380.
- Aslantürk, Ayşe H. (2001), “Hz. Muhammed’in Şahsiyetinin ve Davranışlarının Kur’an’a Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi”, **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğleri**, S. Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları No:10, Isparta, 249–268.
- Aşıkoğlu, Nevzat Y. (1998), “Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı: 2, s. 45-49.
- _____ (2000) “İslam’a Göre İnançın Toplumdaki Yeri ve Rolü”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı: 4, s. 5-10.
- Ateş, Abdurrahman. (2002), **Kur’ana Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu**, Beyan Yayınları, İstanbul.

- Atman, Ü. Cihan. (2003), Kadına Yönelik Şiddet; Cinsel Taciz / Irza Geçme, **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, c. 12, sayı: 9, s. 333–335.
- Ayan, Sezer. (2006), “Şiddet ve Fanatizm”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, cilt: 7, sayı: 2, s. 191–209.
- _____ (2007), “Aile İçinde Şiddete Uğrayan Öğrencilerin Şiddet Eğilimleri”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, sayı: 8.
- Aydın, Mehmet Zeki. (2005), **Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi**, Dem, Yayınları, İstanbul.
- _____ (2003), “Ailede Ahlak Eğitimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, sayı:2, s. 125-158.
- Aydın S. vd. (2004), “Bir Grup Tıp Fakültesi Öğrencisinin Aile İçi Şiddet Yaşantıları”, 6. Ulusal Aile Hekimliği Kongresi, Bursa, s.120.
- Aydın, Şevki. (2008), **Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kuran Kursu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ayhan, Halis. (1995), **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yayınları, İstanbul.
- _____ vd. (2004), **Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar**, Dem Yayınları, İstanbul.
- Ayyıldız, M. ve Canlı, S. (2007) “Okullarda Şiddetin Önlenmesine Yönelik Edebi-Estetik Çözüm Arayışları”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu**, Editör: Adem Solak, Hegem Yayınları, Ankara.
- Bahadır, Abdulkerim. (2002), “Ergenlik Dönemi Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar”, **Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 8, s. 57-65.
- Bahçivan Saydam, R. ve Gençöz, T. (2005), “Aile İlişkileri, Ebeveyn Çocuk Yetiştirme Tutumu ve Kendilik Değerinin Gençler Tarafından Belirtilen Davranış Problemleri İle Olan İlişkisi”, **Türk Psikoloji Dergisi**, 20(55), s. 61–74.
- Balcıoğlu, İbrahim. (2009), **Şiddetin Bireysel Yönü**, <http://www.ailem.com/templates/library/1732.asp?id=7784> adlı internet sitesi, Erişim tarihi: 09.03.2009.
- _____ (2001), **Şiddet ve Toplum**, Bilge Yayınları, İstanbul.

- Bandura, Albert. (2009) , “*Social Learning Theory of Aggression*”, **The Control Of Aggression**, (Ed: John F. Knutson), Implication From Basic Research, USA.
- Bilgin B. ve Selçuk, M. (1997), **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Gün Yayıncılık, Ankara.
- Bilgin, Beyza. (1995), **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara.
- Binbaşoğlu, Cavit. (1988), **Eğitime Giriş**, Binbaşoğlu Yayınevi, Ankara.
- Bolay, S. Hayri. (2007), “Aşkın Değerler Buhranı”, **Değerler ve Eğitimi**, Ed.: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 55–70.
- Buluç, Bekir. (2006), “Okullarda Suç ve Şiddet”, **Eğitim ve Şiddet**, Ed.: Şule Erçetin, Hegem Yayınları, Ankara, s.1–12.
- Canikli, İlyas. (2004), “Dinî Terör Senaryoları”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, c. 7, Sayı: 20, s. 235–248.
- Cebeci, Suat. (2009), “Ailede Din Eğitimi”, <http://web.sakarya.edu.tr/~scebeci/pdf/PDF/h14.pdf> adlı internet adresi, Erişim tarihi: 05.10.2009.
- Tuğrul, Ceylan. (1999), “Duygusal Zekâ”, **Klinik Psikiyatri Dergisi**, sayı:1. s.12-20.
- Çapcıoğlu, İhsan. (2008),“İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 12, s: 3, s. 49-64.
- Çayköylü, Ali. vd. (2006), “Çocuklarda Suç ve Şiddet”, **Çocuk ve Suç**, Ed.: Şule Erçetin, Hegem Yayınları, Ankara, s. 61-74.
- Çetin, Hicran. (2004), **Öğrenci Ergenlerin Şiddete Yönelik Tutumları: Yaş ve Cinsiyete Göre Bir İnceleme**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, Yılmaz. (2002), **İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğretmenlerinin Sınıfta Karşılaştıkları Disiplin Problemleri İle İlgili Görüşleri**, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Çınar, İkrım. (2007), “Okullarda Şiddet: Dağın İki Yamacını Görebilmek”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu**, Ed.: Adem Solak, Hegem Yayınları, Ankara, s.1-18.
- Değirmencioğlu, Serdar M. (2006), “Toplumsal, Kültürel ve İnanca Dayalı Kökenleri Işığında Okulda Şiddeti Anlamak ve Çözüm İçin Öğrencilerin Okuldaki

- Rollerini Değiştirmek”, **Toplumsal Bir Sorun Olarak şiddet**, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, s. 169–208.
- Demir, Ö.ve Acar, M. (1992), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Deveci, Handan. vd. (2008), “İlköğretim Öğrencilerinin şiddet Algıları”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar, c: 7, sayı: 24, s. 351-368.
- Dilmaç, Bülent. (2002), **İnsanca Değerler Eğitimi**, Nobel Yayınları, Ankara.
- _____ (2007), **Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Doğan, R. ve Tosun, C. (2002), **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, Pegema Yayıncılık, Ankara.
- Düzgören, Bahar Ö. (1996), “şiddet Üzerine Bildiri, **Cogito** (şiddet Sayısı), sayı: 6-7, s. 37–39.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, (1992), **es-Sunen**, I-V, İstanbul.
- Efilti, Erkan. (2008), “Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık ve Denetim Odağının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 19, s. 221-230.
- Eğitim Ortamlarında şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı**. (2006), MEB, Ankara.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, (1992), **el-Câmiu’s-Sahîh**, I-VIII, İstanbul.
- Erçetin ř. ř.ve İrfaner, S. (2006), “Suç, Suçluluk, Nedenlerine İlişkin Algılar”, **Çocuk ve Suç** (Editör: ř.şule Erçetin), Ankara, s. 145–156.
- Ergil, Doğu, (2001), “şiddetin Kültürel Kökenleri”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, sayı: 399, s. 40-41.
- Eroğlu, Susran E. (2009), “Saldırganlık Davranışının Boyutları ve İlişkili Olduğu Faktörler: Lise ve Üniversite Öğrencileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 21, s. 205-221.
- Erözkan, Atılğan. (2006), “Öfke İle Başaçıkma: Bilişsel Davranışçı Terapilere Dayalı Bir Program”, **Milli Eğitim Dergisi**, sayı:171, s. 55–66.

- Ersanlı, Kurtman. (2007), “Şiddet Yıkım İçgüdüsünün Beslenmesi ve Yaşam İçgüdüsünün İhmalinin Sonucudur”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu**, Ed.: Âdem Solak, Hegem Yayınları, Ankara.
- Eşsiz, Muhittin. (2002), “Din Öğretiminde Yeni Yönelişler”, **Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Değişim Yayınları, İstanbul, s. 17–25.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (1992), **es-Sunen**, İstanbul.
- Fromm, Eric. (1994), **Sevginin ve Şiddetin Kaynağı** (Çev. Y. Salman-N. İçten), Payel Yayıncılık, İstanbul.
- Gorman-Smith, D., Tolan, P. H., Zelli, A., & Huesmann, L. R. (1996), “The Relation of Family Functioning to Violence Among Inner-City Minority Youth”. *Journal of Family Psychology*, 10, 115-129.
- Göçeri, Nebahat. (2002), **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.
- Gözütok F. Dilek. vd., (2007), “Çocuklar Evde de Okulda da Dövülüyor”, **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu** (İçinde), Ed: Adem Solak, Hegem Yayınları Ankara, s. 133-149.
- Gümüş, Adnan. (2006), “Şiddet Türleri”, **Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, s. 13–38.
- Gündüz, Turgay. (2009), “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, **Etkili Din Öğretimi**, Editör: Şaban Karaköse, Tedef Yayınları, İstanbul, s. 35-64.
- Güneş, Abdulkaki. (2005), “Kur’an Işığında Şiddet Sorununa Bakış”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 3, s. 7–28.
- Güngör, Erol. (2000), **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- _____ (1993), **Değerler Psikolojisi**, Amsterdam.
- Halstead, J. M.- Taylor M. J. (1996), **Values in Education And Education in Values**, The Falmer Press, London.
- Hayta, Akif. (2000), “U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 9, cilt: 9, s. 487–506.

- Hökelekli, Hayati. (2006), “Gençlik ve Din”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Editör: Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, s. 9–32.
- _____ (2007), “Üstün Yetenekli Öğrencilerin Değer Yönelimleri ve Eğitimleri”, **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 371-396.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, (1989), **el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Âhâd ve'l-Âsâr**, tahk. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut.
- İbn Mâce, (1992), **es-Sunen**, I-II, tahk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, İstanbul.
- İnal, Kemal. (2006), “Ekonomik ve Sosyal Sistemin Okuldaki Şiddete Etkileri”, **Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, s. 93-104.
- Kale, Nesrin. (2007), “Nasıl Bir Değerler Eğitimi”, **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s.313-322.
- Kara, Elif. (2009), “Dinî ve Psikolojik Açından Bağışlayıcılığın Terapötik Değeri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt: 2/8, s. 221–229.
- Karaca, Faruk. (2003), “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, cilt: 6, sayı: 16, 75–85.
- _____ (2007), “Violence and Religion From The Psycho-Social Perspective”, **Ekev Akademi Dergisi**, sayı: 30, s. 13–24.
- Karacoşkun, M. Doğan. (2005), “Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 9/1, s. 87-100.
- Karagülmez, Çiğdem. vd., (2006), “İlkokul 5. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **Okul ve çevresinde Çocuğa Yönelik Alınabilecek Tedbirler**, MEB, İstanbul, s. 122-130.
- Karakaya, Talip. (2007), “Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım”, **Değerler ve Eğitimi** (Editör: Recep Kaymakcan vd.), Dem Yayınları, İstanbul, s. 203–214.
- Kaya, Nilay Ç. (2006), “Şiddetin Sosyal Dinamikleri”, **Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, s.105–120.

- Kesen N. F. vd.(2007), **Ergenlerde Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Arasındaki İlişki: Yetiştirme Yurtları Üzerinde Bir Araştırma**, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:17, s. 353-364.
- Keskioğlu, Osman. (1986), **Hatemu'l-Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kılıoğlu, İsmail. (1990), **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risale Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Recep. (1995), **Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlak**, TDV yayınları, Ankara,
- Kılıç, Ruhi. “Okullarda Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması”, **Okullarda Şiddetin Önlenmesi, Mevcut Uygulamalar ve Sonuçları**, Editör: Selahattin Gelbal, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2007, s. 25–48.
- Kızmaz, Zahir. (2006), “Okuldaki Şiddet Davranışının Kaynakları Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 30, s. 47–70.
- Kiper, İpek İ.(1984), **Saldırganlık Türlerinin Çeşitli Ekonomik, Sosyal ve Akademik Değişkenlerle İlişkisi**, Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kocacık Faruk. (2001), “Şiddet Olgusu Üzerine”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi**, c: 2, sayı: 1, Sivas, s.1-7.
- Koç, Ahmet. (2005), **Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik**, İlahiyat Yayınları, Ankara.
- Koç, Bozkurt. (2009), **Okullarda Şiddet; Lise Öğrencilerinde Şiddet, Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi**, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Koç, Mustafa. (2003), “Ergenlik Döneminde Dua Ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:7/1, s. 373–397.
- Köknel, Özcan. (2000), **Bireysel ve Toplumsal Şiddet**, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Köylü, Mustafa. (2007), “Küresel Bağlamda Değerler Eğitimine Duyulan İhtiyaç”, **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 287-312.

- Krugand, E.G. vd. (2002), **World Report on Violence and Health**, World Health Organization, Geneva.
- Kruttschnitt, C. (1994) "Gender And Interpersonal Violence", **Understanding And Preventing Violence**, (Eds. Albert J. Reiss, Jeffrey A. Roth), National Academy Press, Washington D.C., pp. 293–376.
- Kula, Naci. (2006), "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Editör: Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, s. 33–82.
- Kulaksızoğlu, Adnan. (1999), **Ergenlik Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mâlik b. Enes. **el-Muvattâ**, (1992), I-II, İstanbul.
- Mayer, G. R. (1995), "Preventing Antisocial Behavior in The Schools", **Journal of Applied Behavior Analysis**, 4;28, s. 474–484.
- Mercin, Levent. (2005), "Piaget ve Kohlberg'in Ahlak (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı: 5, s. 73-86.
- Michaud Yves. (trhsiz), **Şiddet**, (Çev.: Emrah Muhtaroglu), İletişim Yayınları.
- Muslim, Ebu'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, (1992), **el-Câmiu's-Sahîh** (I-III), İstanbul.
- Nicolson, P. ve Wilson, R. (2004), "Is Domestic Violence A Gender Issue? Views From A British City", **Journal of Community-Applied Social Psychology**, volume: 14:4, , pp. 266, 283.
- Odacı, Hatice. (2007), "Çocuk Suçları ve Şiddet Olayları", **Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu**, Ed: Adem Solak, Hegem Yayınları Ankara, s. 56–76.
- Oktay, Ayşe S. (2007), "İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri", **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 131-144.
- Öcal, Mustafa. (2002), "Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz?", **AB Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Değişim Yayınları, İstanbul, s. 126-143.
- Origlia D. ve Ouillion H.(1987), "Ergenlikte Kişilik" (Çev.B. Onur), **Ergenlik Psikolojisi** (Ed.: B. Onur), Hacettepe-Taş Yayınları, Ankara, s. 247-264.

- Oruç, Cemil. (2008), “Din Eğitiminin Hedefleri”, **Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13:1, s.259–269.
- Öğülmüş, Selahaddin. (2007), “Okullarda Şiddet ve Önlenmesi”, **Okullarda Şiddetin Önlenmesi, Mevcut Uygulamalar ve Sonuçları**, Editör: S. Gelbal, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, s. 67-86.
- Önal, Recep. (2008)“Kur’an’da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır”, **Cumhuriyet. Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/2, s. 439-466.
- Öner, Necati. (1995) **Felsefe Yolunda Düşünceler**, MEB Yayınları, İstanbul.
- Özel, Ahmet. (2007), **İslam ve Terör**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Özmen, Suna K.(2004), “Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt: 37, sayı: 2, s. 27-39.
- Öztop, İbrahim. (2003), **Hz. Peygamberin Şiddete Karşı Aldığı Tedbirler**, Y. Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Scherger, JM, **Understanding And Controlling Anger: Helping Clients with Special Concerns** (Eds), London Houghton Mifflin Company, England, 1979, s. 79-81.
- Schweitzer, Friedrich. (2007), “Din Eğitimi Dini Bireyleşme: Hoşgörü Eğitimine Karşı Yeni Meydan Okumalar”, (Çev. R. Kaymakcan ve T. Aksöz), **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 16, s. 163-176.
- Selçuk, Mualla. (1997), “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, sayı: 4, s. 148–158.
- Senemoğlu, Nuray. (2001), **Gelişim Öğrenme ve Öğretim**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sevinç, Müzeyyen. (2006), “Evrensel ve Yerel Değerlerin Eğitime Yansımaları”, **Küreselleşme ve Değerler**, Editör: Yurdagül ve A. Ulvi Mehmetoğlu, Litera Yayıncılık, İstanbul, s. 205–240.
- Seyyar, Ali (2008), “İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”, **Manevi Sosyal Hizmetler**, Editör: Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, s. 13–52.
- Sezen, Yümni. (1988), **Sosyoloji Açısından Din**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul.

- Sezgin, F. ve Özok, D. (2006), “Okulda Şiddet Olgusunun W. Glasser’in Seçim Kuramına Göre Açıklanması”, **Şiddet ve Okul**, MEB Yayınları, İstanbul, s. 220-235.
- Susman, E. J. and at al. (1987), Hormones, **Emotional Dispositions, and Aggressive Attributes in Young Adolescents**, Child Development, vol: 58, no:4, p. 1114-1134.
- Sütçü, Serap T. (2006), **Ergenlerde Öfke ve Saldırganlığı Azaltmaya Yönelik Bilişsel Davranışçı Bir Müdahale Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şahin, F.ve Beyazova, U. (2001), “Çocuğun Şiddetten Korunma Hakkı”, **Milli Eğitim Dergisi**, sayı: 15, http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/sahin_beyazova.htm, Erişim tarihi: 21.10.2008.
- Şemin, Refia U. (1984), **Gençlik Psikolojisi**, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- Taşdelen, Vefa. (2006), “Şiddet ve Eğitim”, **Milli Eğitim Dergisi**, sayı: 76, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi76/sayi76/vefa.pdf> adlı internet adresi, Erişim Tarihi: 21.02.2009,
- Tezcan, Mahmut. (1996), “Bir Şiddet Ortamı Olarak Okul”, **Cogito (Şiddet Sayısı)**, sayı:6-7, s. 105-108.
- Tolan, P. H. vd. (1997), “Assessment of Family Relationship Characteristics: A Measure To Explain Risk for Antisocial Behavior and Depression Among Urban Youth”, **Psychological Assessment**.
- Tosun, Cemal. (2001), **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegema Yayıncılık, Ankara.
- Tozlu N. ve Topsakal, C. (2007), “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Değerler Eğitimi”, **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 177-202.
- Tuğlu, Nuri. (2007), **Hadisler Işığında Aile içi ve Bireysel Şiddet**, Laçın Yayınları, Kayseri.
- Turan, S. ve Aktan D. (2008), D. “Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, cilt: 6, sayı: 2, s. 227-259.
- Türk Dil Kurumu. (1988), **Türkçe Sözlük**, Ankara.

- Türkdoğan, Orhan. (1996), Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Uysal, Aynur. (2003), **Şiddet Karşıtı Programlı Eğitimin Öğrencilerin Çatışma Çözümleri, Şiddet Eğilimleri ve Davranışlarına Yansıması**, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Uysal, Veysel. (2007), “Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dini Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri”, **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 215-240.
- Uysal, Enver. (2003), “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”, **Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 12, sayı:1, s. 51-69.
- Yalçın, İlhan, (2004), **Aileden Aldıkları Destek Düzeyi Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri**, Y. Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yapıcı, Mehmet. (2008), “İnsan ve Şiddet”, <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=275> adlı internet adresi, Erişim tarihi: 13.10.2008.
- Yavuz E. ve Ardalı C. (1996), **Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları**, **Cogito** (Şiddet Sayısı), sayı 6-7, s.143-164.
- Yavuz, Kerim. (1987) **Çocukta Dinî Duygu ve Davranışın Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yavuzer, Haluk. (1998), **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2000), **Eğitim ve Gelişim Özellikleri ile Okul Çağı Çocuğu**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı.** (2007), Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Yıldız, İlhan. (2009), “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?”, **Türk Bilim Araştırma Dergisi (Tübav)**, cilt:2, sayı:2, s.243–256.
- Yılmaz, Hüseyin. (2003), **Din Eğitimi ve Sosyal Barış**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001), “Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Yaygın Din Eğitimi Kurumları”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, s. 329–356.

- _____ (2004), “Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 8/ 1.
- _____ (2007), “Orta Öğretim DKAB Dersi Programının Barış Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, **Değerler ve Eğitimi**, Editör: Recep Kaymakcan vd., Dem Yayınları, İstanbul, s. 697-715.
- _____ (2008) “*Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan’la Karşılaştırılması*”, **Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12/1, s. 91–119.
- Yörükoğlu, Atalay. (2000), **Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar**, Özgür Yayınevi, İstanbul.

EK:1 Uygulanan Anket Örneği**ANKET****Değerli Öğrenciler;**

Bu araştırma ergenlerin şiddet ve saldırganlığa karşı tutumlarını ölçmeyi ve akademik bir çalışma için tespitler yapmayı amaçlamaktadır. Araştırmamızın amacına ulaşabilmesi için soruların hepsini açık ve doğru bir şekilde cevaplandırmanız önem arz etmektedir. Ankette isminiz istenmemekte olup cevaplar yalnızca bilimsel amaçla kullanılacaktır.

İlgi ve katılımınız için teşekkür ederim.

Arş. Gör. Macit YILMAZ
Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi

1. Yaşınız:.....
2. Cinsiyetiniz: 1() Kız 2() Erkek
3. Kaçınıcı sınıftasınız: 1() 9. Sınıf 2() 10. Sınıf 3() 11. Sınıf 4() 12.Sınıf
4. Sosyo-ekonomik durumunuz nedir?
5. 1() Düşük 2() Ortanın altı 3() Orta 4() Ortanın üstü 5() Üst
6. Başarı durumunuz hangi düzeydedir? 1() Pekiyi 2() İyi 3() Orta 4() Zayıf
7. İkamet ettiğiniz /Doğduğunuz yer birim?
1() Köy-Kasaba 2() İlçe 3() Şehir 4() Büyük Şehir
8. Hangi tür ailede yaşıyorsunuz?
1() Çekirdek Aile (Anne-baba ve çocuklar)
2() Geniş Aile(anne-baba, nine dede, evlenmiş çocuklar)
9. Şu ana kadar okul dışında nerelerde din eğitimi aldınız? (Birden fazla işaretleyebilirsiniz)
1() Okul dışında almadım
2() Ailede aldım
3() Dini kitap/dergi okuyarak öğrendim
4() Cami/Kuran Kurslarına gittim
5() Başka (Lütfen yazınız:.....)
10. Anne- babanızın mesleği nedir?

Anne	Baba
1()	() Serbest meslek(Doktor, avukat, Tüccar....)
2()	() Esnaf
3()	() Memur
4()	() Çiftçi
5()	() Ev kadını, işsiz
6()	() Başka (Lütfen yazınız:.....)
11. Anne-babanızın öğrenim durumu nedir?

Anne	Baba
1()	() Okuryazar değil
2()	() Okuryazar
3()	() İlkokul mezunu
4()	() Orta Okul mezunu
5()	() Lise mezunu
6()	() yüksek okul veya üniversite mezunu
12. Anne-babanızın çoğunlukla size karşı genel tutumu nedir?
1() () Koruyucu
2() () Demokratik
3() () İlgili
4() () İlgisiz
5() () Baskıcı
13. Ailenizin dindarlık düzeyini nasıl tanımlarsınız?
1() Çok Dindar 2() Dindar 3() Biraz Dindar 4() İlgisiz
14. Anneniz hayatta mı? 1() Evet 2() Hayır
15. Babanız hayatta mı? 1() Evet 2() Hayır

No	Aşağıdaki Seçeneklerden Size En Uygun Olanı (X) ile İşaretleyiniz.				
		Her zaman	Çoğu zaman	Bazen	Hiç
1	Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde/Meslek derslerinde öğrendiklerim öfkemi kontrol altına almamda faydalı oluyor.				
2	Peygamberimizle ilgi öğrendiğim hadis ve kıssalar beni diğer insanlara karşı daha saygılı olmaya itiyor.				
3	İnançlı biri olarak yaptığım (günlük, haftalık veya yıllık) ibadetler beni olumlu yönde geliştirir ve iç huzuru verir.				
4	Dini ve ahlaki değerler hayatımda önemli bir yere sahiptir.				
5	Din Kültürü ve Ahlak Bil. / Meslek Dersleri kitaplarındaki konular/bilgiler benim diğer insanlara karşı hoşgörü kazanmamda, çevreme sevgi ve saygı duymamda etkili olmuştur.				
6	Dinimizce de öğütlenen sabır, benim günlük hayatta birçok problemle baş etmemi sağlıyor.				
7	İnsanlar arası ilişkilerde merhametli biriyimdir.				
8	Dini-ahlaki öğütler benim kendi değerlerimi oluşturmamda katkı sağlıyor.				
9	DIKAB/Meslek Dersleri gibi dini-ahlaki dersler, benim hayata bakışıma olumlu etkide bulundu.				
10	Birisine kötülük yapmayı düşündüğümde, ahirette bunun hesabının benden sorulacağı aklıma gelir ve vazgeçerim.				
11	Çevreme yaptığım iyiliklere aynı zamanda ibadet gözüyle bakarım.				
12	Dini inançlarım şiddet davranışlarına uzak durmama katkıda bulunuyor.				

		Katlıyorum	Katılmıyorum
13	Başkalarının hakkına saygılı olmak bu dünyayı daha yaşanır hale getirir.		
14	Barış, huzur ve kardeşlik içerisinde yaşamak dini değerlerden birisidir.		
15	Ben iyi ve ahlaklı olursam çevrem de ona göre şekilleneceğine inanırım.		

No	Aşağıdaki Seçeneklerden Size En Uygun Olanı (X) ile İşaretleyiniz.					
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
16	Başkalarının önünde birisine sert ve kırıcı davranan kişi haklı olarak çevreden saygı görür.					
17	Beni öfkelen diren kişiye genellikle küfredirim.					
18	Haksızlık karşısında kişinin hakkını araması kendi bilek ve dil gücüne kalmıştır.					
19	Rahatsızlığımı içimde tutmaktansa bu duygumu beni rahatsız eden kişiye açabilirim. Örneğin: dumanından rahatsız oluyorsam, yanımda sigara içene rahatsız olduğumu söylerim.					
20	Başarısızlık karşısında kolay kolay ümitsizliğe kapılmam.					
21	Satın aldığım, fakat sonradan içime sinmeyen bir malı değiştirmeye götürebilirim.					
22	Bir kişi eğer beni küçük düşürmüşse, içimden onunla alay eder ve ona küfür ederim.					
23	Bir şeyi çok istiyorsam, isteğimi açıkça belirtmem imada bulunurum.					
24	Bana haksızlık ettiğine inandığım kişilerin başına kötü işler geldiğini, mahvolduklarını hayal ederek avunurum.					
25	Eğer bir düşüncenin doğruluğuna inanıyorsam, bu düşünceyi savunan tek kişi ben olsam bile yine de fikrimi savunurum.					
26	Yeni tanıştığım kişilerle rahatça konuşabilirim.					
27	Karşımdakilerle gerek olumlu gerekse olumsuz duygularımı rahatça açabilirim.					
28	Eğer bir insan beni çok sinirlendirmiş ise üzerine yürüyebilirim.					
29	Sinirlendiğimde bazen öyle kendimden geçerim ki ağızımdan çıkan sözlerin farkında olmam.					
30	Bu dünyada yaşayabilmeleri için insanların acımasız olması gerekiyor.					
31	Bir dükkân, bir butik veya bir markette, satıcının benimle ilgilenmediğine inanırsam, onun sonradan çok vaktini alarak intikamını alırım.					

Aşağıdaki Seçeneklerden Size En Uygun Olanı (X) ile İşaretleyiniz.		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
32	Bana emretmeye hakkı olmadığına inandığım bir kişinin buyruğuna ses çıkartmasam da, ya verdiği işi yapmam ya da yapsam da bir şeye benzemez.					
33	Bir kişi beni kırsa fakat sonradan özür dilese, beni ne kadar kırmış olduğunu en az birkaç kez üstü kapalı da olsa hatırlatmadan rahat edemem.					
34	Bir kimse görevini yapmadığında her kim olursa olsun bunu kendisine söylerim.					
35	Çok saygı duyduğum bir kişi benimkinin karşı bir düşünceyi savunuyor diye kendi düşüncemi savunmaktan vazgeçmem.					
36	Topluluk karşısında konuşmaktan vazgeçmem.					
37	Benimkinin tersi olan görüş ve düşünceleri alt etmek bana keyif verir.					
38	Sinirlenirsem tanımadığım kişilerle ağız dalaşına hatta tokatlaşmaya veya yumruk kavgasına girişebilirim.					
39	Kişinin hakkını yedirmemek amacıyla başkalarının hakkını yemesi ters bir davranış değildir.					
40	Çevremdekiler istediklerimi yapana dek, imalar, iğnelemelerle onları tedirgin ederim.					
41	İstemediğim bir şey istendiğinde ya o işi yapmayı geciktiririm, ya da baştan savma yaparım.					
42	Bir arkadaşım bir isteğimi yapmamakta direnirse ona, vaktiyle onun için yapmış olduğum iyilikleri hatırlatırım.					
43	Bir kimseden bir istekte bulunacaksam araya bir aracı koymaktansa gider yüz yüze görüşürüm.					
44	Birisi bende bir hata bulursa, ben de onun hatalarını bulur ve ortaya dökerim.					
45	İstemediğim bir yer ve toplantıya gitme vakti gelince hastalanıveririm.					

EK 2: İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatları

İlk ve ortaöğretim DKAB ders kitaplarında ele alınan konular değerler eğitimi açısından zengin bir içerik sunmaktadır. Öğrenme ve öğretme süreçleri, kavramların tanıtımı ve işlenişinde doğru yöntem ve teknikler kullanıldığı takdirde temel dini bilgi ve değer kazandıracak niteliklere sahiptir. Programın amaçları arasında öğrenciye din ve ahlak alanındaki araştırma becerisinin kazandırılması da yer almaktadır. Programın hangi ünite konularından oluştuğuna bakılırsa hangi değerlere ağırlık verildiği görülebilir. Değerlerle doğrudan ilişkili konular (*) işareti ile belirtilmiştir.

A. İlköğretim DKAB Müfredatı:

4.Sınıf Üniteler:

- Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyoruz ?*
- Temiz Olalım
- Hz.Muhammed'i Tanıyalım*
- Kur'ân-ı Kerim'i Tanıyalım*
- Sevgi Dostluk ve Kardeşlik*
- Aile ve Din

5. Sınıf Üniteler:

- Allah İnancı*
- İbadet Konusunda Bilgilenelim*
- Hz. Muhammed ve Aile Hayatı *
- Kur'ân'dan Kıssalar*
- Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım
- Vatanımızı ve Milletimizi Seviyoruz*

6. Sınıf Üniteler:

- Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç
- Namaz İbadeti

- Son Peygamber Hz. Muhammed*
- Kur'ân'ın Temel Eğitici Nitelikleri
- İslam'ın Sakınılmasını İsteddiği Davranışlar*
- İslamiyet ve Türkler

7. Sınıf Üniteler:

- Melek ve Âhiret İnancı
- Ramazan Ayı ve Oruç
- Bir İnsan ve Peyg. Olarak Hz.Muhammed
- Kur'ân'da Akıl ve Bilgi
- İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar
- Kültürümüz ve Din

8. Sınıf Üniteler:

- Kaza ve Kader
- Zekat Hac ve Kurban İbadeti
- Hz.Muhammed'in Hayatından Örnek Davranışlar*
- İslam Düşüncesinde Yorumlar
- Din ve Güzel Ahlak*
- Dinler ve Evrensel Öğütleri*

B. Değerler İçeriği

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde, değerlerin öğretimi de ön plana çıkmaktadır. Ahlaki açıdan amaçlar incelendiğinde öğrencilerin değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olabilmeleri, öğrenilen ahlakî değerleri içselleştirebilmeleri, inanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini fark edebilmeleri hedeflenmiştir. Ayrıca evrensel değerlere kendi dinî bilgi ve bilinçleriyle katılmaları, diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak mensuplarına hoşgörüyü yaklaşılabilmeleri, evrensel insani değerlerin İslam'ın insani değerleri ile örtüştüğünü fark etmeleri de amaçlanmaktadır. Programda öğrenciler tarafından içselleştirilmesi öngörülen değerler aşağıda sıralanmıştır³¹⁴:

- Adalet
- Aile kurumuna ve birliğine önem verme
- Demokrasi bilinci
- Dürüstlük
- Alçak gönüllülük
- Bağımsızlık
- Bağışlama
- Barış
- Türk Bayrağına ve İstiklal Marşı'na saygı
- Bilimsellik
- Cesaret
- Cömertlik
- Çalışkanlık
- Dayanışma
- Doğa sevgisi
- Doğal çevreye duyarlılık
- Doğruluk
- Dostluk
- Duyarlılık
- Emaneti korumak
- Estetik
- Fedakârlık
- Gazilik
- Görgülü olmak
- Güvenirlik
- Hakseverlik
- Hakikat sevgisi
- Hayâ
- Hoşgörü
- İbadet yerlerine saygı

³¹⁴ İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (Komisyon), MEB, Ankara, 2006, s. 22, 23.

- İffet
- İyi niyet
- Kadirşinaslık
- Kanaat
- Kardeşlik
- Merhamet
- Millet sevgisi
- Millî birlik şuuru
- Misafirperverlik
- Mürüvvet
- Namuslu olmak
- Nezaket
- Ölçülülük
- Paylaşımçı olmak
- Sabır
- Sadelik
- Sağlıklı olmaya önem verme
- Samimiyet
- Saygı
- Sevgi
- Sorumluluk
- Sözünde durmak
- Şehitlik
- Şükür
- Tarihsel mirasa duyarlılık
- Temizlik
- Tutumluluk
- Türk büyüklerine saygı
- Vatanseverlik
- Vefa
- Yardımseverlik

C. Ortaöğretim Müfredatı:

- *Lise 1 (9. Sınıflar) Müfredatı*

ÜNİTE 1: İNSAN VE DİN

1. İnsanın Evrendeki Konumu
2. İnsanın Doğası ve Din*
3. Dinin İnsan Hayatındaki Yeri ve Önemi*
4. İnanmanın Çeşitli Biçimleri
 - 4.1. Tek Tanrıcılık (Monoteizm)
 - 4.2. Çok Tanrıcılık (Politeizm)
 - 4.3. Gizemcilik (Gnostisizm)
 - 4.4. Bilinemezlik (Agnostisizm)
 - 4.5. Tanrı Tanımazlık (Ateizm)

ÜNİTE 2: TEMİZLİK VE İBADET

1. İbadet Kavramı*
2. Niçin İbadet Edilir?
3. İbadetin Kapsamı
4. İbadet-Temizlik İlişkisi
5. Temizlik
 - 5.1. Beden Temizliği: Gusül
 - 5.2. Namaza Hazırlık: Abdest
 - 5.3. Teyemmüm
 - 5.4. Mekân ve Çevre Temizliği

ÜNİTE 3: HZ.MUHAMMED'İN HAYATI

1. Hz. Muhammed'in Doğduğu Ortam

2. Hz. Muhammed'in Doğumu
Çocukluğu ve Gençliği
3. Hz. Muhammed'e Vahyin Gelişi
4. Hz. Muhammed'in Hicreti
5. Hz. Muhammed'in Toplumsal Barışa Yönelik Etkinlikleri*
6. Hz. Muhammed'in İslâm'ı Yayma Çabaları
7. Veda Hutbesi'nde Evrensel Mesajlar*
8. Hz. Muhammed'in Vefatı
Okuma Metni: Eş Olarak Hz. Hatice

ÜNİTE 4: KUR'AN VE ANA KONULARI

1. Kur'an-ı Kerim İslâm Dininin Temel Kaynağıdır.
2. Kuran-ı Kerim'in Tarihi
3. Kur'an'la İlgili Bazı Kavramlar
 - 3.1. Kur'an'ın İç Düzeni ile İlgili Kavramlar
 - 3.2. Kur'an'ın Okunması ile İlgili Kavramlar
 - 3.3. Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasıyla İlgili Kavramlar
4. Kur'an-ı Kerim'in Belli Başlı Konuları
 - 4.1. İnanç*
 - 4.2. İbadet*
 - 4.3. Ahlâk*
5. Kültürümüzde Kur'an'ın Yeri ve Önemi

ÜNİTE 5: TÜRKLER VE MÜSLÜMANLIK

1. Türklerin Müslüman Oluşu
2. Türklerde İslâm Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Şahsiyetler
 - 2.1. Ebû Hanife
 - 2.2. Mâturidî
 - 2.3. Şafî
 - 2.4. Eş'arî
 - 2.5. Ahmet Yesevî
 - 2.6. Ahî Evran
 - 2.7. Hacı Bektaş Veli
 - 2.8. Mevlâna
 - 2.9. Yunus Emre
 - 2.10. Hacı Bayram Veli

3. Türklerin İslâm Medeniyetine Katkıları

ÜNİTE 6: DEĞERLER VE AİLE*

1. Değer Nedir ve Nasıl Oluşur?*
2. Değerlerin Oluşumuna Dinin Etkisi*
 - 2.1. Örf ve Adetlerin Dinle İlişkisi*
 - 2.2. Ahlâkî Değerlerin Dinle İlişkisi*
3. Kişilik Gelişiminde Değerlerin Etkisi*
 4. Toplum Birleştiren Temel Değerler*
 - 4.1. Vatan ve Ülkü Birliği
 - 4.2. Bayrak ve İstiklâl Marşı
 - 4.3. Hürriyet ve Bağımsızlık
 - 4.4. İnsan Haklarına Saygı
 - 4.5. Millî Seciye Kavramı ve Atatürk
 5. Aile Toplumun Temelidir.
 6. Dinler Evliliğe Önem Verir.
 7. Kur'an'dan ve Hz Peygamber'den Aile ile İlgili Öğütler
 - 7.1. Ailenin Kurulması ve Korunması ile İlgili Öğütler
 - 7.2. Aile İçi İletişim İle İlgili Öğütler
 - 7.3. Aile İçi Görev ve Sorumlulukla İlgili Öğütler
 - 7.4. Hısım ve Akrabalarla İlgili Öğütler

ÜNİTE 7: LAİKLİK VE DİN

1. Din Bireyi Esas Alır.
2. Laikliği Doğuran Nedenler

- *Lise 2 (10. Sınıflar) Müfredatı*

ÜNİTE 1: ALLAH İNANCI

1. Allah'ın Varlığının ve Birliğinin Delilleri
2. Allah Her Şeyi Yaratandır.
3. Allah Yaşatandır.
4. Allah Gözetendir.
5. İnsanın Allah'la İletişimi
 - 5.1. Dua
 - 5.2. İbadet
 - 5.3. Tövbe
 - 5.4. Kur'an Okuma

5.4. Kur'an Okuma

6. Temel İnanç Esasları

- 6.1. Allah'a iman
- 6.2. Meleklerle iman
- 6.3. Kitaplara iman
- 6.4. Peygamberlere iman
- 6.5. Kadere iman
- 6.6. Ahirete iman

Okuma Metni: Hacı Bektaş

Veli'nin *Makâlât* Adlı Eserinde Tevhit ve İnanç Esasları

ÜNİTE 2: İSLÂM'DA İBADETLER

1. İnanç-İbadet İlişkisi*
2. Başlıca İbadetler
 - 2.1. Namaz
 - 2.2. Oruç
 - 2.3. Zekât
 - 2.4. Hac
 - 2.5. Kurban
3. Salih Amel
4. İbadetler ile İlgili Temel

İlkeler

- 4.1. İsteklilik
- 4.2. Samimiyet
- 4.3. Gösterişten Uzak Olmak
- 4.4. Kolaylık ve Güç

Yetirebilirlik.

Okuma Metni: Hz. Ali'nin

Örnek Şahsiyeti ve İbadetin Önemine Dair Sözleri

ÜNİTE 3: KUR'AN'A GÖRE HZ. MUHAMMED*

1. Hz. Muhammed Bir İnsandır.
2. Hz. Muhammed Bir Peygamberdir.
3. Hz. Muhammed Kur'an-ı Kerim'i Açıklayıcıdır.
4. Hz. Muhammed Uyarıcıdır.
5. Hz. Muhammed İnsanlığa Bir

Rahmettir.

ÜNİTE 4: KUR'AN VE YORUMU

1. Kur'an'ın Temel Amaçları
 - 1.1. Doğru Bilgi
 - 1.2. Doğru İnanç
 - 1.3. Doğru Davranış
2. Kur'an-ı Kerim'i Okumak

2.1. Kur'an'ı Yüzünden Okumak

2.2. Kur'an'ın Tercümesini

(Meâl) Okumak

3. Kur'an'ı Anlamak ve Yorumlamak

3.1. Kur'an Anlaşılacak İçin İndirilmiştir.

3.2. Kur'an'ı Anlama ve Yorumlamada Temel İlkeler

ÜNİTE 5: İSLÂM VE BİLİM

1. Din-Bilim İlişkisi

2. İslâm'da Bilginin Kaynakları

- 2.1. Akıl
- 2.2. Vahiy
- 2.3. Duyular

3. İslâm Akı Kullanmayı ve Bilimi Teşvik Eder.

4. İslâm Bilimsel Yöntemlerle Araştırılmalı ve Öğrenilmelidir.

5. İslâm Medeniyetinde Eğitim Kurumları

6. Müslümanların Bilim ve Medeniyete Katkıları

ÜNİTE 6: HAKLAR, ÖZGÜRLÜKLER VE DİN*

1. Hak ve Özgürlük Kavramları

2. Bazı Haklar, Özgürlükler ve Din*

- 2.1. Yaşama Hakkı
- 2.2. Sağlık Hakkı
- 2.3. Eğitim Hakkı
- 2.4. Düşünce Özgürlüğü
- 2.5. İnanç Özgürlüğü
- 2.6. İbadet Hakkı
- 2.7. Özel Yaşamın Gizliliği

Hakkı

2.8. Ekonomik Haklar

3. Hak ve Özgürlüklerin Kullanımı*

4. Hak ve Özgürlüklerin Kullanımını Engelleyen Alışkanlıklar*

5. Hukukun Üstünlüğü*
6. Kul Hakkı Yemek Büyük Günah'tır.*

Okuma Metni: Hz Ömer ve Adaleti

ÜNİTE 7: ATATÜRK VE DİN

1. Atatürk'e Göre Din Vazgeçilmez Bir Kurumdur.
2. Atatürk Dinin Yozlaştırılmasına Karşıdır.
3. Atatürk'ün İslâmiyet ve Hz. Peygamberle İlgili Sözleri
Okuma Metni: Taassubun Zararları
4. Laik Devlet
5. Laiklik Din ve Vicdan Özgürlüğünün Güvencesidir.
6. Atatürk'ün Laiklik Anlayışı

- *Lise 3 (11. Sınıflar) Müfredatı*

ÜNİTE 1: İNSAN VE KADERİ

1. Kader ve Kaza Kavramları
2. İnsanın Kaderle İlgili Bazı Özellikleri
 - 2.1. Akıl Sahibi Olmak
 - 2.2. Özgür Olmak
 - 2.3. Sorumlu Olmak
3. Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar
 - 3.1. Ecel ve Ömür
 - 3.2. Rızık
 - 3.3. Afet
 - 3.4. Sağlık ve Hastalık
 - 3.5. Başarı ve Başarısızlık
 - 3.6. Tevekkül
 - 3.7. Hayır ve Şer

ÜNİTE 2: İSLAM'DA

İBADETLERİN FAYDALARI*

1. İbadetlerin Bireysel Faydaları*
 - 1.1. İbadetler İnsanın Yaratana ile İlişisini Güçlendirir.*
 - 1.2. İbadetler İnsanın İç Huzurunu Güçlendirir.*
 - 1.3. İbadetler İnsanda Güven Duygusunu Geliştirir.*
 - 1.4. İbadetler İnsanda Sorumluluk Bilincini Geliştirir.*
2. İbadetlerin Toplumsal Faydaları*
 - 2.1. İbadetler Güzel Ahlâkım Gelişmesine Katkıda Bulunur.*
 - 2.2. İbadetler Kötülüklerden Alıkoyar.*

2.3. İbadetler Sabrı ve Diğerkâmlığı Öğretir.*

2.4. İbadetler Sosyal Yardımlaşmayı Teşvik Eder.*

2.5. İbadetler Kaynaşmaya Katkıda Bulunur.*

ÜNİTE 3: HZ. MUHAMMED'İN ÖRNEKLİĞİ*

1. Kur'an'da Örnek İnsan ve Özellikleri

2. Hz. Muhammed Bizim İçin Bir Örnektir.*

2.1. Hz. Muhammed'in Güvenilirliği*

2.2. Hz. Muhammed'in Merhametliliği*

2.3. Hz. Muhammed'in Adaletli Oluşu*

2.4. Hz. Muhammed'in Kolaylaştırıcılığı

2.5. Hz. Muhammed'in Hoşgörüsü*

2.6. Hz. Muhammed'in Sabrı ve Kararlılığı

3. Kültürümüzde Hz. Muhammed Sevgisi

4. Kültürümüzde Ehl-i Beyt Sevgisi
Okuma Metni: Şiirlerimizde Hz. Muhammed Sevgisine Örnekler

ÜNİTE 4: İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE YORUMLAR

1. İslâm Düşüncesinde Yorum Farklılıklarının Sebepleri

1.1. İnsanın Yapısından

Kaynaklanan Sebepler

1.2. Sosyal Sebepler

1.3. Kültürel Sebepler

1.4. Coğrafi Sebepler

1.5. Siyasî Sebepler

1.6. Dinî Metinlerden

Kaynaklanan Sebepler

2. İslâm Düşüncesinde Siyasî-İtikâdî Yorumlar

2.1. Haricîlik

2.2. Şiîlik

2.3. Mu'tezile

2.4. Maturîdilik

- 2.5. Eş'ârîlik
3. İslâm Düşüncesinde Amelî-Fıkhî Yorumlar
- 3.1. Caferîlik
- 3.2. Hanefîlik
- 3.3. Malikîlik
- 3.4. Şafîîlik
- 3.5. Hanbelîlik
4. İslâm Düşüncesinde Yorumları Birleştiren Unsurlar
- 4.1. tevhit
- 4.2. Nübüvvet
- 4.3. Kuran
- 4.4. Ahiret
5. AHLAK VE DEĞERLER*
- ÜNİTE 5: İSLAM VE BARIŞ*
- 5.1. Barış İçinde Yaşamak Bir İhtiyaçtır*
- 5.2. İslam Barışa ve Birlikte Yaşamaya Önem Verir*
- Okuma Metni: Barış Ve Kardeşlik*
- 5.3. Bir İnsanın Yaşamasını Sağlamak Bütün İnsanlara Hayat Vermek Gibidir*
- 5.4. Hz. Muhammed Bir Barış Elçisidir*
- 5.5. Zorunlu Olmadıkça Savaş Bir İnsanlık Suçudur
6. DİN VE LAİKLİK
- ÜNİTE
- 6: ATATÜRK VE CUMHURİYET DÖNEMİ DİN HİZMETLERİ
- 6.1. Diyanet İşleri Başkanlığı —Kuruluşu
- Din Görevlileri
- 6.2. Dini Yayınlar
- Türkçe Tefsir ve Meal Çalışmaları
- Türkçe Hadis Kitabı Çalışması
- 6.3. Hutbelerin Türkçe Okunması
- Okuma Metni: Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi
7. DİN KÜLTÜR VE MEDENİYET
- ÜNİTE 7: İSLAM VE ESTETİK
- 7.1. Evrendeki Ölçü ve Ahenk
- 7.2. İnsan ve Estetik
- 7.3. Kur'an ve Güzellik
- 7.4. Hz. Muhammed ve Güzellik
- 7.5. Yaşamda Güzellik
- 7.5.1. Sözde
- 7.5.2. Davranışta
- 7.5.3. İş ve Üründe Güzellik
- 7.6. İslam Medeniyetinde Estetik
- Mimari
- Edebiyat
- Musiki
- Hat, Tezhib ve Minyatür
- Okuma Metni: Mimar Sinan

D. Değerler İçeriği

Ortaöğretim din kültürü ve Ahlak bilgisi derslerinde ergenlerin bilişsel ve ahlaki gelişimlerine uygun olarak hazırlanmış bir müfredat içeriği karşımıza çıkmaktadır. Programda yer alan bütün öğrenme alanları birbiri ile ilişkili bir şekilde ergenlerin bilgi, beceri, kavram ve değer kazanımını amaçlamaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zekâ, öğrenci merkezli

öğrenme gibi yaklaşımlar dikkate alınmıştır. Bu öğrenme yaklaşımları değerlerin kazanımını -öğretmenlerin uygun öğretim süreçlerini takip etmesi koşuluyla- kolaylaştırıcı niteliktedir. Ayrıca programın tanıtımında öğrencilerin aşağıdaki temel beceri kazanımlarının hedeflendiğinden bahsedilmektedir:³¹⁵

- Ahlaklı ve hoşgörülü davranma
- Eleştirel düşünme
- İletişim kurma
- Problem çözme
- Kişisel ve sosyal değerlere önem verme
- Duygu yönetimi
- Sorumlu bir şekilde davranma
- Farklılıklara saygı
- Kendini ifade etme

Bu temel becerileri kazanan öğrencilerin, öfke ve saldırgan davranışlar gösterme hususunda daha dikkatli, kendisini kontrol edebilen bireyler haline gelmesi beklenebilir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretimi Programı'nda içselleştirilmesi ön görülen değerler ise şöyle sıralanabilir:³¹⁶

- | | |
|------------------------------|----------------------------|
| - Adil olma | - Aile kurumuna önem verme |
| - Bağımsızlık | -Bilimsellik |
| - Çalışkanlık | -Dayanışma |
| - Ölçülülük | -Yumuşak huyluluk |
| - Güvenilir olmak | -Kanaat |
| - Cömertlik | -Sabır |
| - Samimiyet | -Güven |
| - Namuslu olmak | -Alçak gönüllülük |
| - Sözünde durmak | -Emanete riayet etmek |
| - Hakikat sevgisi | -Kardeşlik |
| - Duyarlılık | -Doğruluk |
| - Dürüstlük | -Estetik duyarlılık |
| - Hoşgörü | -Misafirperverlik |
| - Sağlıklı olmaya önem verme | -Saygı |
| - Sevgi | -Sorumluluk |
| - Temizlik | -Vatanseverlik |
| - Yardımseverlik | -Paylaşımçı olmak |
| - Fedakârlık | |

³¹⁵ Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (Komisyon), MEB, Ankara, 2005, s. 15,16.

³¹⁶ Ortaöğretim Din Kültürü, s. 16.

Ahlak ve değerler başlığı altında yer alan öğrenme alanıyla (Ünite 5) öğrencilerin din-değer ilişkisini, kişisel ve toplumsal gelişim için değerlerin önemini, hak ve özgürlüklerin kullanımını, barış içinde yaşamayabilmeyi, affetme ve bağışlamayı öğretmek temel amaçlar arasında bulunmaktadır. Öğrencilerin günlük hayatta din-değer ilişkisini yorumlayarak kişiliklerinde ve toplumsal gelişimlerinde değerlerin önemini kavrayacağı düşünölmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında Erzurum'da doğdu. İlkokulu 1986'da, orta ve lise öğrenimini 1993'te Kayseri'de tamamladı. Üniversite öğrenimini 1998 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Yüksek Lisans eğitimini ise, 2001 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Din Eğitimi Anabilim dalında tamamladı. Yüksek Lisans tez konusu olarak "İslam Ahlak Eğitiminde Kuran Kıssaları" adlı çalışmasıyla Bilim Uzmanı unvanı aldı. Halen 2000 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görevine devam etmektedir.